

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE PAZARLAMA
ANABİLİM DALI

MARMARA BÖLGESİNDE FAALİYET GÖSTEREN SERBEST
BÖLGELERİN PERFORMANSLARININ KARŞILAŞTIRILMASI
VE EKONOMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEDA DÖNMEZ

BALIKESİR, 2022

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE PAZARLAMA
ANABİLİM DALI

MARMARA BÖLGESİNDE FAALİYET GÖSTEREN SERBEST
BÖLGELERİN PERFORMANSLARININ KARŞILAŞTIRILMASI
VE EKONOMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. HASAN HÜSEYİN YILDIRIM

SEDA DÖNMEZ

BALIKESİR, 2022

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Uluslararası Ticaret ve Pazarlama Anabilim Dalı'nda 201812555004 numaralı Seda DÖNMEZ'in hazırladığı "Marmara Bölgesinde Faaliyet Gösteren Serbest Bölgelerin Performanslarının Karşılaştırılması ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Başkan (Danışman) Doç. Dr. Hasan Hüseyin YILDIRIM

İmza

Üye Doç. Dr. Volkan ÖZBEK

İmza

Üye Doç. Dr. Fatih KOÇ

İmza

.../.../...

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

..../..../2022

İmza

Adı Soyadı

ÖNSÖZ

Çalışmada Türkiye’de bulunan 18 serbest bölge içinden Marmara Bölgesi’nde faaliyette bulunan 7 serbest bölge incelenmiştir. Serbest bölgeler için dış ticaret, firma sayısı, firma faaliyet ruhsatı, istihdam, istihdam uyuşuğu ve yerleşim kriterleri kullanılarak en iyi performansa sahip bölge seçilmeye çalışılmış olup serbest bölgelerin ekonomi üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Serbest bölgelerden verileri toplama aşamasında desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen TÜBİTAK-MAM Teknoloji Serbest Bölgesi Müdür Yardımcısı Sn. Güray Oran’a göstermiş olduğu sabır ve ilgi için teşekkür ederim.

Yüksek lisans hayatımda bana yol gösteren değerli zamanını, bilgi birikimini ve tecrübelerini esirgemeyen her zaman yardımcı olan değerli danışmanım Doç. Dr. Hasan Hüseyin YILDIRIM’a, ayrıca yüksek lisans eğitimim boyunca bilgilerini ve tecrübelerini paylaşan saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Mehmet Emin AKKILIÇ ve Doç. Dr. Sabriye ÇELİK UĞUZ’a ve her konuşmasında bakış açımı değıştiren kıymetli hocam Doç. Dr. Volkan ÖZBEK’e teşekkür ederim.

Sevgi ve desteklerini her zaman hissettiğim, her anlamda ve her anımda yanımda olan aileme, ayrıca bu süreçte yanımda olup bana destek olan, beni sürekli motive eden değerli dostlarım Betül YAMAN KARABIYIK, Muhammed SAĞLAM ve Ali Taylan ÇALIŞKAN’a teşekkürü bir borç bilirim.

BALIKESİR, 2022

SEDA DÖNMEZ

ÖZET

MARMARA BÖLGESİNDE FAALİYET GÖSTEREN SERBEST BÖLGELERİN PERFORMANSLARININ KARŞILAŞTIRILMASI VE EKONOMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

DÖNMEZ, Seda

Yüksek Lisans, Uluslararası Ticaret ve Pazarlama Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hasan Hüseyin YILDIRIM

2022, 118 Sayfa

Bu çalışmada, çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak, 7 farklı serbest bölgenin; belirlenen 15 kriter gözetilerek performanslarının karşılaştırılması incelenmiştir. Çalışmada, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri arasında bulunan Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) ve Benzerliklerin Sıralanarak İdeal Çözümün Bulunması Tekniği (TOPSIS) yöntemleri birlikte kullanılmıştır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; araştırmanın problemi, amacı, önemi varsayımı ve sınırlılıkları açıklanmıştır. İkinci bölümde konuya ilişkin kavramlar irdelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde; araştırmanın yöntemi örnekleme ve veri toplamı araçları ortaya konmuş, AHP ve TOPSIS yöntemlerinin detayları anlatılmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise AHP ve TOPSIS yöntemleri ile serbest bölgelerin 2018, 2019 ve 2020 yıllarındaki performansları incelenmiş ve sonuçlar karşılaştırılmıştır. Çok kriterli karar verme yöntemlerinden AHP ve TOPSIS'in serbest ticaret bölgesi gibi büyük ölçekli tesislerin performanslarının karşılaştırılmasında etkinlikle kullanılabileceği belirlenmiştir. Ayrıca çalışmada, 2018 ve 2019 yıllarında en başarılı serbest bölgenin Avrupa Serbest Bölgesi ve en başarısız serbest bölgenin Kocaeli Serbest Bölgesi olduğu;

2020 yılında ise en başarılı serbest bölgenin İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi ve en başarısız serbest bölgenin yine Kocaeli Serbest Bölgesi olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise konuya ilişkin 7 serbest bölgenin 2018, 2019 ve 2020 yılları için performans sıralamaları yapılmıştır. Serbest bölgelerin işleyişi ve sektöre ait bazı önerilerde bulunularak çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ticaret, Serbest Bölge, Performans, Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP), Benzerliklerin Sıralanarak İdeal Çözümün Bulunması Tekniği (TOPSIS)

ABSTRACT

THE COMPARARISON OF PERFORMANCES OF FREE ZONES OPERATING IN MARMARA REGION AND THEIR IMPACT ON THE ECONOMY

DÖNMEZ, Seda

Master Thesis, Department of Tourism and Hotel Management

Advisor: Assoc. Doç. Dr. Hasan Hüseyin YILDIRIM

2022, 118 Pages

In this study, using multi-criteria decision making methods, the performances of 7 different free zones were compared by considering 15 criterias. In the study, Analytical Hierarchy Process (AHP) and Finding the Ideal Solution by Sorting Similarities (TOPSIS) methods, which are among the Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methods, were used together.

The study consists of five parts. In the first part, the problem, purpose, importance, assumption and limitations of the research are explained. In the second part, the concepts related to the subject are examined. In the third part of the study, the method sample and data collection tools of the research are presented, and the details of the AHP and TOPSIS methods are explained. In the fourth part of the study, the performances of the free zones among the 2018, 2019 and 2020 years were examined with the AHP and TOPSIS methods and the results were compared. It has been determined that AHP and TOPSIS, which are multi-criteria decision-making methods, can be used effectively in comparing the performances of large-scale facilities such as free trade zones. In addition, in the study, it was determined that the most successful free zone was European Free Zone and the most unsuccessful

free zone was Kocaeli Free Zone in 2018 and 2019, while the most successful free zone was Istanbul Specialized Free Zone and the most unsuccessful free zone was again Kocaeli Free Zone.

In the last part of the study, the performance rankings of the 7 free zones related to the subject for the years 2018, 2019 and 2020 were made. Some suggestions have been made regarding the functioning of free zones and the sector and the study completed.

Keywords: Trade, Free Zone, Performance, Analytical Hierarchy Process (AHP), Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
ÇİZELGELER LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi	3
1.2. Araştırmanın Amacı	3
1.3. Araştırmanın Önemi.....	4
1.4. Araştırmanın Varsayımı	5
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	5
1.6. Tanımlar	5
2. İLGİLİ ALANYAZIN	7
2.1. Kuramsal Çerçeve	7
2.1.1. Dış Ticaret ve Çeşitleri.....	7
2.1.1.1. Normal Ticaret	8
2.1.1.2. Bağlı Ticaret.....	8
2.1.1.3. Sınır Ticareti.....	9
2.1.1.4. Serbest Bölge Ticareti	9
2.1.2. Türkiye'nin Dış Ticareti.....	9
2.1.3. Serbest Bölgelerin Tanımı	10
2.1.3.1. Türkiye'de Serbest Bölgelerin Tarihçesi	12
2.1.3.1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem.....	12

2.1.3.1.2. Cumhuriyet Sonrası Günümüze Kadar Olan Dönem...	13
2.1.3.2. Serbest Bölge Çeşitleri.....	14
2.1.3.2.1. Serbest Ticaret Bölgesi	15
2.1.3.2.2. Serbest Limanlar	15
2.1.3.2.3. Antrepolar	16
2.1.3.2.4. Serbest Üretim Bölgesi	16
2.1.3.2.5. Organize Sanayi Bölgesi.....	17
2.1.3.2.6. Transit Bölge.....	18
2.1.3.2.7. İkiz Fabrikalar (Maquiladora).....	18
2.1.3.2.8. Özel Ekonomik Bölgeler.....	19
2.1.3.2.9. Finansal Bölgeler	19
2.1.3.2.9.1. Kıyı Bankacılığı	20
2.1.3.2.9.2. Serbest Sigortacılık Bölgesi.....	20
2.1.3.2.10. Serbest Tüketim Bölgesi	20
2.1.3.2.10.1. Gümrüksüz Satış Mağazaları	21
2.1.3.2.10.2. Serbest Çevre	21
2.1.3.2.10.3. Serbest İthalat Bölgesi	22
2.1.3.2.10.4. Serbest Şehir.....	22
2.1.3.2.11. Yatırım Bölgesi	22
2.1.4. Serbest Bölgelerin Dış Ticarete Etkileri	23
2.1.5. Serbest Bölgelerin Kurulma Nedenleri.....	24
2.1.6. Dünyada Serbest Bölgelerin Doğuşu	27
2.1.6.1. Dünyada Başlıca Serbest Bölge Uygulamaları	29
2.1.6.1.1. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD'de) Serbest Bölgeler.....	29
2.1.6.1.2. Rusya Federasyonu'nda Serbest Bölgeler.....	31
2.1.6.1.3. Çin Halk Cumhuriyeti'nde Serbest Bölgeler	32

2.1.6.1.4. Birleşik Arap Emirlikleri'nde Serbest Bölgeler.....	33
2.1.6.1.5. Avrupa Birliği'nde Serbest Bölgeler.....	34
2.1.6.1.5.1. Avrupa Birliğinde Faaliyet Gösteren I. Tip Kontrole Sahip Ülkeler Ve Bölgeleri.....	35
2.1.6.1.5.2. Avrupa Birliğinde Faaliyet Gösteren II. Tip Kontrole Sahip Ülkeler Ve Bölgeleri.....	37
2.1.6.1.6. Almanya'da Serbest Bölgeler	37
2.1.7. Türkiye'de Serbest Bölge Mevzuatı	38
2.1.7.1. Serbest Bölgelerin Kuruluşu ve İşleyişi.....	44
2.1.7.2. Serbest Bölgelerde İşletmelerin Kuruluşu ve İşletilmesi	47
2.1.8. Serbest Bölgelerde Ticari İşlemler.....	49
2.1.9. Türkiye'deki Serbest Bölgelerin Yapısı ve İstatistikleri.....	51
2.1.10. Serbest Bölge ve Ekonomi İlişkisi	60
2.1.10.1. Serbest Bölgelerin Ülke Ekonomisine Sağladığı Avantajlar	62
2.1.10.2. Serbest Bölgelerin Ülke Ekonomisine Getirdiği Dezavantajlar	65
2.1.10.3. Türkiye'de Serbest Bölge Uygulamaları.....	69
2.1.10.3.1. İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi	69
2.1.10.3.2. İstanbul Trakya Serbest Bölgesi.....	70
2.1.10.3.3. İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi	71
2.1.10.3.4. Avrupa Serbest Bölgesi.....	71
2.1.10.3.5. TÜBİTAK-Marmara Araştırma Merkezi Teknoloji Serbest Bölgesi.....	72
2.1.10.3.6. Bursa Serbest Bölgesi	72
2.1.10.3.7. Kocaeli Serbest Bölgesi	73
2.2. İlgili Araştırmalar.....	74
3. YÖNTEM.....	81
3.1. Araştırmanın Modeli	81
3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi	81

3.3. Veri Toplama Araçları	82
3.4. Veri Toplama Süreci	82
3.5. Verilerin Analizi.....	82
3.5.1. Çok Kriterli Karar Verme	83
3.5.1.1. AHP Yöntemi.....	85
3.5.1.2. TOPSIS Yöntemi	90
4. BULGULAR VE YORUMLAR	94
4.1. AHP Süreci	94
4.1.1. Kriterlerin Belirlenmesi	94
4.1.2. Karşılaştırmalı Üstünlük Matrisinin Oluşturulması	95
4.1.3. Yüzde Önem Dağılımlarının Belirlenmesi.....	96
4.1.4. Tutarlılığın Ölçülmesi	97
4.2. TOPSIS Süreci	98
4.2.1. Karar Noktalarındaki Veri Dağılımının Bulunması	98
4.2.2. Normalleştirilmiş Karar Matrisinin Oluşturulması	99
4.2.3. Ağırlıklı Karar Matrisinin Oluşturulması.....	100
4.2.4. İdeal ve Negatif İdeal Çözümlerin Oluşturulması	101
4.2.5. İdeal Ayrım Ölçülerinin Hesaplanması.....	102
4.2.6. İdeal Çözüme Yakınlığın Hesaplanması ve Karar	103
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	105
5.1. Sonuçlar	105
5.2. Öneriler	109
KAYNAKÇA	111

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 1. Yıllara Göre Dış Ticaret (1.000 \$).....	10
Çizelge 2. ABD Serbest Bölgelerindeki Mamul Alımı, 2010-2018 (Milyar \$).....	31
Çizelge 3. Türkiye'deki Serbest Bölgeler ve Kuruluş Yılları.....	53
Çizelge 4. Serbest Bölgelerin Faaliyet Ruhsatlarının Konularına Göre Dağılımı ve Değişim Oranları	54
Çizelge 5. 2020 Yılı Serbest Bölgelerde İstihdam Verileri	55
Çizelge 6. Serbest Bölgeler İtibariyle Yıllık Ticaret Hacimleri (1.000 \$).....	56
Çizelge 7. Toplam Ticaret Hacmindeki Değişmeler (1.000 \$).....	57
Çizelge 8. 2020-2021 Dönemi Serbest Bölgeler Ticaret Hacminin Ükelere Göre Dağılımı (1.000 ABD \$)	58
Çizelge 9. 2019-2020 Dönemi Serbest Bölgeler Ticaret Hacminin Sektörlere Göre Dağılımı (1.000 ABD \$)	60
Çizelge 10. AHP Faktör Önem Dereceleri Ölçeği.....	86
Çizelge 11. İkili Karşılaştırma Matrisi.....	86
Çizelge 12. Random Gösterge (RI) Tablosu.....	89
Çizelge 13. Karşılaştırmalı Üstünlük Matrisi	96
Çizelge 14. Normalleştirilmiş Matris.....	96
Çizelge 15. Karar Noktaları Veri Dağılım Tablosu	99
Çizelge 16. Normalleştirilmiş Karar Matrisi Tablosu.....	100
Çizelge 17. Ağırlıklı Karar Matrisi Tablosu	101
Çizelge 18. İdeal Ayrım Ölçütleri Tablosu.....	102
Çizelge 19. İllere Göre Ekonomik Göstergeler.....	109

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. ÇKKV Yöntemlerinin Genel Yapısı.....	83
Şekil 2. Karar Analizi Tekniklerinin Sınıflandırılması.....	84
Şekil 3. AHP Analizi İçin Belirlenen Ana ve Alt Kriterler	94

KISALTMALAR LİSTESİ

A.Ş.	: Anonim şirketi
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AHP	: Analitik Hiyerarşi Prosesi
ASB	: Avrupa Serbest Bölge Kurucu Ve İşleticisi A.Ş
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BUSEB	: Bursa Serbest Bölge Kurucu Ve İşleticisi A.Ş
ÇKKV	: Çok Kriterli Karar Verme
DB	: Dünya Bankası
DESBAŞ	: İstanbul Endüstri Ve Ticaret Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi
İSBAŞ	: İstanbul Trakya Serbest Bölge Kurucu Ve İşleticisi A.Ş
İSBİ	: İstanbul AHL Serbest Bölge Kurucu Ve İşleticisi A.Ş
KOSBAŞ	: Kocaeli Serbest Bölge Kurucu Ve İşleticisi A.Ş
Sb	: Serbest bölgeler
TOPSIS	: Benzerliklerin Sıralanarak İdeal Çözümün Bulunması Tekniği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğerleri
VZA	: Veri Zarflama Analizi
WEBZA	: Word Export Processing Zones Association
Y/y	: Yerli yabancı

1. GİRİŞ

Dünya ticaretinde küreselleşmenin etkilerinin her geçen gün hızla arttığı görülmektedir. Ticaretin ilk başladığı andan itibaren ülkeler ticaret hacmini yükseltmek, ticaretini geliştirmek ve yaptıkları ticarete kendi menfaatlerini düşünmek amacı ile çeşitli uygulamalara başvurmuşlardır. Dünyayı küçük bir kasaba haline getiren küreselleşme olgusu, ticari rekabetin artmasına ve ülkeler arasındaki mesafelerin ortadan kalkmasına sebep olmuştur.

Günümüz dünyasında küresel ekonominin de içinde bulunduğu liberalleşme anlayışının *“tüm dünyada ekonomik engellerin ve gümrük kısıtlamalarının kaldırılması ile beraber dünyanın her yerinde ticaretin serbest olması”* teorisi, uygulamada zor neredeyse imkansız gibi görünmektedir. Bu savunmanın bir sonucu olarak *“özel ekonomik alanlar”* dar kapsamda uygulamaya girmiştir.

Dış ticarete vergi gelirinden vazgeçemeyen gümrük duvarlarını ve ekonomik engellerini kaldıramayan ülkeler bulunmaktadır. Bu bağlamda küresel rekabetin yer aldığı dış dünyanın gerisinde kalmamak amacıyla özel ekonomik alanlar meydana gelmektedir. Ülkelerin özel ekonomik alanları kullanma amaçları içerisinde, öncelikli olarak dış ticaret ve gümrük mevzuatlarının kısmen veya tamamen ortadan kaldırıldığı ülke içerisinde sermayeye istedikleri ölçüde serbestlik kazandırmaktır. Bununla birlikte uluslararası ticarete aktif rol alarak dünya ticaretinde söz sahibi olmak istemektedirler.

Özel ekonomik alan; ihracat işleme bölgesi, serbest ticaret bölgesi, serbest liman, sanayi parkı işletme bölgesi vb. birçok özel ekonomi bölge uygulamalarını kapsamaktadır. Özel ekonomik alanlardan biri olan serbest bölge uygulamaları; ülkelerin iktisat ve dış ticaret politikalarıyla şekillenmiştir. Serbest bölge mevzuatı, ülkeden ülkeye bazı değişiklikler gösterebilmektedir. Serbest bölgeler temelinde,

gümrük kurallarının geçici olarak uygulanmadığı ve yatırımların değişken oranlar ile teşvik gördüğü özel alanlar olarak tanımlanabilmektedir.

Serbest ticaret imkanı sağlayan özel ekonomik alanlar, ülkelerin altyapı destekleri ve düzenleyici teşvikler yoluyla endüstriyel faaliyetlerini kolaylaştırmaktadır. Özel ekonomik alanlar, çoğunlukla gelişmekte olan ve bazı gelişmiş ekonomilerde karşılaşılan coğrafi bakımdan sınırları belli olan alanlardır (UNCTAD, 2019, s. 128). Fang (1994)' e göre özel ekonomik alanlar, toplumsal modernleşmeyi inşa etmesi için yabancı yatırımcıyı bölgeye yatırım yapmaya ikna etmektir. Daha sonra yatırımcıların sahip olduğu yönetim tecrübelerini ve yatırımcının ülkesinde ya da yaptığı diğer yatırımlardaki modern teknolojiyi bölgeye getirmelerini sağlamak amacı ile kurulan bölgeler olarak ifade edilmiştir.

Ülkemizde ihracata dayalı büyüme modeli 1980'li yıllarda uygulanmaya başlanmış olup aynı zamanda serbest bölge kurma fikri de aynı zamanda ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin serbest bölge serüveni 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'nun 1985 yılında yürürlüğe girmesi ile başlamıştır. Türkiye'nin dış ticaret sektöründe gelişmesinde önemli bir araç olarak kabul edilen serbest bölgeler yaklaşık 37 yıldır faaliyet göstermektedir. Bununla beraber ekonomiye sağladığı katkılar ile serbest bölgelere olan ilgi giderek artmaktadır.

Türkiye'nin böyle bir maceraya atılmasının sebebi; 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'nun 1. maddesinde belirtildiği üzere, ülkeye yapılan yabancı sermaye ve teknoloji girişini hızlandırmak, ülkede üretimin gerçekleşmesi için gerekli olan girdi ihtiyacını ucuz ve düzenli bir şekilde sağlamak, ihracat için yatırım ve üretimi artırmak, dış finansman ve ticaret imkanlarından daha fazla yararlanmaktır. Dünyada başarılı olan uygulamalardan yola çıkarak serbest bölgelerin ihracata katkı sağlayacağı ve yabancı yatırımcıları ülkeye çekeceği düşünülmüştür.

Serbest bölge uygulamaları ile geleceğin sektörlerini belirleyerek, bölgelerde uygulanan teşvikleri o sektörlerle odaklamak amaçlanmıştır. Bununla birlikte, yabancı yatırımcının sermayesi ile yeni teknolojiyi ülkeye çekmek de istenmektedir. Böylece ülke kalkınmasının gerçekleşeceği, ülkenin dünya ekonomisinde önemli bir konuma geleceği ve dünya ticaretinde söz sahibi olacağı düşünülmektedir. Türkiye'de de serbest bölgeler bu tür amaçlar doğrultusunda kurulmuştur ve bu

doğrultuda kurulan serbest bölgelerin sayısı 1985 yılından itibaren günümüze kadar sürekli değişiklik göstermiştir.

Bu araştırma ile Marmara Bölgesi'nde faaliyet gösteren İstanbul İhtisas, İstanbul Trakya, İstanbul Endüstri ve Ticaret, Avrupa, Tübitak-Marmara Araştırma Merkezi Teknoloji, Bursa ve Kocaeli serbest bölgelerinin performanslarını karşılaştırmak ve ekonomi üzerindeki etkilerini açıklamak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda araştırmanın kuramsal çerçevesi oluşturulmuş ve konu ile ilgili çalışmalar irdelenmiştir. Çalışmanın amacına ulaşmak için belirlenen kriterlerin verileri; Ticaret Bakanlığı'nın sitesinden, ilgili serbest bölgelerin internet sitesinden ve serbest bölge müdürlükleri ile bizzat görüşülerek elde edilmiştir. Çalışmanın yöntem kısmında ise belirlenen 15 kriter doğrultusunda ÇKKV yöntemlerinden AHP ve TOPSIS yöntemleri kullanılmıştır.

1.1. Araştırmanın Problemi

Bu çalışmada, Marmara Bölgesi'nde faaliyet gösteren serbest bölgelerin performansları bazı kriterler göz önünde bulundurularak karşılaştırılmış olup aralarından en iyi serbest bölge seçilmiş ve ekonomi üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Bu çalışmanın temel problemini, "Marmara Bölgesi'nde faaliyet gösteren serbest bölgelerin performans sıralaması nasıldır? Bu sıralamayı etkileyen faktörler nelerdir? Bölgelerin performansının artması için neler yapılabilir?" soruları oluşturmaktır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Serbest bölgeler, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için ek istihdam alanlarının oluşturulduğu bölgelerdir. Ayrıca uluslararası ticaret ve yatırım imkanlarından daha fazla faydalanmak amacıyla kurulan bölgeler olarak da belirtilmektedir. Özellikle dış satıma dayalı kalkınma ve dışa açık büyüme stratejisini önemseyen ülkeler tarafından dış satımı arttırmanın en temel araçlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de yer alan 18 serbest bölge içerisinde, Marmara Bölgesi’nde faaliyet gösteren, 7 serbest bölgenin, belirlenen 15 kriter doğrultusunda performanslarının karşılaştırılmasını yapmak ve ekonomi üzerindeki etkilerini incelemektir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Ülkelerin ayakta kalabilmeleri ve ekonomilerini koruyabilmeleri için piyasadaki rekabet ortamında benliğini koruyarak rekabet gücü oluşturabilmeleri gerekmektedir. Yoğun rekabet ortamında ülkelerin çabuk karar vermeleri gerekmektedir. Ayrıca bu kararları aynı hızla uygulamaları gerekmektedir.

Ülkelerin mevzuat yetersizliği ve bürokrasisinin yavaş ilerlemesi, hükümetlerin yeni ticaret modeli geliştirmesini zorunlu hale getirmiştir. Bundan dolayı ülkelerin uyguladığı dış ticaret ve gümrük mevzuatının geçerli olmadığı veya kısmen geçerli olduğu serbest bölge uygulamaları başlamıştır. Bu uygulama ile uluslararası ticaretin sağladığı yararları arttırmak, refah seviyelerini yükseltmek, ülkelerin kalkınmalarını sağlamak ve ithal edilen malların ev sahibi ülkede üretilmesini sağlamak bununla birlikte iç piyasadaki üreticiyi korumak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda kullandığımız ölçütler serbest bölgeler için oldukça önem taşımaktadır.

Araştırmada amaç: *“Marmara Bölgesi’nde faaliyet gösteren serbest bölgelerin performanslarını belirli ölçütler doğrultusunda inceleyerek karşılaştırmasını yapmak ve ekonomi üzerindeki etkilerinin neler olduğunu belirlemek”* tir. Araştırma bu yönüyle, benzer değerlere sahip bölgelerin daha fazla başarı sağlaması ve ileride yapılacak araştırmalara yönelik ışık tutabilecek bulgular elde edilmesi açısından önemlidir.

Çalışma konusunun ülkemizdeki ekonomik yapıya katkı sağlayabilecek bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda ulaşılmak istenilen bulgular, bilgiler ve araştırma sonuçları sayesinde diğer serbest bölgelere yön verecek nitelikte değer taşıyıp, literatüre katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Ayrıca araştırmanın, ülke içerisinde özel bir konuma sahip Marmara Bölgesi'nde faaliyet gösteren serbest bölgelerde yaşanan muhtemel sorunlara çözüm önerisi sunması açısından önemli olacağı düşünülmektedir.

1.4. Araştırmanın Varsayımı

Araştırmada kullanılan veri seti, ilgili kabul görmüş kurum ve kuruluşların resmi internet sitelerinden alınmıştır. Bu sebeple çalışmada kullanılan kurumlara ait olan verilerin, benzer kurumlara ait veriler ile aynı olduğu varsayılmıştır. Ayrıca çalışmaya eklenmeyen kriterlerin sıralamayı etkilemeyeceği varsayılmıştır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma; Marmara Bölgesi'nde bulunan İstanbul, Kocaeli, Bursa, Tekirdağ illeri içerisinde faaliyet gösteren 7 serbest bölge ile sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

Bu bölümde araştırmanın temelini oluşturan kavramların tanımları bulunmaktadır. Bu tanımlar; dış ticaret, serbest bölge ve serbest bölge çeşitleridir.

Dış Ticaret: Ticaret, belirli bir bedel karşılığında mal veya hizmetin alım-satım işlemidir ve insanlığın en eski eylemlerinden birisidir. Dış ticaret eylemi ise, farklı ülkelerin birbirinden mal veya hizmet alım-satım işleminin yapılması, kısacası ticaretin ülke sınırları dışında gerçekleşmesidir (Kara, 2012).

Serbest Bölge: Ülkenin gümrük alanları içinde ayrılmış bir bölgede, ithal edilmiş malların gümrük işlemlerine tabii tutulmadan getirilebildiği, depolanabildiği, farklı işlemlerden geçirilerek üretim amacıyla kullanılabilirdiği alanlardır. Uluslararası havaalanı ya da liman yakınlarına kurulan serbest bölgelerde, mallar için gümrük vergisi ödenmediği, diğer vergilerin ve ticarete ilişkin sınırlayıcı işlemlerin en aza indirildiği belirli özel alanlar olarak açıklanmaktadır (Erdem, 1992). Çeşitleri aşağıdaki gibidir.

Serbest Ticaret Bölgesi: Ev sahibi ülkenin ticari faaliyetlerini kolaylaştırmak amacıyla genellikle bir limanda ya da farklı bir yerde bulunan bölgelerdir.

Serbest Limanlar: Ülkelerin dış ticaret amacıyla ürettikleri malların dağıtımını sağlamak amacıyla doğrudan şehrin içine ulaşımın sağlandığı ya da şehre yakın yerlere teslimatın olduğu bölgelerdir. Antrepo işlevi gören bölgelerde endüstriyel faaliyetler de gerçekleşmektedir (Tüzemen, 2004).

Antrepolar: Ürünlerin belirlenen süre zarfında saklanabildiği, gümrüksüz kapalı veya açık bölgelerdir. Ürünlerin depolama süreleri ülkeden ülkeye değişiklik gösterse de ortalama iki yıldır.

Serbest Üretim Bölgesi: Ticari faaliyetlerin daha çok üretim bazında gerçekleştiği, ucuz emek ve hammaddelerden yararlanan ve çeşitli vergi muafiyetlerinin bulunduğu bölgelerdir (Altınok, 1998).

Organize Sanayi Bölgesi: Yatırım yapacak firmalar için gerekli altyapı ve sosyal tesisin kullanıma hazır olduğu, çeşitli avantajları ve teşvikleri bulunan bölgelerdir.

Transit Bölge: Komşu ülkelerde bulunan malların liman ülkesine transit şekilde geçişinde gümrük denetimleri ve gümrük vergisi gibi birçok prosedür istisna sayılmaktadır. Bu bölgelerde genellikle malların üretim faaliyetine izin verilmemektedir. Transit bölgelerde malların gideceği yere sağlam bir şekilde teslim edilmesi amacıyla yeniden ambalajlama ve depolama faaliyetleri uygulanmaktadır (Bakan ve Gökmen, 2014).

Özel Ekonomik Bölgeler: Diğer serbest bölgelerden farklı gümrük muafiyetleri ve altyapı tesisi sağlamasının dışında, AR-GE ve inovasyon kavramlarına önem veren bölgedir.

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Çalışmanın bu bölümünde araştırma ile ilgili temel tanımlar açıklanmış ve bu konuyla ilgili daha önceki çalışmalar sunulmuştur.

2.1.1. Dış Ticaret ve Çeşitleri

Her geçen gün değişiklik gösteren istek ve ihtiyaçlar doğrultusunda ülkeler dış ticaret yapmak zorunda kalmışlardır. Son zamanlarda küreselleşmenin hızla artması ile ülkeler arasında bulunan uzaklıkların, ekonomik alanda bir önem taşımadığı anlaşılmıştır. Bu durumun sonucunda, dış ticaret ile uğraşan uluslararası işletmelerin sayısının arttığı gözlenmektedir. Böylece yerel rekabet ortamı yerini küresel rekabete bırakmıştır. Bu bağlamda küçük ölçekli işletmeler de her işletme gibi öncelikli olarak varlıklarını, daha sonra karlılıklarını sürdürebilmek için dış ticaretin zorunluluğunu anlamışlar ve dış ticarete yönelmişlerdir. Sonuç olarak; genelde büyük işletmeler tarafından gerçekleştirilen dış ticaret, yaygınlaşmaya başlamıştır.

Ticaret, belirli bir bedel karşılığında mal veya hizmetin alım-satım işlemidir ve insanlığın en eski eylemlerinden birisidir. Dış ticaret eylemi ise, farklı ülkelerin birbirinden mal veya hizmet alım-satım işleminin yapılması kısacası ticaretin ülke sınırları dışında gerçekleşmesidir (Kara, 2012, s. 34). Bu bağlamda dış ticaret, ihracat ve ithalat kavramlarından oluşmakla birlikte ülkeler arasında gerçekleştirilen mal ve hizmet ticaretini içermektedir. (Şahin, 2005, s. 1). Ülkeler kendi aralarında farklı ekonomik işlemler gerçekleştirmektedir. Yapılan bu ekonomik işlemleri sermaye, mal ve hizmet hareketleri oluşturmaktadır. Döviz hareketleri ise dış ticaret kavramı

içerisinde, mal ve hizmet hareketlerinin gerçekleşmesinin parasal boyutunu karşılamaktadır (Demir, 2004, s. 4).

Dış ticaret ülkeler arasında gerçekleştirilen ihracat, ithalat alışverişinin tamamıdır. Ekonomik anlamda bakıldığında ise dış ticaret bağımsız devletler arasında gerçekleşen ekonomik faaliyetlerin söz konusu olduğu ticari alışverişlerin bütünüdür (Çakmak, 2012, s. 58). İç piyasalarda olmayan ya da yüksek maliyetli ürün veya hizmetin, dış piyasadaki temin edilmesinin ülkenin refah seviyesini yükselteceği düşünülmektedir. Bu amaç doğrultusunda, ülke ekonomileri dış ticaret faaliyetlerini gerçekleştirirler.

Dış ticaret, bir ülkenin ulusal sınırları dışında alım ve satım eylemini gerçekleştirmesi ile oluşmaktadır. Ülkeler genel olarak ihtiyaç duydukları malları üretilmezler ya da üretilemezler bile ülke ihtiyacını karşılayacak miktarda üretilmeyebilirler. Ülkeler böyle durumlarda diğer ülkelerden mal veya hizmet satın alma yoluna başvururlar. Halkın istek ve ihtiyaçlarının ülke içinde giderilememesi sebebi ile oluşturulan dış ticaret, bağımsız ülkeler arasında gerçekleştirilen tüm mal ve hizmet ticaretini kapsamaktadır. Dış ticaret; ülkelerin mevzuatlarına, sözleşmede bulunan teslim ve ödeme şekillerine göre farklılık göstermektedir. Dış ticaret çeşitleri; normal ticaret, bağlı ticaret, sınır ticareti ve son olarak serbest bölge ticareti şeklindedir. Bu ticaret çeşitleri aşağıda açıklanmıştır.

2.1.1.1. Normal Ticaret

Herhangi bir ülkenin dış ticaret ve kambiyo rejimleri alanında, özel bir ayrıcalık sağlanmayan serbest döviz ile gerçekleştirilen ticarete denir (Özdemir, 2007, s. 15). Serbest bölgelerin kurulup işletilmesi açısından farklı ayrıcalıklar ve muafiyetler uygulandığı için bu ticaretin dışında kalırlar (Demirtaş, 2016, s. 46).

2.1.1.2. Bağlı Ticaret

Dış ticarete ihracat yapan ülke ithalat yapan ülkeden her zaman döviz talep etmez. Bazı durumlarda ülkeler aralarında ticari bir sözleşme imzalayarak, ihracat yapan ülke ithalat yapan ülkeden farklı bir işlem talep etmesi ile oluşan ticarete denir

(Toroslu, 2000, s. 68). Örnek olarak; 1984 yılında Türkiye ile Rusya arasında Doğal Gaz Anlaşması imzalanmış. Bu sayede Türkiye Rusya'dan doğal gaz alımı gerçekleştirmektedir. Rusya da Türkiye'nin aldığı doğal gaz bedelinin %35'i kadar Türkiye'den mal alma ve %35'i kadar da Türk müteahhitlere ödeme yapma yükümlülüğünü üstlenmiştir (Ketboğa, 2012, s. 2-3).

2.1.1.3. Sınır Ticareti

Birbiriyle komşu ülkeler tarafından, halkın ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla gerçekleşir. Bu ticaretin gerçekleştirilmesindeki asıl amaç, halkın ihtiyacı olan mal veya eşyanın daha kolay bir şekilde temin edilmesi ve halk arasında olan ilişkinin güçlendirilmesidir. Ticaretin sonucunda ise bölgedeki huzur ve refahın artacağı beklenmektedir (Uzandaç, 2008, s. 22).

2.1.1.4. Serbest Bölge Ticareti

Bir ülkenin ulusal egemenlik sınırları içerisinde yer almakla beraber, bu ülkenin gümrük sınırları dışında kalan, çoğunlukla uluslararası liman veya havaalanı yakınlarında kurulan, firmaların çeşitli ihracat ve ithalat kısıtlamalarına maruz kalmadan, yoğun rekabet koşullarının yer aldığı uluslararası piyasalara açılmalarına olanak tanıyan, transit yükleme merkezi ve endüstriyel park niteliğindeki, gümrük vergisi gibi sınırlayıcı faktörlerin en aza indirildiği belirli alanlardır (Atik, 1998, s. 1).

2.1.2. Türkiye'nin Dış Ticareti

Türkiye ekonomisi 1980'li yıllardan itibaren uygulanan liberalleşmeye bağlı olarak yüksek büyüme oranları elde etmiştir. Bu büyümenin en temel sebepleri arasında Türkiye'nin Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) 1995 yılında katılmasıdır. Türkiye, AB ile müzakereleri sonucunda 1 Ocak 1996 yılında Gümrük Birliği'ne girmiştir. Bu bağlamda dış ticaret hacminde ithalat ve ihracat bakımından artış meydana gelmiştir. Son 7 yılın dış ticaret verileri aşağıdaki gibidir.

Çizelge 1. Yıllara Göre Dış Ticaret (1.000 \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	Serbest Bölge Ticaret Hacmi
2015	143.838.871	207.234.359	-63.395.488	351.073.230	20.260.661
2016	142.529.584	198.618.235	-56.088.651	341.147.819	19.033.079
2017	156.992.940	233.799.651	-76.806.711	390.792.592	20.378.584
2018	167.920.613	223.047.094	-55.126.481	390.967.708	20.929.063
2019	171.464.944	202.704.320	-31.239.375	374.169.264	19.655.910
2020	160.677.437	209.531.712	-48.854.275	370.209.149	22.058.066
2021	213.605.967	260.678.817	-47.072.850	474.284.784	24.618.099

Kaynak: (http-1).

Çizelge 1'e bakıldığında Türkiye, en yüksek ticaret hacmini 474 milyar dolar ile 2021 yılında elde etmiştir. İlgili yılda Türkiye, 214 milyar dolarlık ihracat ve 261 milyar dolarlık da ithalat gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin 2021 yılında serbest bölge ticareti 25 milyar dolar olarak görülmektedir. Türkiye'nin 2019 yılında toplam dış ticaret hacmi 374 milyar dolardır ve bunun 20 milyar doları serbest bölgede gerçekleşmiş olup; 171 milyar doları ihracat, 203 milyar doları ithalattır. Türkiye, en az dış ticaret açığını ilgili yılda vermiş olup; en yüksek ihracat gelirini de 2019'da elde etmiştir.

2.1.3. Serbest Bölgelerin Tanımı

Kökeni, ilk çağlarda ekonomik ve siyasi kontrollerin kısmen veya tamamen uygulanmadığı serbest şehirlere kadar uzanmaktadır. Liberal ekonomi anlayışının en somut örnekleri serbest bölgelerdir. Bölgelerde sağlanan esnek üretim imkanları ve ucuz işgücü olanakları, özellikle ekonomik problemlerin yaşandığı dönemlerde serbest bölgeleri daha cazip hale getirmiştir. 18. yüzyıldan itibaren serbest bölgeler, dünyanın birçok ülkesinde farklı isimlerde ve yapılanmalarda artış göstermektedir. Serbest bölgeler bilhassa gelişmekte olan ülkeler için ihracata yönelik büyüme ve

ekonomik kalkınma modeline destek olmak amacıyla kurulmuşlardır (Namal ve Çakır, 2019, s. 49).

Serbest bölgeler hakkında literatüre bakıldığında birçok tanım bulunmaktadır. Fakat tanımlar incelendiğinde genel anlamda birbirine benzer olduğu görülmektedir. Bu tanımlardan bazıları aşağıdaki gibidir.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından çıkartılan 2018 Dünya Yatırım Raporu'na göre; *“Serbest bölgeler, birçok sosyoekonomik gelişimin önemli bir aracı olarak kabul edilmektedir. Serbest bölge endüstriyel altyapıya yatırım yapmak yapılan yatırımları kolaylaştırmak, ihracata yönelik büyümeyi teşvik etmek yabancı yatırımı çekmek ve yerel firmaları küresel değer zincirlerine entegre etmek, ve istihdam yaratmak için bir hizmet sağlayıcı bir araç olarak belirtilmiştir”*.(UNCTAD, 2018). Fiziki olarak ülkenin diğer yerlerinden ayrı bir şekilde kurulan serbest bölgeler, ülkede geçerli ticari, mali ve iktisadi alanlarla ilgili hukuki ve idari düzenlemelerin bir kısmının uygulandığı ya da hiç uygulanmadığı, sınai ve ticari faaliyetler için çok daha geniş teşviklerin sunulduğu yerler olarak ifade edilmektedir (Kentbank, 2000, s. 3).

Dünyada birçok ülkede, birden fazla nedenlerle fakat genellikle ekonomiyi canlandırmak ve beraberinde ihracatı artırmak için oluşturulan serbest bölgeler, en geniş anlamıyla; *“Bir ülkenin ulusal egemenlik sınırları içerisinde yer almakla beraber, bu ülkenin gümrük sınırları dışında kalan, çoğunlukla uluslararası liman veya havaalanı yakınlarında kurulan, firmaların çeşitli ihracat ve ithalat kısıtlamalarına maruz kalmadan, yoğun rekabet koşullarının yer aldığı uluslararası piyasalara açılmalarına olanak tanıyan, transit yükleme merkezi ve endüstriyel park niteliğindeki, gümrük vergisi gibi sınırlayıcı faktörlerin en aza indirildiği belirli alanlardır şeklinde belirtilmektedir”* (Atik, 1998, s. 1).

Serbest bölgeler; herhangi bir ülkenin siyasi sınırları kapsamında bulunduğu halde, vergiler ve dış ticaret mevzuatları bakımından gümrük sınırları dışında yer alan ve bulunduğu ülkenin uygulamada olan finansal, ticari ve ekonomik konularıyla ilgili olarak yasal yükümlülük sürecinin kısmen uygulandığı veya uygulanmadığı yerler olarak ifade edilmektedir (Tufan, 2009). Ülkenin egemenlik sınırları içinde olup, gümrük sınırları dışında tutulan serbest bölgelerin ticarete ilişkin çoğu işlemlerde kolaylıklar sağladığı bilinmektedir. Fakat bu durum serbest bölgeleri

bulunduğu ülkenin egemenlik sınırları içerisinde çıkartıp özel kurullarla yönetildiği ülkeden ayrı bir toprak parçası haline getirmemektedir. Örnek olarak; serbest bölge sınırları içerisinde suç teşkil edecek olayların gerçekleşmesi durumunda, Türk Ceza Kanunu (TCK. m.8), Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK. m.12) ve son olarak İcra ve İflas Kanunu hükümleri gereğince işlemler yapılabilmektedir (Taylor, 2008).

Bir başka tanıma göre ise serbest bölge; ülkenin gümrük alanında ayrılmış bir bölge içerisine, ithal edilmiş malların gümrük işlemlerine tabii tutulmadan getirilebildiği, depolanabildiği, farklı işlemlerden geçirilerek üretim amacıyla kullanılabilirdiği alanlardır. Uluslararası havaalanı ya da liman yakınlarına kurulan serbest bölgelerde, malların gümrük vergisi ödenmediği, diğer vergilerin ve ticarete ilişkin sınırlayıcı faktörlerin en aza indirildiği belirli özel alanlar olarak açıklanmaktadır (Erdem, 1992).

2.1.3.1. Türkiye’de Serbest Bölgelerin Tarihçesi

Dış ticaretin serbestleştirilmesi insanlık tarihi için yeni bir oluşum değildir. Serbest ticaretin yapıldığı özel yerlerden olan serbest bölgelerin ilk oluşumları serbest şehirler diye bilinmekte ve tarihi açıdan oldukça eskilere dayanmaktadır (Bakan ve Göymen, 2014, s. 36). Dünyada ilk serbest bölge çalışmaları oldukça eskilere dayanmasına rağmen serbest bölgelerin yaygınlaşması 1930’lu yıllara rastlamaktadır (Erdoğan, 1988). Türkiye’de ise serbest bölge açılması için yapılan atılan ciddi adımlar 1980 yılından sonra olmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu zamanında da bazı çalışmaların olduğu görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, serbest bölgelerin kurulması amacı ile yapılan çalışmaları iki dönemde incelemekte fayda vardır.

2.1.3.1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Türkiye’de serbest bölge kurulması amacı ile yapılan çalışmalar Cumhuriyetin kuruluşundan önceki dönemlere dayanmaktadır. Osmanlı Devleti ile Avrupa ülkeleri arasında 1800’lü yıllarda ticari işlemlerin artması sonucunda ülkeye sağlanan yabancı sermaye ile ekonomide önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Osmanlı

İmparatorluğunun son dönemlerine doğru ticaret hacmindeki bu genişleme üzerine Tuna Nehri kıyısında bulunan ve Osmanlı Devleti için önemli bir konuma sahip olan Sulina şehrinin serbest bir liman olması için çalışmalar başlatılmıştır (Tuncer, 1982, s. 201). Çalışmalar sonucunda 1870 yılında Sulina şehri serbest liman haline gelmiştir. Romanya sınırlarında içinde bulunan limanın 1978 yılında kendi Hükümeti tarafından serbest bölge olarak ilan edilmesine karar verilmiştir (Alpar, 1985, s. 48).

2.1.3.1.2. Cumhuriyet Sonrası Günümüze Kadar Olan Dönem

Cumhuriyetin ilan edilmesi ile birlikte takip eden yıllarda azınlıklar yavaş yavaş etkinliklerini kaybetmeye başlamışlar ve bunlardan boşalan alanları Türk tüccarları doldurmaya başlamıştır. Fakat bu gelişmeye rağmen Türk tüccarları dış ekonomik ilişkiler bağlamında, yabancı sermayenin menfaatine olan iş bölümü sürecini değiştirememişlerdir. Yabancı sermayedarlar dünya pazarları ile direkt bağlantıları ellerinde bulundurdukları için, Türk tacirleri yabancı sermayedarlarının bir ülke içi temsilcisi ve aracısı gibi faaliyetlerine devam etmek zorunda kalmışlardır (Paksoy ve Güllü, 2011, s. 115).

Türk tüccarlar, 1923-1929 yılları arasında ticaretin artması ve geliştirilmesi için, hükümetten bazı önlemlerin alınmasını istemişlerdir. İstanbul Limanı içinde bir serbest ticaret bölgesi kurulması da bu önlemlerden biridir. Gelişmelere bağlı olarak Türkiye'nin ilk serbest kanunu olan "Serbest Mintıka Hakkında Kanun" 19 Temmuz 1927 tarihinde kabul edilmiştir. Ancak 1929 iktisadi bunalım sebebi ile çalışmalar ertelenmiştir. Daha sonraki yıllarda da konuyla ilgili olarak yeni girişimlerde bulunulmuş fakat olumlu sonuç alınmamıştır (Paksoy ve Güllü, 2011, s. 115-116).

Ülkemizin kötü başlayan serbest bölge macerası için 24 Ocak 1980 tarihine kadar uzun bir süre ciddi çalışmalar ve girişimler yapılmamıştır. 24 Ocak kararları dahilinde serbest bölge kavramı ve dışa açık ekonomi politikası kavramları yeniden konuşmaya başlanmıştır. 1980'li yıllarda ithal ikameci kalkınma stratejisi yerine ihracata yönelik kalkınma stratejisinin benimsenmiştir. Bu strateji beraberinde serbest bölge konusu gündemde kalmaya devam etmiştir. Daha sonra ise serbest bölge konusu, bilimsel toplantıların ve kamuoyunun odak noktası olmaya başlamıştır. Serbest bölge kavramı dönemin hükümetinin de ilgisini çekmeyi

başarmıştır. Bu konuya istinaden devlet yetkilileri süreçle ilgili önemli yasal düzenlemeler yapma gereğinin farkına varmışlardır (Akyüz, 1999, s. 13).

Sonuç olarak Türkiye’de 3218 Sayılı Serbest Bölgeler Kanunu 1985 yılında yürürlüğe girmiştir. Daha sonrasında Serbest Bölgeler Uygulama Yönetmeliği çıkartılmış ve yasal olarak önemli bir konuya değinilmiştir. İlgili Kanun’un yürürlüğe girmesinin ardından Antalya Serbest Bölgesi ve Mersin Serbest Bölgesi Türkiye’de ilk açılan serbest bölge olma özelliğini taşımaktadır. İlerleyen yıllarda belirli dönemlerde diğer serbest bölgeler açılmış ve bugün bakıldığında Türkiye’nin toplamda faaliyet gösteren 18 adet serbest bölgesi bulunmaktadır.

2.1.3.2. Serbest Bölge Çeşitleri

Serbest bölge türleri farklı ölçütlere göre değişik şekillerde sınıflandırılmaktadır. Genel anlamda bakıldığında faaliyetlerine göre, serbest üretim bölgeleri ve serbest ticaret bölgeleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunun yanı sıra serbest bölgenin kuruluş amaçları, ülkelerde bulunan dış ticaret ve gümrük rejimlerinde uygulanan yasalar ve kurallar fonksiyonları bakımından da farklılık göstermektedir. Buna bağlı olarak ülkelerde serbest bölgeler yapısal özellikler, farklı uygulamalar ve farklı faaliyet gruplarına göre daha spesifik sınıflandırmalara tabi tutulabilmektedir. Gelişmiş ülkelerde serbest bölgelerin kurulmasının asıl amacı ticari rol üstlenmeleridir. Bunun yanı sıra Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, endüstriyel amaçlı serbest bölge kurma eğiliminin daha fazla olduğu görülmektedir (Özçelik ve Yadigar, 2003).

Diğer bir kriter, serbest bölge faaliyetlerinin uygunluk bakımından, “ülke içine mi, yoksa ülke dışına mı?” olduğunun belirlenme esasına dayalıdır. Serbest bölgeler bazı ülkelerde hem iç piyasaya hem de dış piyasaya yönelik çalışmaktadır. Birtakım sorunların yaşanmasının ardından özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaygın olarak iç piyasaya üretimin yasaklandığı bilinmektedir (Erkan ve Tatlıdil, 1990, s. 7).

Bir başka kriter ise, serbest bölgeler mevzuatı ile ilgilidir. Mevzuata göre iki çeşit serbest bölge uygulaması vardır. Bunlar; Açık Serbest Bölgeler (Open Free Zones) ve Kapalı Serbest Bölgeler (Closed Free Zones) olarak adlandırılmıştır. Açık

serbest bölgeler; bölgede yapılacak her türlü işleme imkan sağlayan ve bulunduğu ülkeye ait mevzuatın tamamının uygulanmadığı bölgeler olarak bilinmektedir. Açık serbest bölgelerin aksine, her çeşit faaliyetin sınırlı olduğu ve bulunduğu ülkenin gümrük ve dış ticaret mevzuatının bazı bölümlerinden sorumlu olan bölgeler ise kapalı serbest bölge olarak tanımlanmaktadır (Erdoğan, 1985, s. 22). Serbest bölge çeşitleri aşağıdaki gibi açıklanmıştır.

2.1.3.2.1. Serbest Ticaret Bölgesi

ILO, WEPZA ve Dünya Bankası tarafından yapılan ortak tanıma göre, serbest ticaret bölgesi; dış alım ve dış satım gerçekleştirirken oluşan vergilerden muaf, vergi dışında diğer teşviklerden faydalanan bulunduğu ülkede, üretimi ve beraberinde dış satımı arttırmayı sağlayan ve küçük alanda kurulan yerlerdir (Malhotra, 2008).

Bir diğer tanıma göre genellikle bir limanda veya farklı bir yerde belirli bir alan, ev sahibi ülkenin ticari faaliyetlerini kolaylaştırması amacıyla serbest bölge haline getirilmiştir. (Erdoğan, 1985, s. 33; Toroslu, 2000, s. 7). Bölgeye, gerek ülke içinden gerekse ülke dışından malların girişlerinde ve çıkışlarında gümrük vergisinin ödenmediği bilinmektedir. Serbest bölgelerde çalışan işçilerin vergi muafiyetleri bulunduğu için, ödenen ücretin düşük olması beklenmektedir. Bununla birlikte işveren de iş yerindeki mevcut istihdamı ve üretimi arttırır, dolayısıyla uluslararası ticaretin de artması beklenmektedir (Aybar, 1991).

Uygulamada ise iki çeşit serbest ticaret bölgesi görülmektedir (Tümenbatur, 2012, s. 343). Bunlardan ilki, ülkeye ait bütün mevzuatın uygulanmadığı, her türlü sınai ve ticari faaliyetin yapılmasına olanak sağlayan “*Açık Serbest Bölgeler*”dir. İkincisi ise bazı mevzuatların uygulanmadığı, belirli koşullarda belirli faaliyetlerin yapılmasına izin verilen “*Kapalı Serbest Bölgeler*”dir (Güvercinci, 1997).

2.1.3.2.2. Serbest Limanlar

Serbest ticaret bölgelerinin teşvik ettiği bir tür olan serbest limanlar, genellikle gelişmekte olan ülkelerin kullandığı, ihracat işleme bölgelerinin modern halidir. Uluslararası ticarete serbest bir şekilde ticaret yapan ülkelere, modern ve

kolay bir ulaşım noktası sunmaktadır. Serbest limanlar, global dünya için üretilmiş olan malların dağıtımını sağlamak üzere doğrudan şehrin içine ulaşımın olduğu veya şehre yakın yerler olarak bilinmektedir. Çoğu, hava, deniz limanı kompleksleri veya sanayi sitelerinin içinde yer almaktadır (Kamuella, 1995).

Serbest limanlar buldukları bölge için hem mamul madde hem de hammadde açısından bir antrepo işlevi görmektedir. Ayrıca serbest limanlarda endüstriyel faaliyetler yapılmamaktadır (Tüzemen, 2004, s. 23).

2.1.3.2.3. Antrepolar

Antrepolar, ürünlerin belirlenen süre içerisinde saklanabildiği, gümrüksüz ve kapalı veya açık bölgeyi beyan etmektedir. Antrepoların, çoğunlukla buldukları alanlar, deniz, hava, kara limanları ya da bu limanlara yakın bir bölgede bulunmaktadır. Ülkeden ülkeye farklılık gösteren ürünlerin depolama süreleri, her ülkede ortalama 2 yıl gibi bir süre geçerlidir. Antrepoların işletmelerini bazen özel şahıslar bazen de gümrük yöneticileri tarafından işletilmekte olup, bu alanlarda paketleme, ambalajlama ve etiketleme gibi işlemler de yapılmaktadır (Yavuz, 1985; Özdoğan, 2006, s. 11).

2.1.3.2.4. Serbest Üretim Bölgesi

Diğer adı ihracat işleme bölgesi olan serbest üretim bölgesi, sanal serbest ticaret koşulları kapsamında, ihracat üretimi yapan ekonomilerin yer aldığı bölge olarak tanımlanmaktadır. Uygulamada ilk serbest üretim bölgesi İrlanda'nın Shonnon Havalimanı'nda faaliyete geçmiştir. Daha sonra Kore, Malezya, Filipinler gibi birçok ülkede istihdam, teknoloji transferi ve döviz kazancı amacıyla serbest üretim bölgeleri kurulmuştur. Bazı ülkeler için serbest üretim bölgeleri, 'Kalkınma Motorları' olarak ifade edilmektedir. Bunun sebebinin ise serbest üretim bölgelerinin, ülke içinde ekonomi bozulduğunda sınırlı sayıda refah sağlayacağı düşüncesini yansıttığıdır (Peter, 1989).

Ticari faaliyetlerin yapıldığı, ucuz emek ve hammaddelerden yararlanıldığı, çeşitli vergilerden muaf olmak gibi pek çok avantajların kullanıldığı bölgelerdir. Bu bölgelere dünya fabrikaları da denmektedir (Altınok, 1998).

Serbest üretim bölgesi, ticaret bölgesi olması dışında bölgeye üretim için gerekli olan girdinin ithal edilmesi ve üretilen ürünlerin dış pazarlara satılmasını sağlayan firmaları bünyesinde bulundurması ve endüstriyel üretim bölgelerinin olması özelliği ile serbest ticaret bölgesinden farklıdır. Serbest üretim bölgesinde üretilen malların, bulunduğu ülkenin pazarına girişi, ilgili ülke tarafından yasaklanmıştır. Bölgenin amaçları ise aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Aksoy, 2010).

- Döviz kazancı elde etmek.
- İşsizliği azaltmak ve ülkedeki işsizlik problemine çözüm yaratarak milli gelire katkıda bulunmak.
- Yabancı yatırımı cazip hale getirerek, bilgi ve teknoloji transferi sağlamak.
- Ülke içindeki girişimciyi ihracata teşvik etmek.

2.1.3.2.5. Organize Sanayi Bölgesi

Organize sanayi bölgesi, yatırım yapacak firmalar için gerekli altyapı ve sosyal tesisin kullanıma hazır olduğu, çeşitli avantajları ve teşvikleri bulunan üretim bölgeleridir. Organize sanayi bölgelerinin amaçları, sanayi bölgelerinin uygun alanlarda yapılanmasını sağlamak, kentleşmeye yön vermek, çevre sorunlarını ve çarpık sanayileşmeyi önlemek, mevcut kaynakları rasyonel kullanmak, sanayi yerlerinin düzenli bir şekilde kurulması ve geliştirilmesi son olarak bilişim teknolojilerinden faydalanmaktır. Organize sanayi bölgelerinin sınırları onaylanmış, yasalara göre kurulan, düzenlenen ve işletilen, en az kaynakla en fazla verimi elde etmeyi hedef bilen mal, hizmet üretim bölgeleridir (Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu, 2000).

Kanun ve yönetmeliklere bağlı olarak ve organize bir şekilde yönetimi gerçekleşen organize sanayi bölgeleri elektrik, su, doğal gaz, atık arıtma, iletişim, yol ve diğer hizmetleri sağlamaktadır. Ülkede bulunan yatırım, teşvik vb. uygulamaların yanında emlak vergisi muafiyeti, belediye vergi muafiyeti, arazi kiralama veya satın

almada KDV istisnası ve düşük doğal gaz, telekomünikasyon ve su maliyetleri gibi vergi avantajları sağlamaktadır (http-7).

2.1.3.2.6. Transit Bölge

Transit bölge okyanuslara ya da denizlere kıyısı bulunan, ticarete aktif olarak kullanılan yollar üzerinde olan ülkelerin, bu koşulları yeterli seviyede ya da tamamen olmayan komşu ülkelere aktarma, depolama ve dağıtım merkezleri halinde kullanıma sunulan alanlara denir (Erdoğan ve Ener, 2005, s. 29).

Komşu ülkelerde bulunan malların liman ülkesine transit şekilde geçişinde gümrük denetimleri ve gümrük vergisi gibi birçok prosedür istisna sayılmaktadır. Bu bölgelerde genellikle malların üretim faaliyetine izin verilmemektedir. Transit bölgelerde malların gideceği yere sağlam bir şekilde teslim edilmesi amacıyla yeniden ambalajlama ve depolama faaliyetleri uygulanmaktadır (Bakan ve Gökmen, 2014, s. 41).

Transit ticareti de içeren transit bölgeler serbest limanlar ve serbest bölgelerden daha sınırlı avantajlar sağlamaktadır. Transit bölge malların belirlenen yerde tutulmasını ve diğer uygulama avantajlarını kapsayan alan olarak belirtilmektedir. Dar bakış açısı ile tek bir depo ve barınağa sahip olmakla yetinilmektedir. Genel bakış açısı ile ise transit bölgelerde üretim faaliyetlerine izin verilmez. Belirli bir kısmı malların varacağı ülkeye sağlam bir şekilde ulaşması için ihtiyaç görülen tekrar ambalajlama, depolama ve birtakım işlemleri gerçekleştirmek için görevlendirilmişlerdir (Erçakar, 2004, s. 206).

2.1.3.2.7. İkiz Fabrikalar (Maquiladora)

Bu bölgelerin önemli örnekleri 1964 yılında ABD ve Meksika sınırlarında görülmektedir. Temel amacı; mukayeseli üstünlük teorisinden yararlanmak, üretim maliyetlerini düşürmek ve ikili ticareti canlandırmaktır (Toroslu, 2000, s. 9). Bu amaçların dışında Meksika'da yaşanan istihdam sorununa çözüm olarak, Meksika'dan ABD'ye olan göçü engelleme amacı güdülmüştür (İncekara, 1986, s. 22).

Meksika işletmeleri ABD’de üretilmiş malları gümrüksüz olarak ithal etmektedir. Meksika’da yer alan ucuz işgücünden yararlanılarak monte edilmekte ve tekrar satılmaktadır. Fakat ABD gümrük vergilerini ithalatını yaptığı mal üzerinden almak yerine, Meksika’da oluşturulan katma değer üzerinden sağlamaktadır. İkiz fabrikalar üretimi farklı safhalara ayıran bir süreçtir ve süreçler farklı ülkelerde meydana gelmektedir. Böylece karşılaştırmalı üstünlüğün sağladığı yararlar ortaya çıkmakta ve üretim maliyetleri minimuma indirilmeye çalışılmaktadır (Erçakar, 2004, s. 206).

2.1.3.2.8. Özel Ekonomik Bölgeler

Özel ekonomik bölgeler ilk olarak Çin Halk Cumhuriyeti’nde 1979 yılında kurulmaya başlamıştır. Daha çok Hong Kong’da bulunan işletmelerin oluşturduğu bölgelerdir. Bu bölgelerin “özel” olarak isimlendirilmesinin nedeni Çin Halk Cumhuriyeti’nde yer alan planlı ekonominin tam tersine, bölge ekonomisinin serbest bölge koşullarına tamamen uygun olmasıdır. Asıl amaç teknoloji transferi ve zaman içerisinde bölgeye yabancı yatırımcıları çekmektir (Özdoğan, 2006, s. 13).

Diğer serbest bölgelerden farklı olarak gümrük muafiyetleri, tesis ve alt yapı kolaylıklarının sağlanmasının dışında AR-GE ve inovasyon gibi kavramlara büyük önem veren sürecin izlendiği yerdir. Global firmalar ve ileri düzey teknoloji için uygun koşulları sağlamayı amaçlayan, toplumsal kalkınma stratejisine katkıda bulunan bölgeler olarak isimlendirilmektedir. Amacı ise dış ticareti, turizmi ve yabancı yatırımcıyı çekmeye yönelik dışa açık piyasalara uygun politikaları uygulamaktır (Yılmaz, 2012, s. 6).

2.1.3.2.9. Finansal Bölgeler

Bu bölgelerde gerçekleşen işlemlerin, finansal nitelik taşıması gerekmektedir. Kıyı bankacılığı ve serbest sigortacılık bölgesi olarak ikiye ayrılmaktadır.

2.1.3.2.9.1. Kıyı Bankacılığı

Diğer adıyla “*off-shore banking*”, uluslararası dolaşımında olan yabancı sermayeyi çekmek amacıyla kurulmuş fakat bankacılık sektörü için uygulanan mevzuatı kabul görmeyen bölgelerdir (Taylar, 2008, s. 18).

Kıyı bankacılığı bölgesinde ya da bölgelerinde yapılmış bankacılık işlemlerinden elde edilen gelir üzerinden herhangi bir vergi alınmayıp, bankaların döviz hesaplarında hiçbir şekilde kısıtlama söz konusu değildir (Toroslu, 2000, s. 8)

Kıyı bankaları buldukları ülkede geçerli olan para birimini kullanmazlar. Sıkı veri gizliliği ilkesi uygulanan kıyı bankacılığı faaliyet gösterdiği ülkelerde mevduat toplama yetkisi yoktur ve sunduğu hizmeti yabancı para cinsinden yapmaktadır (Günel, 2008).

2.1.3.2.9.2. Serbest Sigortacılık Bölgesi

Genellikle karşılaşılan sigorta işlemlerinden doğacak zarar zaman ve değer kavramlarından oluşur. Bu bölgedeki firmalar, sigortacılık alanında, uygulanan yasal düzenlemelerin bir kısmından ya da tamamından muaf tutulmaktadır. Bu bölgelere sağlanan muafiyetler sayesinde sigorta şirketleri yangın, kaza, sel vb. standart sigorta işlemleri yaparak oluşabilecek zararların karşılanmasını sağlamaktadır (Erdoğan ve Ener, 2005, s. 48).

2.1.3.2.10. Serbest Tüketim Bölgesi

Serbest tüketim bölgesi çoğunlukla belirlenen bir bölgeye veya belirlenen bir tüketim malına miktar sınırlaması koyularak uygulanır. Gümrüksüz satış mağazaları, serbest şehir, serbest çevre ve serbest ithalat bölgesi olarak serbest tüketim bölgesinin dört çeşidi bulunmaktadır.

2.1.3.2.10.1. Gümrüksüz Satış Mağazaları

Mağazalar çoğunlukla havalimanlarında, limanlarda ve gümrük sınır kapılarında kurulmaktadır. Gümrüksüz satış mağazaları gümrük denetiminde satış eylemini gerçekleştiren yerlerdir. Parfüm, çikolata, sigara, alkollü içecekler, hediyelik eşyalar vb. tüketim ürünlerinin vergiden istisna satışının gerçekleştiği yerlerdir. Bu tür satışlarda, gümrük kapısını kullanan kişilerin pasaportları sisteme işlenmekte ve döviz üzerinden fiyatlandırma yapılmaktadır (Erdoğan, 1985, s. 66). Satışı gerçekleşen malın birimine göre (kilogram, litre vb.) ev sahibi ülke tarafından sınırlama yapılmaktadır (Çakır, 2018, s. 7).

Gümrüksüz satış mağazaları transit yolcular için hizmet niteliği taşımakta ve dünyada giderek yaygınlaşmaktadır. Gümrüksüz satış mağazaları, Türkiye’de Gümrük ve Ticaret Bakanlığı’nca belirlenen bireylere, yabancı basın yayında çalışan yabancı kişilere, İstanbul ve Çanakkale Boğazı’ndan transit geçen gemilere, Türkiye’den ayrılan ya da Türkiye’ye gelen yolcularla transit yolculara, diplomatik muafiyetten yararlanan kişilere açılan antrepo sayılan ve satışı yapılmak üzere açılan yerlere denilmektedir. 29/9/2009 tarihli ve 2009/15481 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı eki “*Yolcu beraberli kişisel eşya listesi*” satış limitine temel alınan gümrüksüz satış mağazalarında bulunmaktadır ([http-7](http://www.gumruk.gov.tr)).

2.1.3.2.10.2. Serbest Çevre

Günümüz dünyasında bazı ülkelerdeki tüketimin yerli kaynaklar ile karşılanmaması söz konusudur. Bu durumlarda bölgeye giren ürünlerin uygulamadaki gümrük vergisinden kısmen ya da tamamen muaf bir şekilde ithalatının gerçekleştiği yerler olarak tanımlanmaktadır. Genellikle gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Bunun temel nedeni ise ülke içinde farklı gelir düzeylerine ait bireylerin ihtiyaçlarının değişmesi ve bu ihtiyaçların iç piyasa karşılanmamasıdır (Çakır, 2018, s. 7).

2.1.3.2.10.3. Serbest İthalat Bölgesi

Serbest bölgelerin asıl amacı ihracatı arttırmaktır. Fakat bazen de ithalat özendirme amacı da gütmektedirler. Bu amaçla kurulan bölgeler, serbest ithalat bölgesi olarak adlandırılmaktadır. İthalat işlemi gerçekleşmiş olan malların, süresiz olarak depolama hizmetinin sunulduğu alanlardır. Bu sayede yerli tüketicilerin ve üreticilerin istek ve ihtiyaçları zamanında ve doğrudan karşılanmış olmaktadır. Şöyle ki ithal edilmiş mallar, yerli üretimde ihtiyaç duyulan ara ürün veya hammadde olabildiği gibi direkt tüketilecek olan ürünler olabilmektedir. Bu ürünlerin daha önceden serbest bölgeye ulaşmış olması ve depolarında bekliyor olması, sipariş verilmesi ile ürüne ulaşılması çok kısa zaman almakla birlikte bürokratik işlemler yok denecek kadar az gerçekleşmektedir. Serbest ithalat bölgelerinde, ithal edilmiş malların, yerli üretici ve tüketiciler tarafından birebir görülmesi sağlanarak, onlara yeni fikirler verebilmektedir. Ya da ürünlerin birebir görülmesi yerli üretici ve tüketiciyi ithalata özendirilmektedir. Böylelikle ithalat prosedürleri basitleşmiş ve ülkemize ihracat yapacak olan yabancı üreticilere, kolaylık sağlanması amaçlanmaktadır (Alpar, 1985, s. 18-19).

2.1.3.2.10.4. Serbest Şehir

Serbest bölgenin bulunduğu şehri kapsamıyla oluşmaktadır. Serbest şehirlerde amaç yurt içi faaliyetlerle karşılanamayan yerel tüketim ihtiyacına cevap vermektir. Bölgede gerçekleştirilen faaliyetler ise boşaltma, sergileme, paketlenme, işleme, imalat, harmanlama ve örnekleme olarak bilinmektedir. Dünyada serbest şehirlere örnek olarak Hong Kong ve Singapur verilmektedir (Toroslu, 2000, s. 8).

2.1.3.2.11. Yatırım Bölgesi

Ülkenin ekonomik bakımdan zayıf kalmış alanlarının güçlendirilmesi, istihdam sağlanması ve yatırım oranlarının artırılması farklı özendirici teşviklerin uygulandığı alanlardır. Teşvikler yerli firmalara yönelik olup, ilk uygulama İngiltere’de 1977 yılında gerçekleştirilmiştir. Bölgenin kurulmasının amacı altyapı ve

vergi kolaylığı sağlayarak, yerli sermayenin ve yabancı yatırımların bu bölgelere yönelmesini sağlamaktadır (Alpar, 1985).

2.1.4. Serbest Bölgelerin Dış Ticarete Etkileri

Serbest bölgeler birçok nedenden dolayı dış ticareti etkilerler. Örneğin; bürokratik işlemlerin en aza indirilmesi ve kolaylaştırılmış olması dış ticareti hızlandırır. Yani serbest bölgelerin diğer bölgelere oranla çok daha hızlı şekilde ticaret faaliyetlerini gerçekleştirmesini sağlamaktadır. Sağlanan bu etkinlik dış ticarete, piyasaya anlık olarak tepki vermeyi ve fiyat değişimlerine hızlı şekilde uyum sağlamayı kolaylaştırmaktadır. Serbest bölgeler yabancı sermayenin getirmiş olduğu birçok inovasyon ve teknolojik gelişmelerden yararlanarak en başta üretimi ve ihracatı arttırmaktadır. Ülkelerdeki yerli üreticilerden temin edilen hammaddeler de diğer ülkelerin yerli üreticileri için avantaj sağlamaktadır. Ülkelerdeki refah oranı döviz kazancına bağlıdır. Serbest bölgeler, yerli üreticinin üretim için ihtiyaç duyduğu yüksek hammadde maliyetini azaltmakta ve bölgede gerçekleşen üretimi arttırarak ihracat üzerinde de pozitif etkiler sağlamaktadır. Serbest bölgelerin, bu şekilde bir döngü gerçekleştirmesi yani çarpan mekanizması sayesinde ticaret hacimleri olumlu yönde artmakta ve ülkelere sundukları avantajı da arttırmaktadırlar. Farklı devletler ile gerçekleşen ihracat için kota sınırının olmaması da ülkelerin dış ticaretini olumlu yönde etkilemiştir. (Demirtaş, 2016, s. 54).

Ülkelerin birbiriyle olan ticaretini kolaylaştırmak ve geliştirmek amacıyla serbest bölgeler ortaya çıkmıştır. Dünyada yaklaşık 300 yıllık bir geçmişe sahip olan serbest bölgeler, Türkiye’de uygulamaya tam anlamıyla 1985 yılında girmiştir. Serbest bölgelerin kuruluş amaçları ülkelerde bulunan sosyoekonomik yapılara ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler için özellikle istihdamı arttırmak, üretimi arttırmak ve buna bağlı olarak ihracatı arttırmak gibi hedefler taşırken gelişmiş ülkelerde amaç ticareti geliştirmek ve şeffaflaştırmaktır. Genel olarak serbest bölgelerin kurulma nedenleri: Dış finansman ve buna bağlı olarak ticaret olanaklarından daha çok faydalanmak, ekonominin ihtiyaç duyduğu girdileri ucuz ve sürekli temin etmek, yabancı sermaye ve teknoloji girişini hızlandırmak, ihracat adına yatırım ve üretimi arttırmak olduğu söylenebilir (Elagöz ve Abasov, 2001, s. 30).

Serbest bölgelerin Türkiye’de yaklaşık olarak 37 yıllık bir geçmişinin olduğu bilinmektedir. Ayrıca, ülke ekonomisine sağladığı katkı göz ardı edilmemelidir. Bu avantajlar ile yerli firmalardan bazıları, ithal girdi kullanarak üretim yapmakta olup, gümrük vergisiz mal girişini gerçekleştirmekte ve böylece yabancı pazarlardaki rakipler ile aynı koşullarda üretim yapma fırsatını sağlamaktadır (Toroslu, 2000 s. 10). Rekabet açısından üstünlük sağlayan bölgeler devletin ihracatını ve buna bağlı olarak döviz girdisini arttırmaktadır. Bu bölgelere büyük partiler halinde gelen mallar gerek duyulduğunda küçük partilere bölünerek de ülkeye ithal edilebilir. Böylelikle depolama maliyetleri ve sadece ithal edilen ürünler için gümrük vergisi ödeneceğinden üretim maliyetlerinin düşmesi sağlanmaktadır (Alpar, 1985, s. 19). Yabancı firmalar için ülkelerde bulunan risk faktörü önemlidir. Serbest bölgelerde düşük risk ve sağlanan avantajlar doğrultusunda yüksek karlılık olduğu bilinmekte olup yatırımcılar için daha cazip görülmektedir. Yeni yatırımcı ile ülkeye farklı teknolojilerin girmesi beklenir ve yeni istihdam yaratma fırsatları sağlanmaktadır. Ayrıca ülkede uygulanması düşünülen yeni ekonomi ve ticaret politikaları için deneme fırsatı oluşturulmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için serbest bölgeler oldukça önemli bir uygulamadır (Alpar, 1985, s. 19-20).

2.1.5. Serbest Bölgelerin Kurulma Nedenleri

Serbest bölgelerin kuruluşları incelendiğinde genel olarak ülke ticaretinde, ihracatın artması ve ülke ekonomisinin gelişmesi şeklindedir. Bu uygulama ile ülkenin kalkınmasına uygun ortam hazırlamak, geleceğin sektörünü belirleyip, teşvikleri bu sektörlerle uygulamak, yabancı yatırımcılar sayesinde teknolojiyi Türkiye’ye çekip, dünya ekonomisinde söz sahibi olmaktır.

Yabancı Sermayeyi ve Bunun Beraberinde Gelişmiş Teknolojileri Ülkeye Çekmek: Bölgenin teşviklerden yararlanma olanakları, vergi muafiyeti, alt ve üst yapı imkanları vb. birçok teşviğin bulunması yabancı sermaye bakımından serbest bölgeleri çekici kılmaktadır. Serbest bölgeler sahip olduğu istisnai durumlardan dolayı ticari ve yatırım faaliyetleri konusunda avantajlı durumdadır. Bundan dolayı yerli ve yabancı yatırımcıyı bölgeye çekmeyi sağlamaktadır. Teknoloji girişi sağlama açısından, özellikle ileri teknoloji gerektiren sektörlerin hava ve uzay araçları imalatı bilgisayar, vb. bu bölgelere gelmesi teknoloji girişinin hızlanması açısından oldukça

önemlidir. Ülkeye teknoloji girişinin sağlanması ile gereksiz iş gücünün de istihdam edilmemesini sağlayacak ve kalifiye eleman yetiştirilmesini sağlayacaktır (http-7).

Orta Doğu'daki En Yoğun İşlem Hacmine Sahip Olan Beyrut'un Meydana Gelen Siyasi Nedenlerle Önemi Kaybetmesi: Orta Doğu pazarında oluşan boşluğun doldurulmamış olması, bölgede büyük bir potansiyel pazarın bulunması Türkiye'yi serbest bölge kurmaya iten başlıca etmenler arasında yer almaktadır (Şahin ve Varlık, 1986, s. 127).

Döviz Kazancını Arttırmak ve Ödemeler Dengesinin Açığını Kapatmak: Serbest bölge içerisinde satışı gerçekleştirilen mal, iş gücü ve hizmet gelirleri doğrudan döviz girdileridir. Sağlanan bütün liman hizmetleri, arazi kiralari, antrepo, depo maliyetleri, kredi faizleri vb. faaliyetlerden sağlanan gelirler döviz girdisini arttırarak, ödemeler bilançosunun görünmeyen işlemler kaleminde artı etki yaratmaktadır (Orhan, 2008, s. 123).

Ev Sahibi Ülkenin İhracatını Arttırmak, Çeşitlendirerek Geliştirmek Ve İthalatı Kolaylaştırmak: Serbest bölgelerde üretimi gerçekleştirmek için gerek duyulan ithal malları, hem ithalatçı hem de rekabet avantajına sahip olmak isteyen ihracatçı şirketler tarafından getirilerek depolanmaktadır. Gerekli mallar istenildiği kadar partiler halinde getirilir ve malın gümrük vergisinin tek seferde ödenmesi engellenir. İthal malın teminindeki sürat ülkede bulunan şirketlere birtakım kolaylıklar sağladığı bilinmektedir. Serbest bölgeden ithali gerçekleşecek malların hazır olduğu görülerek uygunluğu bakımından kontrol edilebilmektedir. Kısacası yerli firmalar bölgeden ithal mal temin ederken büyük avantaj elde etmektedir (Erdoğan, 1985, s. 30).

Yabancı yatırımcıların yerli girdileri kullanması ihracata konu olmaktadır. Malların depolanması ise ihracatı kolaylaştırmakta ve teşvik etmektedir.

Serbest bölgede ihracat yapmak için üretim faaliyetinde bulunan işletmelerin, ihtiyaç duyduğu hammadde ve ara mal ithalatının gümrüksüz olarak gerçekleşmesi, maliyetlerini düşürerek dış pazarlarda rekabet avantajı sağlayacaktır (Toroslu, 2000, s. 19).

İthal edilen ürünlerin giriş ve çıkışlarını ortadan kaldıracığı için serbest bölgeler reeksport işlemlerini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca ihraç mallarının bu bölgelerde, dış pazar isteğine göre daha kolay ve uygun şartlarda hazırlanacağı diğer

bir önemli husustur. Serbest bölgelerde üretim faktörlerinin piyasaya oranla daha ucuz sağlanması ve bununla birlikte dünya maliyetlerinin biraz daha altında oluşturulan fiyatlar sayesinde yabancı pazarlara girebilmesi, bu pazarlarda avantaj yaratmakta ve ihracatın artmasını sağlamaktadır (Erkan ve Tatlıdil, 1990, s. 18)

Yeni İstihdam Olanakları Sağlamak, İşsizliği Azaltmak: Serbest bölgeler işsizlik konusunda kesin çözüm olamasa da sahip olduğu hacim kadar katkıda bulunabilmektedir (Karaduman ve Zafer, 2002, s. 132).

İstihdam sorununun çözümüne katkı sağlanabilmesi için gerekli iş gücünün ülke içinden sağlanması gerekmektedir. Eğer komşu ülkelerdeki iş gücü maliyetleri daha düşük rakam ise ilgili ülkeden serbest bölgeye iş göçü yaşanır ve buda işçi ücretlerinin düşmesine ve gerekli istihdamın dış ülke işçileri tarafından sağlanmasına sebep olur. Bunu önlemek adına uygulamada, yerli işgücünün kullanılması şart olarak getirilebilir (İnan, 2007, s. 114). Ticaret Bakanlığı verilerine göre, 2021 yılı itibari ile faaliyette bulunan 18 serbest bölgede toplamda 85.848 kişi istihdam edilmektedir. Bu bölgeler arasında çalıştırdığı 21.681 kişi ile Ege Serbest Bölgesi en üst sırada yer almaktadır. Rize Serbest Bölgesi ise 2 kişi ile en az işçi istihdam eden serbest bölgedir ([http-7](http://7)).

Ev Sahibi Ülkenin Ticaret Hacmini Genişletmek: Serbest bölgelerin kuruluş amaçlarının altında, ülkelerin dış ticarete karşılaştıkları engelleri belli bir oranda da olsa kaldırmak veya hafifletmektir. Ülkelerin dış ticaretini arttırmak amacıyla kullanılan araçlardan biri de serbest bölgeler olup kuruldukları bölgelerde, ülke üzerinde bazı ekonomik etkilere sahiptirler (Gümüş, 2007).

Serbest bölgeler sağladıkları avantajlı koşullar nedeniyle gerek yerli gerekse yabancı yatırımcıların odak noktası haline gelmiştir. Bu sebeple bölgelerde üretim artışı görülmüştür ve bu artış ihracat ve ithalat oranlarında yükselişe olanak sağlamış, ticaret hacminde olumlu gelişmelere neden olmaktadır

Altyapı Hizmetlerinin Gelişmesini Sağlamak: Serbest bölgelerin oluşmasıyla Avrupa standartlarında altyapı hizmetleri sunularak bölgede hizmet vermeye başlanır. Bölgede bulunan yatırımcıların sektörde en iyi şekilde hizmet sağlamaları için altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Yabancı Yatırımcıların Dikkatini Çekerek Bölgeye Yönlendirmek: Yabancı sermaye yatırımları 1980 ve 1990'lı yılların başlarında görülen küresel

durgunluk sebebi ile 1990'lı yılların ortasına kadar azalma eğilimi sergilemektedir. 1990'lı yılların ortasından itibaren doğrudan yapılan yabancı sermaye yatırımlarının çoğunluğu birkaç ülkede yoğunlaşmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere doğrudan yapılan yabancı sermaye yatırımlarının yaklaşık %65'i Asya, özellikle Uzak Doğu, %30'u Latin Amerika ve %3'lük oranla Afrika ülkelerine yapılmaktadır. Latin Amerika'da Arjantin, Brezilya, Meksika ve Şili, Uzak Doğu'da ise Çin Halk Cumhuriyeti, Tayvan ve Güney Kore gibi ülkeler arasında paylaşılmaktadır. Örneğin 1980'li yıllarda söz konusu ülkelere gerçekleştirilen yatırımların %10'u sadece Meksika'ya yapılırken, 1995'te Uzak Doğu'ya yapılan yatırımların %58'ini Çin Halk Cumhuriyeti kendisine çekmeyi başarmıştır. Yatırımı gerçekleştiren ülkeler ise sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Japonya ve Avrupa Birliği (AB) ülkeleridir. Bu ülkeler %78 oranında yatırımda bulunmuşlardır ve yatırımların önemli bir kısmı bu ülkelerde bulunan serbest bölgelerde gerçekleşmiştir. Dünya'daki tüm serbest bölgelerde üç milyondan fazla istihdam sağlanmakta olup bu istihdam belirli bölgelerde yoğunlaşmaktadır (Öztürk, 2004, s. 111).

Yabancı sermayenin yurda gelmesi için önemli noktalardan biri de sermayedarların ülkedeki ekonomik ve siyasi istikrarına önem vermektedir. Bu konuda oluşan belirsizlikler karar alma sürecine etki etmektedir. Serbest bölgelerde siyasi anlamda tam bağımsızlık söz konusu değildir. Bu bölgelerde hükümet, mahalli idareler, kurumlar ve özel ya da tüzel kişiler tarafından yönetim gerçekleştirilmektedir. Fakat bölgede gümrük mevzuatları, mevcut yasalar, dış ticaret rejimleri kısmen veya tamamen geçersiz sayılmaktadır (Orhan, 2003, s. 120).

2.1.6. Dünyada Serbest Bölgelerin Doğuşu

Serbest şehirler zaman içinde gelişim göstererek bugünkü serbest bölgelerin temelini oluşturmuştur. Serbest şehirler, siyasal bakımdan tamamen veya kısmen bağımsız, bir şehrin tamamını kapsayan, temel faaliyetleri transit ticareti olan ve yerleşimin serbest olduğu bölge olarak tanımlanmaktadır. Avrupa'da serbest şehir uygulamaları milli devletlerin kuruluşundan önce yoğun bir şekilde görülmekteydi. (Erdoğan, 1985, s. 9).

İlk serbest şehirlerin, tarihçiler tarafından, Kartaca ve Sur şehirleri olduğu belirtilmiştir. *“Kartaca şehri siyasal yönden yetki alanı içinde bulundurduğu şehir,*

liman ve kolonilere yük götüren gemilerin kendi limanlarında aktarma yapmasını zorunlu hale getirmek suretiyle, o dönemin önemli bir transit merkezi haline gelmiştir” (Toroslu, 2000, s. 2). Ancak, Kartaca ve Kartaca şehrine benzer limanlar, sadece kendilerine hizmet sağlayan tüccarlara ayrıcalıklar sağlamışlardır. Bu nedenle tam anlamıyla serbest şehir sayılmamışlardır. Bununla beraber kullanılan yöntem çekicilikten ziyade zor kullanma olarak dikkat çekmektedir (Thowan, 1956 s. 12, Özdoğan, 2006, s. 4).

Dünyada ilk kez serbest bölge uygulamaları yaklaşık olarak 2000 yıl öncesinde, Roma ve Yunan uygarlıklarında görülmektedir. İlk serbest bölge örnekleri ise, İskenderiye limanları, Milattan önce Pire, Efes ve Akdeniz’de açık denizlere yapılmış mal değiş tokuşları ayrıca ticari alışverişlerin sağlandığı İpek Yolu’ndaki Yunanistan’a bağlı Challis ve Pire limanları olarak belirtilmektedir. Günümüzdeki serbest bölge yapısına benzer uygulamalar, 18. yüzyılda görülmeye başlanmıştır. 1704 yılında Cebelitarık, 1819 yılında Singapur ve 1842 yılında Hong-Kong’da faaliyete başlamıştır (Muzhdabayeva, 2006, s. 29).

1929 yılında ekonomik buhrandan sonra serbest bölgelere olan ilgi artmaya başlamıştır. ABD’de 1930 yıllarında hızla çoğalmaya başlayan serbest bölgeler, ardından Avrupa’da da görülmeye başlamıştır (Erçakar,2004, s. 2). Fakat serbest bölge uygulamalarında Kuzey Avrupa, ilk başarı örneklerini getiren ülke olmuş ve Amerika’nın ilgisini çekmeyi başarmıştır. Kuzey Avrupa’nın en önemli bölgesi Hamburg Serbest Limanıdır (Muzhdabayeva, 2006, s. 29).

1967 yılında, serbest bölgelerin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hacmini ihracat yönünde arttırmada önemli bir araç olduğunu ifade eden BM Ekonomik ve Sosyal İşler Komisyonu, dünyada serbest bölge kurma faaliyetlerini hızlandırmıştır. İngiltere, ABD, Hindistan, Pakistan, Macaristan, Tayvan ve Çin gibi ülkelerde yaklaşık 500 civarında serbest bölge kurulmuştur (Ebiri, 2006, s.28). Meksika’da 25 adetten fazla serbest üretim bölgeleri bulunmaktadır.

Uluslararası bir kuruluş olan, Dünya Ekonomik İşleme Bölgeleri Birliği (WEPZA) asıl amacı serbest bölgelerin haklarının korunmasıdır. Sonrasında kar amacı gütmeyen ve hükümet dışı özel bir statüye dönüşmüştür. Türkiye 1991 yılında WEPZA’ya üye olmuştur. WEPZA’nın Türkiye Serbest Bölgelerine sağlayacağı destek oldukça önem arz etmektedir. Bu bağlamda etkinliğinin artırılması ve

WEPZA ile ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla 23.03.2006 tarihinde Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü'nce yürütülen çalışmalar dâhilinde toplantı yapılmıştır. Söz konusu toplantıda WEPZA'nın mali ve idari yapısının güçlenmesi ile ilgili çalışmaların başlatılmasına karar verilmiştir (Ebiri, 2006, s. 29).

2.1.6.1. Dünyada Başlıca Serbest Bölge Uygulamaları

Dünyada bugün yaklaşık olarak 25 çeşit ve 2000 tane serbest bölge yer almaktadır. Bu bölgelerden 400'ü teknopark, 400'ü serbest ticaret, 300'den fazlası üretim ve ihracat işlem bölgeleri, 100'ü özel amaçlı ekoloji, ekonomik, turistik vb. bölgeler olarak faaliyet göstermektedir (Muzhdabayeva, 2006, s. 14). Bu bölümde ise ABD, Rusya, Çin, Birleşik Arap Emirlikleri, Almanya ülkelerinde ve AB'de bulunan ülkelerdeki serbest bölgelerin özelliklerinden bahsedilmiştir.

2.1.6.1.1. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD'de) Serbest Bölgeler

Ülkelerde, ticaret ve ekonomi politikalarındaki farklılığın dışında siyasal veya sosyal sebeplerle oluşan farklılıklar serbest bölgelerin farklı özelliklerle uygulanmasına neden olmuştur. Bu farklılıklar; gümrüksüz bölge, serbest liman, dış ticaret bölgesi, ihrac ürünleri işleme bölgesi, serbest ekonomik bölge, serbest ticaret bölgesi serbest üretim bölgesi, ikiz fabrika, endüstriyel serbest bölge, vergisiz ticaret bölgesi, gümrüksüz havaalanı ve özel ekonomi bölgesi kavramlarının ve uygulamalarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. ABD'de Serbest Ticaret Bölgesi Kanunu 1934 yılında kabul edilmiştir (Sefikhanov, 2005, s. 20). New York eyaleti kongre üyesi olan Emanuel Celler serbest ticaret bölgelerinin kurulma amacı olarak: Ülkeleri uluslararası ticarete teşvik etmek ve ticareti kolaylaştırmak ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yeni iş imkânları sağlayarak daha çok rekabet ortamı oluşturmak olduğunu ifade etmiştir.

Dünyada genellikle serbest bölgelerin kurulmasının en önemli işlevi pazar payını artırmaya yönelik çalışmalara altyapı sağlamasıdır. Bu işlevle beraber, serbest bölgelerde üretimi gerçekleştirilen ürün veya hizmetin, rekabet gerektiren sektörlerde ithalatını gerçekleştirmek avantajlı hale gelmiştir. Çok uluslu firmalar, üretim

merkezlerini son zamanlarda, serbest bölgelere doğru yönlendirme başlamışlardır. Firmalar, faaliyetlerini yapamadıkları bölgelerde yerli işletmelere teknolojik açıdan destek vererek rekabet ortamı oluşturmak istemişlerdir. Yabancı sermaye yatırımlarını arttırmak isteyen serbest bölgeler, dünya üzerindeki ekonomiyi yönlendirmeyi amaçlamaktadır. Böylece modern iş olanakları arttırıp, gelişmiş yönetim teknikleri ve üretim faaliyetlerini yurtdışından getirmeyi hedeflemişlerdir (UNCTAD, 1983, s. 10).

Serbest bölge adlandırması ABD’de ‘foreign trade zones’ yani dış ticaret bölgesi olarak tanımlanmaktadır. Bu yerler, Birleşik Devletler Gümrük ve Sınır Koruma gözetimindeki güvenli yer ve gümrük sınırlarının dışında onaylanan alanlar olarak bilinmektedir. Bu alanlar ticareti kolay hale getiren özel bazı gümrük faaliyetlerinin uygulanmış olduğu alanlar olarak da bilinmektedir (Pritzker ve Lew, 2015, s. 1).

Amerika Birleşik Devletleri’nde serbest ticaret bölgelerinin ticaret yapanlara sağlanan yararlar alttaki gibi özetlenmiştir (Ostheimer, 2004, s. 4).

- Ürün ve hizmetler için süre sınırı olmaksızın depolama olanağının sunulması
- Ad valorem vergilerden istisna,
- Re-export yani yeniden ihracat işlemlerine vergi muafiyeti sağlaması
- Defolu ya da bozuk mallardan vergi alınmaması,
- Gümrük vergilerinden indirim yapılması ve ilerleyen bir zamana ertelenme olanağının sunulmasıdır.

Amerika Birleşik Devletleri’nin 51 eyaletinde yer alan 295 serbest bölge faaliyet göstermektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nin en etkin serbest bölgeleri: Chicago, San Francisco, Puerto Rico, Honolulu, Florida, New Orleans, New York, California, Boston, Kansas eyaletlerinde bulunmaktadır (Yıldırım, 2018 s. 13-14).

Çizelge 2. ABD Serbest Bölgelerindeki Mamul Alımı, 2010-2018 (Milyar \$)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Mamul Alımı (Toplam)	640.8 (%100)	732.2 (%100)	835.8 (%100)	798.1 (%100)	659.4 (%100)	610.4 (%100)	669.2 (%100)	793.8 (%100)
Depolama Dağıtım	106.2 (%17)	181.8 (%25)	264.5 (%32)	234.5 (%29)	228.0 (%35)	224.2 (%37)	259.1 (%39)	289.8 (%37)
İmalat	534.6 (%83)	550.4 (%75)	571.3 (%68)	563.6 (%71)	431.4 (%65)	386.2 (%63)	410.1 (%61)	504.0 (%63)

Kaynak: (<http-3>).

Çizelge 2 incelendiğinde ilgili yıllar içinde serbest bölgelerde bulunan firmaların 2016'da 610 milyar \$ ile en az alımı gerçekleştirirken, bu oran 2013 yılında 835 milyar \$ ile en yüksek rakama ulaşmıştır. 2018 yılında ise 793 milyar \$ seviyesine kadar düşmüştür. Serbest bölgelerde dağıtım/depolama faaliyetleri gösteren işletmeler 2011 yılında 106 milyar \$ alım işlemi gerçekleştirmiş olup, bu rakam 2018 yılında itibariyle 290 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılından 2018 yılına kadar 184 milyar dolarlık bir artış görülmüştür (Ross ve Mnuchin, 2019, s. 1).

Diğer taraftan serbest bölgelerde bulunan üretim firmaları, 2013 yılında toplam bölge faaliyetinin %68'ini içeren 571 milyar \$ ile en yüksek alımı gerçekleştirmiştir ve bu rakam 2018 yılında 504 milyar \$ olarak görülmektedir. Bölge içinde tüketim ürünleri, elektronik, otomotiv, petrol ve elektrikli makineler en yaygın dağıtım ve depolama faaliyetinde bulunan sektörler olarak görülmektedir. Bununla birlikte imalat sektörü bakımından en yaygın faaliyette bulunan sektörler olarak otomotiv parçaları, elektronik, petrol, makine ekipmanları ve ilaç bulunmaktadır (<http-3>).

2.1.6.1.2. Rusya Federasyonu'nda Serbest Bölgeler

Rusya'da serbest bölgeler hakkında mevzuat bulunmamaktadır. Serbest ekonomik bölgeler, Yabancı Sermaye Kanunu sayesinde 1991 yılında kurulmuş olup tam manasıyla serbest bölge özellikleri taşımamaktadır. Yabancı Sermaye Kanunu

1999 yılında değiştirilmiş fakat özel ekonomik bölgelerin gelecekteki durumları ve statüleri hakkında kesin kararlar alınmamıştır. 1997 yılında faaliyete geçen, gümrük mevzuatına bağlı, gümrüksüz yerler meydana gelmiştir. Fakat Rusya ile gerçekleşen ithalatta gümrük vergisi uygulanmaktadır. Rusya Federasyonu'nda firmalar, serbest bölge modeli oluşturmak için genellikle Nahodka Serbest Limanı ile Kaliningrad Serbest Ekonomik Bölgesi'nde kurulmuş olup günümüzde de faaliyetlerine devam etmektedirler. Asya ve Batı Avrupa'da önemli bir limana sahip olan Nahodka Serbest Ekonomik Bölgesi barındırdığı firmalara ulaşım açısından çeşitli kolaylıklar sunmaktadır. Nahodka Serbest Limanı'nın 42 ülke ile bağlantısı olup limanda yaklaşık olarak yılda 18–20 milyon tonluk yüklerle işlem gerçekleşmektedir. (Muzhdabayeva, 2006, s. 53).

2.1.6.1.3. Çin Halk Cumhuriyeti'nde Serbest Bölgeler

Çin Halk Cumhuriyeti'nde kurulan serbest bölgelerin amacı yüksek teknolojiyi ve yabancı sermayeyi ülkeye çekmektir. Yabancı sermayenin çoğunluğu Japonya, USA, Güney Kore, Almanya, Tayvan ve Hong Kong'dan gelmektedir. 1970'li yılların sonlarına doğru Çin'de uygulamaya geçilen açık kapı politikasının sonucunda Shantou, Xiamen, Zhuhai Shenzen'de 4 Özel Ekonomik Bölge kurulmuştur. Kurulan özel ekonomik bölgeler ile ihracata yönelik sanayinin oluşması, ülkeye ileri teknolojiyi kullanan yabancı sermayeli şirketlerin gelmesi, ihracat gelirlerinin artması ve turizm faaliyetleri arttırılarak gelirlerin istenilen seviyeye çıkması amaçlanmıştır (http-4).

Çin Halk Cumhuriyeti'nin serbest bölgelerde uyguladıkları teşvik politikalarını şu şekilde sıralanabilir:

- *Yabancı yatırımcılara, yatırımlarını gerçekleştirirken kolaylık sağlanmakta,*
- *Lojistik avantajlar sunulmakta, (havayolu, gemi taşımacılığı, liman gelişimi ve diğer olanaklar)*
- *Gümrük işlemlerinde kolaylık sağlanması ve gelişmiş yönetim sistemi ile işlemlerin hızlı gerçekleşmesi sağlanmakta,*
- *Düşük depolama maliyetleri sunulmakta,*
- *Bankalara bölge içinde RMB (Yuan) ile işlem yapma hakkı sunulmakta,*

- *Diğer yerlerde %25 oranında uygulanan işletme vergisi bölge içerisinde %15 oranında uygulanmakta,*
- *Vergi sisteminde yenilik getirmekte,*
- *Nitelikli yatırımcılara kazançlarını ülke dışına serbestçe transfer edebilme hakkı sunulmakta,*
- *Ticari finansmana destek vermek için, faiz oranlarında liberalleşme sağlamakta,*
- *Anlaşmazlıkların Uluslararası Tahkim Merkezi tarafından bölge içerisinde çözümü imkânı sunmakta,*
- *Finans hizmet sektöründe donanımlı yabancı finans kurumlarına yatırım hakkı sunulmaktadır.*

Shenzhen, özel ekonomik bölgelerin en büyüğüdür. Bu bölge tekstil, elektronik aletler ve diğer sanayi sektörlerinin ağırlıklı olarak kullanıldığı 10 bölgeye ayrılmıştır. Bölgede sanayinin yanında bilimsel araştırma, ticaret, tarım, turizm, ve hayvancılık alanlarında geliştirilmeye çalışılmış ve 2000 yılının sonuna kadar 1500 fabrika kurulması planlanmıştır. Yabancı yatırımcılara, bölgede açık olan sektörler, liman inşaatı, elektrikli ev aletleri, kimya sanayi, şehir taşımacılığının gelişmesi, meyve, yumurta, et gibi tüketim malları, hayvancılık ve çeşitli üretim sanayilerini içermektedir (Güner, 1995, s. 92).

2.1.6.1.4. Birleşik Arap Emirlikleri'nde Serbest Bölgeler

Birleşik Arap Emirlikleri'nde yer alan, Dubai Serbest Bölgelerinin amacı yatırımı ve dış ticareti desteklemek olup bu bağlamda iş kurmak ve yatırımcıların ihtiyaçlarını gidermek amacıyla gerekli olan tüm altyapı olanaklarını sağlayan bölgeler sunmaktır. Serbest bölgede faaliyet gösteren herhangi bir firmanın %100 yabancı sahipliğine izin verilirken, diğer bölgelerde bütün şirketlerin en az %51'inin Birleşik Arap Emirlikleri vatandaşına ait olması zorunludur. Dubai'de yer alan serbest bölgelere yatırım yapmak yabancı firmalara cazip gelmektedir. Bunun sebebi bölgelerde bulunan ileri seviyede altyapı, serbest pazar ortamı, sürekli canlanan ekonomi, vergisiz politikalar ve politik istikrardır (Kabakoz, 2012, s. 45-47).

Dubai’de faaliyet gösteren 16 serbest bölge vardır. Bunlar; Dubai Silicon Oasis, Dubai Flower Centre, Dubai Flower Centre, Dubai Internet City, Dubai Airport Free Zone Authority, Dubai Knowledge Village, Dubai Gold & Diamond Park, Dubai Healthcare City, Dubai Textile City, Dubai Palm Island Development, Dubai International Financial Centre (DIFC), Dubai Sports City, Dubai Automobile Zone, Customs and Free Zone Corp, Dubai Logistics City, Dubai Metal & Commodity Centre, Dubai Aid City olarak sıralanmaktadır (Kabakoz, 2012, s. 45-47).

2.1.6.1.5. Avrupa Birliği’nde Serbest Bölgeler

Avrupa Birliği’nde bulunan serbest bölgeler genellikle serbest liman (free port) şeklinde karşımıza çıkar ve birliğe yakın adalarda ya da limanlarda faaliyet göstermektedir. Serbest bölge uygulaması, AB üyesi olan çoğu ülkenin, deniz aşırı yerlerinde de, benzer muafiyetler ve istisnaların uygulandığı yerler bulunmaktadır. Bununla birlikte, birlik sınırları dahilinde rekabet dengesini korumak için, serbest bölgede faaliyet gösteren firmalara gümrük bölgesi içerisinde bulunan bazı sektörler için ekstra ayrıcalıklar da sağlanmaktadır (Shaerlaeckens, 1993, s. 40).

Avrupa Birliği’nde bölgelerdeki mevzuat ve uygulama farklılıkları nedeniyle serbest bölgeler için birçok farklı tanım yapılmıştır. Avrupa Birliği tarafından yapılan serbest bölge kavramı için kullanılan terimler aşağıdaki gibidir (http-5, 2020).

Özel Ekonomi Bölgesi, İkiz Fabrika, Endüstriyel Serbest Bölge, Serbest Ekonomik Bölge, Serbest Üretim Bölgesi, Gümrüksüz Bölge, Serbest Ticaret Bölgesi, Dış Ticaret Bölgesi, Gümrüksüz Havaalanı, Serbest Liman, Vergisiz Bölge, İhraç Ürünleri İşleme Bölgesi, Vergisiz Ticaret Bölgesi ve Serbest Bölge olarak ifade edilmektedir.

1994 yılında Avrupa Birliği’nde serbest bölge mevzuatına göre mallar iki tip kontrolden geçmektedir. Serbest bölgelerde I. Tip kontrol uygulanıyor ise: Kontrol işlemi bir duvara dayanmaktadır. Serbest bölgelerde II. Tip kontrol uygulanıyor ise; kontrol gümrük rejimi ve antrepolar için geçerli hükümlere uygun şekilde, işlemler gerçekleşmektedir.

I. Tip ve II. Tip kontrol şekilleri arasındaki değişiklikler aşağıda sıralanmıştır. (http-5).

I. Tip kontrolün uygulandığı bölgelerde, depolama bölgelerde stok kayıt formunun onaylanması yeterliyken, II. Tip kontrolün uygulandığı bölgelerde izne dayanmaktadır.

I. Tip kontrolün uygulandığı bölgelerde, topluluk dışı ürünlerin ithalatında özet beyanname veya gümrüğe sunulmasına gerekmezken II. Tip kontrolün uygulandığı bölgelerde işleyiş tam tersi şekilde uygulanmaktadır.

I. Tip kontrolün uygulandığı bölgelerde, topluluk dışı ürünlerin ithalatında teminat hazırlanması, zorunlu değilken, II. Tip kontrolün uygulandığı bölgelerde teminat hazırlanması gerekmektedir.

I. Tip kontrolün uygulandığı bölgelerde, , topluluk dışı ürünlerin ithalatında gümrük tarafından onaylanmış bir işlem ya da kullanıma tabi tutulma durumu söz konusu değilken, II. Tip kontrolün uygulandığı bölgelerde bu durum gerekmektedir.

Serbest bölgeler uygulamada ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Bu bölgeler, gümrük ve dış ticaret uygulamaları bakımından daha az gümrük mevzuatlarının uygulandığı alanlar olarak ifade edilmektedir.

2.1.6.1.5.1. Avrupa Birliğinde Faaliyet Gösteren I. Tip Kontrole Sahip Ülkeler Ve Bölgeleri

Serbest bölge I. tip kontrole sahip ülkeler ve bölgeleri aşağıdaki gibidir.

Almanya'da Bremen Serbest Bölgesi, Bremerhaven Serbest Bölgesi, Cuxhaven Serbest Bölgesi, Deggendorf Serbest Bölgesi, Duisbourg Serbest Bölgesi, Emden Serbest Bölgesi, Hamburg Serbest Bölgesi ve son olarak Kiel Serbest Bölgesi,

Bulgaristan'da Bourgas Plc Serbest Bölgesi, Vidin Plc Serbest Bölgesi, Dragoman Plc Serbest Bölgesi, Plovdiv Plc Serbest Bölgesi, Rousse Plc Serbest Bölgesi ve Svilengrad Plc Serbest Bölgesi,

Çek Cumhuriyeti'nde Ostrava Serbest Bölgesi, GRADDO, Pardubice Serbest Bölgesi, Merka Spedition, ESCES SPEDQUICK B.F.C.YV. Logistics Brno B.F.C.W. Logistics ve Ostrava Bölgeleri,

Danimarka'da SKAT Copenhagen Bölgesi,

Estonya'da Muuga Serbest Bölgesi, Sillamae Serbest Bölgesi, Paldiski Serbest Bölgesi,

Finlandiya'da Hanko Serbest Bölgesi, Oulu Serbest Bölgesi,

Fransa'da Verdon - Port de Bordeaux Serbest Bölgesi, Franche de Guyane Serbest Bölgesi,

Hırvatistan'da Zagreb Serbest Bölgesi, Luka Rijeka - Skrljevo Serbest Bölgesi, Kukuljanovo Serbest Bölgesi, Varazdin Serbest Bölgesi, Krapinsko – Zagorska Serbest Bölgesi, Podunavlca Serbest Bölgesi, Vukovar Duro Bakovic - Slavonski Brod Serbest Bölgesi, Osijek Serbest Bölgesi, Splitsko - Dalmatinska Serbest Bölgesi, Ploce Serbest Bölgesi, Pula Serbest Bölgesi, Rijeka Serbest Bölgesi, Split Serbest Bölgesi,

İspanya'da Barcelona Serbest Bölgesi, Cádiz Serbest Bölgesi, Vigo Serbest Bölgesi, Las Palmas de Gran Canaria Serbest Bölgesi,

İtalya'da Triest Serbest Bölgesi, Venice Serbest Bölgesi,

Letonya'da Riga Serbest Bölgesi, Liepaja Special Economic Serbest Bölgesi, Ventspils Serbest Bölgesi, Rezekne Special Economic Serbest Bölgesi,

Litvanya'da Vinges logistika Serbest Bölgesi,

Luxemburg'da Luxembourg Serbest Bölgesi,

Malta'da Malta Serbest Bölgesi Terminalleri,

Polonya'da Wolny Obszar Celny, Warszawa Wolny Obszar Celny, Gliwice Bölgeleri,

Portekiz'de Madeira - Caniçal Serbest Bölgesi,

Romanya'da Curtici Arad Serbest Bölgesi, Galati Serbest Bölgesi, Giurgiu Serbest Bölgesi, Braila Serbest Bölgesi, Sulina Serbest Bölgesi, Constanta Sud si Basarabi Serbest Bölgesi,

Slovenya'da Luka Koper -Koper Serbest Bölgesi,

Yunanistan'da Piraeus Serbest Bölgesi, Thessaloniki Serbest Bölgesi,
Heraklion Serbest Bölgesi, Platigiali Astakos Etoloakamianias Serbest Bölgesi, (hhttp-5).

2.1.6.1.5.2. Avrupa Birliğinde Faaliyet Gösteren II. Tip Kontrole Sahip Ülkeler Ve Bölgeleri

Serbest bölge II. tip kontrole sahip ülkeler ve bölgeleri aşağıdaki gibidir.

Birleşik Krallık'ta Ronaldsray Havaalanı,

Çek Cumhuriyeti'nde Inter Expres Servis,

Estonya'da Valga Serbest Bölgesi,

Finlandiya'da Hamina Serbest Bölgesi, Lappeenranta Serbest Bölgesi, Turku Serbest Bölgesi, Kemi Serbest Bölgesi,

Hollanda'da Amsterdam Schiphol Airport Administrator Bölgesi,

İrlanda'da Ringaskiddy Serbest Bölgesi, Shannon Serbest Bölgesi,

İtalya'da Zona franca di Gioia Tauro Bölgesi,

Kıbrıs'ta ise Limassol Serbest Bölgesi, Lamaca Serbest Bölgesi Avrupa Birliği'nde kontroller bu şekildedir (hhttp-5).

2.1.6.1.6. Almanya'da Serbest Bölgeler

Kuzey Avrupa'da ilk serbest bölge başarı örneği Almanya'da bulunan Hamburg Serbest Limanı olarak bilinmektedir. Avrupa bakımından stratejik önem taşıyan Hamburg Serbest Limanı'nın başarısını arttıran bir diğer etken de Elbe Nehrine sahip olmasıdır. Hamburg Serbest Limanı'na, nehir sayesinde büyük gemilere denizden 100 km içeri girebilecek imkan sağlanmaktadır. Almanya'da toplamda 8 tane serbest liman bulunmaktadır. Bunlar: Bremerhaven, Bremen, Duisburg, Hamburg, Deggendorf, Cuxhaven, Kiel ve Emden olarak bilinmektedir. Bremen Serbest Ticaret Bölgesi, altyapısı ve sağladığı hizmetler ile dünyada bulunan

en iyi kargo ve ticaret merkezlerinden biri olarak bilinmektedir. Hamburg Serbest Limanı'ndaki malların depoda bulunması veya transit durumunda olması: Malların gümrük bölgesi dışındaymış gibi işlem görmesi anlamına gelmektedir. Serbest liman idaresince kurulup işletilen serbest bölgelerin döviz ile ilgili faaliyetlerini Ticaret Bakanlığı yürütmektedir. Almanya'da bulunan serbest bölgelere, gümrük vergileri ve diğer gümrük mevzuatları yabancı menşeli mallar için uygulanmamaktadır. Yabancı menşeli mallar, bölgede kaldıkları sürece ya da sonradan aktarma veya tekrar ihracatlarına kadar geçen sürede vergiden muaf tutulmaktadır. Fakat ilgili mallar serbest bölgeden iç pazarlara tüketim amaçlı girer ise gümrük vergisine kesinlikle tabii tutulmaktadır (Mushdabaveya, 2006, s. 35-38).

Birçok Avrupa bölgesinden farklı olarak Almanya'da serbest bölgelere sağlanan teşvikler ve uygulanan muafiyetler daha fazladır. Serbest bölgelerde yükleme, bölme, ayırma, depolama, boşaltma, sergileme, gemi yapımı, etiketleme, yeniden ambalajlama, bankacılık ve sigortacılık faaliyetlerine izin verilmektedir. Serbest bölgelere giriş ve çıkışlarda bazı mallar belirli kurallara tabi tutulur. Bu mallardan bazıları hayvan, değerli maden, yanıcı madde ve sanat eserleridir. Serbest bölgeye getirilen mallardan, katma değer vergisi, ithalat vergisi ve tüketim vergisi uygulanmamakla beraber bu bölgeden gerçekleşen ihracatın katma değer vergisi de yoktur. Almanya Hükümeti, serbest bölgelerde tüketim, satış ve gümrük vergilerinin süresiz olarak uygulanmayacağını garantisini vermektedir (Toroslu ve Durmuş, 2010, s. 51).

2.1.7. Türkiye'de Serbest Bölge Mevzuatı

Serbest bölgeler gümrük bölgesi dışı sayılan yerler olmasına rağmen, söz konusu bu yerlerdeki işleyişin belirli bir düzen çerçevesinde yapılabilmesi ve serbest bölgelerden beklenen amaç ve faydalara ulaşılabilmesi için çeşitli mevzuat hükümlerinin uygulanması gereklidir. Bu amaçla devlet tarafından serbest bölgelerle ilgili çeşitli kanun, yönetmelik, tebliğ ve genelgeler çıkarılmıştır. Serbest bölgelerin kuruluşu ve işleyişini sağlayan mevzuat hükümlerini şöyle sıralayabiliriz:

- *3218 Sayılı Serbest Bölgeler Kanunu,*
- *Serbest Bölgeler Uygulama Yönetmeliği,*

• *Serbest Bölge Müdürlüklerinin Kuruluş Görev ve Çalışma Esasları 1985/9801 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı,*

- *Serbest Bölgelerle ilgili Tebliğler ve Genelgeler,*
- *4458 Sayılı Gümrük Kanunu, (Md. 152-162 arası),*
- *Gümrük Yönetmeliği'ndeki serbest bölgelerle ilgili hükümler,*
- *Kanun, Yönetmelik ve Tebliğler.*

4458 Sayılı Gümrük Kanunu: Ülkeler, eşya hareketlerinin yasal düzenlemelerini gümrük mevzuat ve kanunları kapsamında gerçekleştirirler. Bu yüzden ülke yönetimi, işletmeler ve tüm dış ticaret tarafları için gümrük kavramı oldukça önem arz etmektedir. Gümrük mevzuat ve kanunlarının iyi öğrenilmesi ve takip edilmesi dış ticaret faaliyetlerinin yürütülmesi için son derece önemlidir. Serbest bölgelerde sürekli olarak mal giriş ve çıkışı yapıldığı için ve bu hareketlilik yurt dışı ile bağlantılı olduğundan dolayı konu gümrük mevzuatını da ilgilendirmektedir. Gümrük mevzuatının temeli olan 4458 Sayılı Gümrük Kanunu ve Gümrük Yönetmeliği'ndeki serbest bölgelerle ilgili düzenlemeler mevcut olup tarafların bu düzenlemeleri de bilmeleri gereklidir.

4458 Sayılı Gümrük Kanunu'nda serbest bölgelerle ilgili hükümler 152-162 inci maddeler arasında yer verilmiştir. Bu maddelerdeki önemli hususlar şu şekilde özetlenebilir: Serbest bölgeler Türkiye içinde (Türkiye Gümrük Bölgesi içinde) olmasına rağmen, yurt dışından getirilen eşyaların serbest dolaşıma girmeden ve dolayısı ile gümrük vergileri ödenmeden konulabildiği, ithalat esnasında uygulanması gereken ticaret politikası hükümlerinin uygulanması bakımından yurt dışı sayılan yerler olarak kabul edilmektedir. Serbest bölgelere giriş, serbest bölgelerden çıkış yapan kişiler ve nakliyat araçları gümrük idarelerinin gözetiminde olup belirli bir noktadan gerçekleşmektedir. Bölgelere getirilen veya bölgelerden çıkartılan eşya yine ilgili gümrük idaresi tarafından muayene edilir (GK.Mad.153).

Serbest bölgelerde eşyaların kalış süresi sınırsız olup izin alınmadan elleçleme işlemi yapılabilir. Serbest bölgelerde bulunan eşyalar serbest dolaşıma giriş rejimi uygulanarak yurt içine ithal edilebileceği gibi diğer gümrük rejimleri de uygulanabilir (GK.Mad.156-157). Ayrıca serbest bölgede bulunan bir eşya Türkiye Gümrük Bölgesi dışına çıkarılabilir (GK.Mad. 160). Gümrük Kanunu'nda belirtilen

bir diğerk önemli hususta bölgeye getirilen eşyaların 48 saat içerisinde gümrük idarelerince kabul edilen formlarla envanter kayıtlarının tutulmasıdır (GK.Mad. 159).

Gümrük Yönetmeliği: Gümrük Yönetmeliği'nin 419-432 inci maddeleri serbest bölge uygulamaları ile ilgili hükümleri kapsamaktadır. Bu yönetmeliğe göre serbest bölgede faaliyette bulunacakları “İşleticiler” ve “Kullanıcılar” olmak üzere iki grupta incelemiştir. İşletici deyimini ile serbest bölgeleri işleten kişiler ifade edilmektedir. Bu kişiler yerli sektör temsilcileri olabileceği gibi yabancı özel sektörde olabilir. Ayrıca kamu tarafından da serbest bölgeler işletilebilir. Kullanıcılar ise faaliyet ruhsatı olarak serbest bölgelerde ticari faaliyetlerini sürdüren gerçek ve tüzel kişileri ifade etmektedir (Güm.Yön. Mad.419).

Gümrük Yönetmeliği gereği serbest bölgeye herkes girip çıkamaz. Sadece oralarda görevli olan kişiler girip çıkabilir. Bu kişiler serbest bölgelere giriş çıkış yaparken aşağıdaki belgelerden birini mutlaka ibraz etmeleri gereklidir:

- Serbest Bölge İzin Belgesi,
- Serbest Bölge Görev Kartı,
- Serbest Bölge Özel İzin Belgesi.

Bu belgelerden herhangi birine sahip olmayan kişilerin bölgeye giriş çıkış yapmasına ilgili gümrük idaresi tarafından izin verilmez (Güm.Yön. Mad.423).

3218 Sayılı Serbest Bölgeler Kanunu: Serbest bölgeler ile ilgili ana hükümleri içeren ve 6.6.1985 yılında kabul edilen 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanununu, 18785 nolu Resmi Gazete’de 15.6.1985 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe girmiş olup 15 maddeden oluşmaktadır. Bu kanundaki önemli hususları şöyle belirtebiliriz. Bu Kanun (Serbest Bölgeler Kanunu, Md.1):

- *İhracata dayalı yatırımlar ile üretimlerin teşvik edilmesi,*
- *Doğrudan yabancı yatırımları ve teknoloji girişini hızlandırmak,*
- *İşletmelerin ihracata yönlendirilmesi.*

Uluslararası ticaretin geliştirilmesini sağlamak, amacıyla serbest bölgelerin kurulması, yer ve sınırlarıyla faaliyet konularının belirlenmesi, yönetilmesi, işletilmesi, bölgelerdeki tesisi ve yapıların teşkili ile ilgili hususları kapsar.

Muafiyet ve Teşvikler: Yurt dışından Türkiye'ye ticari nitelikte eşya getirilip bu eşyanın ithal edilmesinin istenmesi durumunda eşya ile ilgili Gümrük Beyannamesi düzenlenir ve gerekli olan diğer belgelerle birlikte gümrük idaresine müracaat edilir. Gümrük idaresi kendisine verilen beyanname ve ekli belgeleri inceler, eşyayı muayene edecek olan Gümrük muayene memuruna verir. Gümrük muayene memuru ise beyannameyi ve ekli belgeleri inceler, gümrük, dış ticaret ve kambiyo mevzuatı hükümleri ile ticaret politikası önlemlerini uygular. Eşyaya karşılık gelen gümrük vergilerini tahsil ettikten sonra eşyanın ülkemize girişine izin verir.

Serbest bölgelerde gümrük, dış ticaret ve kambiyo mevzuatı hükümleri uygulanmaz. Çünkü serbest bölgeler Türkiye Gümrük Bölgesinin içinde olmasına rağmen ve yer ile sınırları Cumhurbaşkanınca belirlenmesine rağmen ithalat vergileri, kambiyo mevzuatı ve ticaret politikası önlemlerinin uygulanması açısından Türkiye Gümrük Bölgesi dışı olarak kabul edilen yerlerdir (SBK. Md.6). Dolayısı ile bölgeye getirilen mallardan gümrük vergileri alınmadığı gibi ticaret politikası önlemleri ve kambiyo mevzuatı hükümleri de uygulanmaz.

Serbest Bölgelerde Elde Edilen Gelirler: Serbest bölgelerde kullanıcılardan yaptıkları ticari faaliyetlerinin karşılığında çeşitli gelirler elde edilmektedir. Bu gelirleri şöyle sınıflandırabilir:

- *“Faaliyet Ruhsatı ve izin belgeleri alınırken ödenen ücretler,*
- *Ülke dışından serbest bölgeye getirilen mallardan CİF kıymeti üzerinden binde 1 oranında, Türkiye’den bölgeye gönderilen mallardan ise binde 9 oranında ödenen tutarlar,*
- *9 Serbest bölgeyi işleten şirketlere yapılacak olan ödemeler,*
- *Diğer şekillerde elde edilen gelirler,*
- *Serbest Bölge Müdürlüğü tarafından bölgeyi işleten gerçek ve tüzel kişilere yapılması gereken gelir paylan düşüldükten sonra kalan kısım, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdinde açılacak bir özel hesaba yatırılır. Bu para bütçeye gelir kaydedilir”* (SBK. Md.6).

Bölgedeki Mallar: Serbest bölgelerdeki firmalar ile Türkiye'nin herhangi bir yerindeki firma veya firmalar arasından yapılacak olan ticaret dış ticaret rejimi

hükümlerine tabidir. Ülkemizden serbest bölgeye yapılan mal çıkışları ihracat olarak, serbest bölgeden ülkemize olan mal çıkışı ise ithalat olarak değerlendirilecektir. Serbest bölgelerdeki işlemlerle ilgili her ödeme döviz ile yapılmaktadır. Ödemelerin Türk Lirası olarak yapılmasına Cumhurbaşkanı karar verebilir (SBK. Md.8-9).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Esasları: Bölgelerde ticari faaliyetlerini sürdüren firmalar ihtiyaçları doğrultusunda yabancı uyruklu yönetici ve vasıflı personel çalıştırılabilir. Serbest bölgelerde Türkiye Cumhuriyeti sosyal güvenlik mevzuatı hükümleri uygulanmaktadır (SBK. Md.10).

Serbest Bölgeler Uygulama Yönetmeliği: 3218 Sayılı Serbest Bölgeler Kanunu, serbest bölgelerle ilgili olarak ana hükümleri içermektedir. Konu ile ilgili detaylı bilgi 10.3.1993 tarih ve 21520 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmış ve 61 maddeden oluşan Serbest Bölgeler Uygulama Yönetmeliği ile ortaya konmuştur. Yönetmelikteki önemli hususları şu şekilde açıklayabiliriz:

Serbest Bölgeler Uygulama Yönetmeliği’nin amacı: Serbest bölgelerin kurulması, işletilmesi ve yönetilmesi, 3218 sayılı Kanunun 7. maddesi ile oluşturulan Özel Hesabın tahsilat ve harcama esasları ile bu Özel Hesaba ilişkin diğer hususları düzenlemektir (Md.1). Yönetmelik, serbest bölgelerin nasıl yönetileceği ve işletileceği, bölgede iş yapmak isteyen firmalara Faaliyet Ruhsatı verilme veya bu ruhsatın hangi hallerde iptal edileceği, serbest bölgelere giriş ve çıkışı, serbest bölgelerdeki çalışma esasları, serbest bölgelerde elde edilecek olan gelirlerin tabi olacağı esaslar, Serbest Bölge Müdürlüklerinin çalışma usul ve esasları gibi birçok konuyu kapsamaktadır (Md.2).

Serbest Bölge Müdürlüklerinin Görev ve Yetkileri: Serbest bölgelerde görev yapan Serbest Bölge Müdürlükleri, Ticaret Bakanlığı’na bağlıdır. Serbest Bölge Müdürlüklerine verilen görev ve yetkiler şu şekilde açıklanmıştır (Md.5):

- Serbest Bölgede arazinin kullanılması, yapı ve tesislerin projelendirilip kurulması ve kullanılması için gerekli tüm ruhsatları vermek,
- Serbest Bölgede elde edilen gelirlerin, bu işlem için açılmış olan özel hesaba yatırılmasını sağlamak ve bu bağlamdaki işleri gerçekleştirmek,

- Bölgede bulunan kurumlar (gümrük idaresi, güvenlik birimleri, çalışma ve sosyal güvenlik, liman idaresi, sağlık hizmetleri ve haberleşme gibi) arasında koordinasyonu sağlamak,

- Serbest Bölgenin işletilmesi için bölge kurucu-işleticileri veya işletici ve kullanıcılar, kamu kurum ve kuruluşları ile yapılan sözleşmelerdeki hükümlere uyulup uyulmadığını denetlemek,

- Bölge için hazırlanan tarifelerin düzenlenmesini sağlamak,

- Serbest bölgeye giriş yapılabilmesi için gerekli izin belgelerini düzenlemek,

- Faaliyet ruhsatı başvuruları kabul edilen işletmelerin kira ve satış sözleşmelerini onay vermek,

- Bölgedeki faaliyetleri değerlendirmek sureti ile Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğüne yıllık faaliyet ve raporları düzenleyip göndermek

- Faaliyet ruhsatları iptal edilmiş olan ve faaliyet, ruhsat süresi sona ermiş olan firmaların iş yerlerindeki malzemelerinin bölge dışına çıkarılmasına yardımcı olmak

- Yönetmeliğin belirlediği diğer görevleri icra etmektir.

Altyapı Tesisleri ve Üstyapı Tesisleri: Serbest bölgede faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde icra edilebilmesi için bazı altyapı çalışmalarına ihtiyaç vardır. Bunun için bölgede kanalizasyon, arıtma tesisi, drenaj, haberleşme tesisleri, elektrik, su, yol, bölge sınırları, kaçak eşya deposu, kantar, giriş çıkış kapıları ve sair bina ve tesisleri gibi altyapı tesisleri, ilgili yatırımcı bakanlıklarca inşa ettirilebilir veya bölge kurucu ve işletici ya da işletici firmalarına da yaptırılabilir (Md.7).

Altyapı tesisleri yapıldıktan sonra üstyapı tesislerinde yapılması gereklidir. Kullanıcılar tarafından da inşa edilebilen bölgedeki bina ve tesisler, başka kullanıcılara devredilebilir, kiraya verilebilir veya mülkiyeti kullanıcılara ya da bölge kurucu ve işleticilerine ait olması durumunda satılabilir (Md.8).

Faaliyet Ruhsatının Verilmesi: Serbest Bölgelerde ticari faaliyetlerde bulunmak isteyen gerçek veya tüzel kişilerin, “*Faaliyet Ruhsatı*” belgesini almaları gereklidir. Bu belgeyi alabilmek için firmaların Faaliyet Ruhsatı Müracaat Formu’nu doldurup bu ruhsat için ödenmesi gerekli olan ücreti de T.C. Merkez Bankası’ndaki

ilgili hesaba yatırdıktan sonra Müracaat Formunu Serbest Bölge Müdürlüğüne doğrudan veya posta yolu ile ulaştırmaları gereklidir. Bölge Müdürlüğü, işletici firmanın da görüşünü alarak, “*Faaliyet Ruhsatı Müracaat Formu*”nu kendi görüşüyle beraber Genel Müdürlüğe gönderir. Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü, kendisine intikal eden Müracaat Formunu inceler, uygun görürse ilgili firmaya “Faaliyet Ruhsatı” belgesini verir (Md.il). Bu belge olmadan gerçek veya tüzel kişiler serbest bölgelerde faaliyette bulunamazlar. Genel Müdürlükçe yapılan incelemede başvurusu kabul edilmeyen firmalara Faaliyet Ruhsatı verilmez ve ödedikleri ücret kendilerine iade edilir.

2.1.7.1. Serbest Bölgelerin Kuruluşu ve İşleyişi

Serbest Bölgelerin kuruluşunun ve işleyişinin anlaşılabilmesi için 3218 Sayılı Serbest Bölgeler Kanunu ile Serbest Bölgeler Uygulama Yönetmeliği’ndeki bazı kavramları bilmek gerekmektedir. Bunlar;

Bölge Kurucu ve İşleticisi (B.K.İ.): Yeni bir serbest bölge kurulabilmesi amacı ile gerekli olan yatırımları ya da halihazırda mevcut olan bir serbest bölgenin altyapısının yenilenerek iyileştirilmesi ya da bölgenin ihtiyacı olan yeni yatırımları, Ticaret Bakanlığı ile akdedilecek sözleşmeler çerçevesindeki yatırımları yapmak ve söz konusu serbest bölgeyi işletmek amacı ile Cumhurbaşkanlığı makamınca yetki verilen kamu kurumu ile belirlenecek yatırım taahhütleri kapsamında yapmak ve bu bölgeyi işletmek üzere Cumhurbaşkanınca yetkilendirilen kamu kurum ve kuruluşu, yerli ve yabancı gerçek veya tüzel kişiler olarak tanımlanır.

İşletici: Kurulmuş olan bir serbest bölgelerin Serbest Bölgeler Mevzuatı gereği bir işletme (gerçek veya tüzel kişilik) veya kamu kurumu tarafından işletilmesi zorunludur. Bu amaçla kendisine yetki verilen işletme işletici olarak adlandırılmaktadır. Bu işleticinin yerli bir firma olması zorunlu değildir. Duruma göre yabancı bir gerçek kişi veya tüzel kişide işletici olabilir.

Kullanıcı: Serbest bölgelerde ticari işlem yapmak isteyen yerli veya yabancı firmaların ilgili serbest bölge müdürlüklerine müracaat ederek Faaliyet Ruhsatı almaları mevzuat gereği bir zorunluluktur. Kullanıcı, bu belgeyi alan ve serbest bölgede iş yeri olan kişiler olarak ifade edilmektedir.

3218 Sayılı Serbest bölgeler Kanunu'nun 2. maddesine göre: Ülkemizde serbest bölgelerin yerlerinin ve sınırlarının belirlenmesinde Cumhurbaşkanı yetkilidir. Serbest bölgeler kamu kurum ve kuruluşları tarafından kurulup işletilebileceği gibi yerli veya yabancı gerçek veya tüzel kişiler tarafından da kurulup işletilebilir. Yalnız bu işlemlere Cumhurbaşkanınca izin verilir. Eskiden Bakanlar Kurulu tarafından kullanılan bu yetki Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesi ile birlikte Cumhurbaşkanına verilmiştir.

Bu madde gereği serbest bölge açılabilmesi için öncelikle açılması düşünülen yerde bir ihtiyaç olması lazımdır. Serbest bölgeye ihtiyaç olduğuna kanaat getirilirse gerekli projelendirmeler yapıldıktan sonra bir kamu kurumu veya özel sektörden bir girişimcinin Serbest Bölge Genel Müdürlüğüne müracaat etmesi gereklidir. Bu müracaat Genel Müdürlükteki ilgili kişilerce ön değerlendirmeye tabi tutulur. Olumlu bulunan projeler için fizibilite raporu hazırlanır ve Genel Müdürlüğe sunulur. Müracaatı yapan kamu kurumu veya özel sektör girişimcisi tarafından söz konusu serbest bölgeyi kurup işletecek şirket kurulur.

Bu aşamadan sonra Cumhurbaşkanlığı makamınca serbest bölgenin yeri ve sınırları belirlenerek işletici firmaya yetki verilir. Bundan sonraki aşamalar ise şöyledir:

- Açılacak olan serbest bölgede altyapının (kanalizasyon, arıtma tesisleri, drenaj, elektrik, yol, su, giriş ve çıkış kapıları, diğer bina ve tesisler gibi) kurulması lazımdır. Altyapı, yatırımcı Bakanlıklar tarafından yapılabileceği gibi İşletici ya da Bölge kurucu ve İşleticisi (B.K.İ) tarafından da yapılabilir. Eğer bölgeyi bir kamu kurum veya kuruluşu işletecekse bu durumda Serbest Bölge Genel Müdürlüğü ilgili kurum ile gerekli koordinasyonları sağlayarak ihtiyaç duyulan altyapı tesislerini hazır hale getirirler. Eğer Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi (B.K.İ) tarafından işletilecekse, bu işletme ile Ticaret Bakanlığı arasındaki "*Kuruluş ve İşletme Sözleşmesi*"nin de belirlenen şartlar çerçevesinde alt yapı tesislerinin inşa edilmesi gerekir.

- Bölge için gerekli olan altyapı ve üstyapıları projelendirilerek, faaliyet konuları tespit edilir ve tarifeler hazırlanır (Hizmet, arazi ve işyeri kiralınması ve satılması ile ilgili tarifeler).

- Bölgenin güvenliğinin sağlanması için bölge müdürleri, serbest bölgenin yerleşim yerinin bağlı olduğu İl Valiliklerine müracaat ederler. Valiler, söz konusu serbest bölgedeki güvenliğin sağlanması ve giriş çıkışın kontrolü için yeterli sayıda polis ve gümrük muhafaza görevlilerini sağlarlar.

- Eşya giriş ve çıkış işlemlerini yapılması ve diğer gümrük işlemlerinin yapılması için gerekli olan gümrük personellerinin atanması,

- Bölgenin resmi açılışı ve ticari faaliyetlerin başlaması.

Güvenlik, Çalışma Saatleri, Giriş ve Çıkışların Kontrolü: Serbest Bölge Müdürlükleri bölgenin güvenliğinin sağlanabilmesi için buldukları ilin Valiliğine müracaat ederler. Valiler, bölgedeki asayiş ve güvenlik hizmetlerinin sağlanması için gerekli tedbirleri almak ve bölgenin giriş çıkış kapılarında gereği kadar gümrük muhafaza memurları ve polisleri bulundurmak sureti ile bölgenin güvenliğini sağlamadan sorumludurlar (Ser. Böl.Uyg.Yön.Md. 16).

- Bölgede günün 24 saati ve haftanın 7 günü çalışma yapılabilir. Normal koşullarda bölgede yapılacak işlerin ve yük almak yük vermek ile gümrük işlemlerinin normal çalışma saati içerisinde yapılması gereklidir. Ama bunun mümkün olmadığı durumlarda çalışma saatleri dışında ya da tatil zamanlarında işlem yapılması gerekli ise bu talep yazılı olarak gümrük idaresine bildirilir (Ser. Böl.Uyg.Yön.Md. 20).

Serbest bölgede görevli gümrük idareleri aşağıdaki durumlarda ilgili eşyaları serbest bölgeye giriş veya çıkış yapan kişileri ve taşıtları, serbest bölgenin sınırları ile giriş ve çıkış noktalarını denetlemeye yetkilidir (Dölek, 2014, s. 218).

- Türkiye’den serbest bölgeye ihraç edilen eşyaları,
- Yabancı bir ülkeden veya Türkiye Gümrük Bölgesindeki başka gümrük idaresinden transit olarak gelen eşyayı,
- Serbest Bölgeden Türkiye’ye ithal edilmek istenen eşyayı,
- Serbest bölgeden Türkiye’ye şarta bağlı muafiyet kapsamında ithal edilen eşyayı,
- Serbest bölgeden yabancı bir ülkeye veya Türkiye’deki başka bir serbest bölgeye veya gümrük idaresine gönderilen eşyayı,

- Serbest bölgede kalan eşyaları.

Serbest Bölge İşlem Formu: Serbest bölgelerde ticari faaliyetlerini sürdüren kullanıcılar, bölgeye getirdikleri ticari malların girişi ve Bölgeden gönderecekleri malların çıkışı için “Serbest Bölge İşlem Formu” adlı belgeyi doldurup giriş ve çıkış eşyası için ödeyecekleri ücretleri ilgili Özel hesaba yatırıp makbuzunu alırlar. Bu form ve ödeme makbuzu nüshalarından biri ile Serbest Bölge Müdürlüğüne müracaatlarını yaparlar (Ser.Böl.Uyg.Yön.Md. 27).

Diğer taraftan bölgeye gelen malların yüklenmesi, boşaltılması ve taşıma hizmetlerinin bölgeyi işleten kuruluş tarafından yaptırılması gerekir (Ser.Böl.Uyg.Yön.Md. 49).

2.1.7.2. Serbest Bölgelerde İşletmelerin Kuruluşu ve İşletilmesi

Serbest Bölgelerde işletme kurmak için iki seçenek vardır. Bunlardan birincisi: Türkiye’de iş yeri olan kişiler serbest bölgelerde şube açması, ikincisi ise: Serbest bölge merkezli yeni bir iş yeri açmaktır. Kısacası serbest bölgelerde faaliyette bulunabilmek için öncelikle bir işletme kurulması gerekli ya da Türkiye içinde bir iş yeri olması gereklidir.

Ana işletmesi Türkiye içinde bulunan ve ticari faaliyetlerine Türkiye’de devam eden başvuru sahipleri, Türk Ticaret Kanunu hükümlerine göre hareket etmelidir. Bunun yanı sıra serbest bölgelerdeki ticari faaliyetlerden dolayı merkez iş yerinden ayrı olarak muhasebe kayıtları tutulması ve sermaye tahsis edilmesinin zorunlu olmasından dolayı, ticari faaliyetlerini “*Serbest Bölge Şubesi*” aracılığı ile yapmaları gerekmektedir (1998/4 Sayılı Genelge).

Serbest bölgeyi adres göstererek serbest bölgelerde yeni bir şirket kurmak mümkün olmaktadır. Bu şekilde yeni şirket kurmak isteyenler, şirketlerini kurmadan önce hazırladıkları şirket ana sözleşme taslağı ile Ticaret Bakanlığı’na müracaat etmeleri ve söz konusu ana sözleşme için Bakanlıktan onay aldıktan sonra şirketlerinin kurmak için son işlemleri yapmaları gereklidir. Bu işletmelerin ana sözleşmeleri onaylandıktan ve faaliyet ruhsatı aldıktan sonra Ticaret Bakanlığı’ndan onay alınmadan sözleşmelerinde değişiklik yapamazlar (1998/4 Sayılı Genelge).

Faaliyet Ruhsatı Alınması: Serbest bölgelerde faaliyette bulunacak olan gerçek veya tüzel kişi firmaların faaliyet ruhsatı almaları gerekmektedir. Bu ruhsatı almak üzere “*Faaliyet Ruhsatı Müracaat Formu*” nu doldurarak Serbest Bölge Müdürlüğüne elden verebilecekleri gibi posta yolu ile taahhütlü olarak da gönderebilirler. Daha sonra faaliyet ruhsatı için başvuru ücretinin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nda bulunan hesabına yatırılması gereklidir (Ser. Böl. Uyg. Yön. Md.11). Faaliyet ruhsatını alabilmek için ödenmesi gereken ücret 5.000 dolardır. Faaliyet ruhsatı müracaat ücretinin Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü’nün Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ankara Şubesi nezdindeki TR 740 000 100 100 000 951 101 301 nolu Serbest Bölgeler Özel Hesabına yatırılır. Banka dekontunda, faaliyette bulunmak istenilen serbest bölgenin adı, başvuru sahibinin unvanı ve Faaliyet Ruhsatı başvuru ücreti için yatırıldığının tam olarak belirtilmesi gereklidir (200973 Sayılı Genelge Md. 2 ve 5).

Bu işlemle birlikte başvuru yapılmış sayılmaktadır. Başvurunun yapıldığı Bölge Müdürlüğü’nün, İşletici veya B.K.İ.’nin görüşünü aldıktan sonra, “Faaliyet Ruhsatı Müracaat Formu”nu kendi görüşü ile birlikte Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğüne ulaştırması gereklidir. Genel Müdürlük başvuruyu inceler, uygun görülenlere, yazılı olarak bilgi verilir. Söz konusu işletmenin serbest bölgeden yer temin ederek bununla ilgili sözleşme yapması ve bu sözleşmenin bir örneğini gerekli diğer belgelerle beraber 30 gün içerisinde Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğüne göndermesi gerekir. Bu belgeler Genel Müdürlüğe ulaştıktan sonra firmanın “*Faaliyet Ruhsatı*” düzenlenerek firmaya gönderilir (Ser.Böl.Uyg.Yön.Md. 11). Genel Müdürlükçe yapılan başvuru uygun bulunmadığı durumlarda uygun bulunmayan firmaların “Faaliyet Ruhsatı” talebi reddedilir ve daha önce müracaat aşamasında ödediği ücret iade edilir.

Faaliyet ruhsatının süresi yatırım yapacak olan kullanıcılar için 45 yıl, diğer faaliyetler için bu süre 30 yıl olarak belirlenmiştir. Yatırımcı olmayıp kiracı olan kullanıcılar için bu süre 20 yıl olarak belirlenmiştir (Ser.Böl.Uyg.Yön.Md.11).

Çalışma Esasları ve Yabancı Uyruklu İnsanların Serbest Bölgelerde Çalışması: Serbest bölgelerdeki işyerlerinde çalışanlar, Türkiye Cumhuriyeti çalışma mevzuatı hükümlerine tabidirler. Bölgedeki işyerlerinde çalışanlar ile işverenler arasında yapılan “*İş Akdi*” üç nüsha düzenlenir ve bir nüshası Bölge Müdürlüğüne verilir (Ser.Böl.Uyg.Yön.Md. 17). Serbest bölgelerdeki iş yerlerinde ihtiyaç

duyulması halinde yabancı uyruklu yönetici ve uzman personel çalıştırılabilir. Kullanıcılar bu durumdaki personelleri için bölge müdürlüğünden “*Yabancı Personel Çalışma Belgesi*” almaları gereklidir. Serbest bölgelerde faaliyetlerde bulunan kullanıcılar ile yanlarında bir iş akdi çerçevesinde çalışan yerli ve yabancı uyruklu personelleri için Türkiye Cumhuriyeti’nin “Sosyal Güvenlik Mevzuatı” hükümleri uygulanır (Ser.Böl.Uyg.Yön.Md. 21).

Defter ve Kayıtların Tutulması ile Bölge İşlemlerinin Bilgisayar Veri İşleme Tekniği Yoluyla Yapılması: Serbest bölgelerdeki kullanıcıların Gelir ve Kurumlar Vergisi mükellefiyetliklerini tesis ettirmeleri ve vergi Usul Kanunu çerçevesinde tutmaları gerekli olan belge ve kayıt işlemlerine ile ilişkili olan hükümler mutlaka uymaları gerekmektedir (Ser.Böl.Uyg.Yön.Md. 23).

2.1.8. Serbest Bölgelerde Ticari İşlemler

Türkiye’de üretim, depolama ve ticaret gibi birçok işlemin gerçekleştirildiği serbest bölgelerde, yatırımcılar kendi iş yerlerini kurabilmekte ve arazi satın alabilmektedirler. Bununla birlikte serbest bölgelerde uygun fiyatlarla kiralanabilecek atölye, ofis, ve depolar da bulunmaktadır. Faaliyet alanları yerli yabancı tüm işletmelere açıktır (Ebiri, 2006, s. 43).

Serbest Bölgeler Uygulama Yönetmeliği’nin 10. maddesi ve Serbest Bölgeler Kanunu’nun 4. maddesine bakıldığında: Serbest bölgelerde, Yüksek Planlama Kurulu tarafından uygun görülen her türlü ticari, sınai ve hizmetle ilgili faaliyetler yapılabilmektedir.

Serbest bölgelerde yapılan faaliyetleri şu şekilde sıralandırılabilir:

- Üretim Faaliyetleri
- Alım-Satım Faaliyetleri
- Montaj-Demontaj Faaliyetleri
- Bakım Onarım Faaliyetleri
- İş yeri Kiralama
- Depo İşletmeciliği

- Araştırma-Geliştirme
- Bankacılık Hizmetleri

Bu faaliyetlerin yapılabilmesi için serbest bölgelere hammadde, yarı mamul ve mamul giriş çıkışı söz konusudur. Serbest bölgede mal giriş veya çıkışı şu şekilde olmaktadır:

- Yurt dışından serbest bölgeye mal girişi, (serbest bölgeye ithalat)
- Türkiye’den serbest bölgeye mal girişi, (serbest bölgeye ithalat),
- Türkiye’deki bir serbest bölgeden Türkiye içindeki başka bir serbest bölgeye mal gönderilmesi, (serbest bölgeler arası ticaret)
- Serbest bölgeden Türkiye’ye mal çıkışı, (serbest bölgeden Türkiye’ye ithalat)
- Serbest bölgeden yurt dışına mal çıkışı. (serbest bölgeden yapılan ihracat)

Serbest bölgeler siyasi sınırlar (ülke toprakları) içerisinde olmasına rağmen gümrük bölgesi (gümrük kontrolü) dışındaki yerlerdir. Serbest bölgeler üçüncü ülke kapsamındadır. Bu bölgelere satılan mallar ihracat sayılır (Melemen, 1997, s. 78).

Gümrük Mevzuatına göre yurt dışından getirilen eşyaya belirli süreler çerçevesinde gümrükçe onaylanmış bir işlem veya kullanıma tabi tutmak lazımdır. Bu çerçevede dış ticaretle uğraşanlar yurt dışından getirilen eşyaya:

- Gümrük rejimlerinden birine tabi tutmak,
- Serbest bölgeye götürmek,
- Yeniden ihracını gerçekleştirmek,
- Gümrüğe terk edilmesi,
- İmha edilmesi, seçeneklerinden birini uygulamak zorundadır.

Görüldüğü gibi Türkiye Gümrük Bölgesine getirilen bir eşyanın, gümrükçe onaylanmış bir işlem veya kullanıma tabi tutulmak istendiğinde, başvurulabilecek yöntemlerden biride eşyanın bir serbest bölgeye konulmasıdır. Eğer eşya sahibi gümrük idaresine yapacağı beyanla, eşyasını bir serbest bölgeye götürmek isterse bu aşamadan sonra Serbest Bölgeler Mevzuatı da devreye girecektir (Çelik, Kalaycı ve Sandalcılar,2008, s. 225).

Diğer taraftan gümrük beyanı, belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde eşyanın bir gümrük rejimine tabi tutulması talebinde bulunulmasıdır. Bir gümrük rejimine tabi tutulmak istenilen eşya bu rejime uygun şekilde yetkili gümrük idaresine beyan edilir (Ortakarpuz, 2015, s. 104). Yurt dışından gelen eşyayı gümrük rejimlerinden birini uygulamak için gümrük beyanında bulunması için bunu yazılı bir belge ile yapması gereklidir. Bu belgeye “*Gümrük Beyannamesi*” adı verilir. Aynı işlemin serbest bölgelerde “*Serbest Bölge İşlem Formu*” ile yapılması gereklidir.

Öncelikle Türkiye’den herhangi bir ülke veya serbest bölgeye mal çıkışı (ihracat) yapan bir firma, Gümrük Beyannamesi ve gerekli diğer belgeleri düzenlemesi gereklidir. Serbest bölgelerdeki firmalar ise mal giriş ve çıkışını Serbest Bölge İşlem Formu ile gerçekleştirirler.

Ülkemizdeki herhangi bir firma, serbest bölgedeki bir firmaya mal çıkışı (ihracat) yaptığı zaman bu işlem dış ticaret rejimine tabi tutulmaktadır. Ülkemizden mal gönderen firma normal bir ihracat yapıyormuş gibi Gümrük Beyannamesi ve gerekli diğer belgeleri düzenledikten sonra gümrük idaresine müracaat ederek malların ilgili serbest bölgeye şevkini gerçekleştirir. Serbest bölgede bulunan ve bu malı satın alan işletme Serbest Bölge İşlem Formu düzenleyerek gümrük idaresine onaylattırır ve bu şekilde malları serbest bölgede işletmesine alır.

Daha önce yurt dışından serbest bölgelere getirilen mallar değişmeden veya işlendikten sonra (üretim faaliyetlerine tabi tutulduktan sonra) Türkiye’ye gönderilmesi durumunda söz konusu mallar sanki yurt dışından gelmiş gibi işlem görür. Bu mallar dış ticaret rejimine tabi tutulur, gümrük vergileri ödenir ve ithal edilirler. Serbest bölgelerde yapılan ticari faaliyetler neticesinde elde edilecek olan mal bedelleri ile hizmet alımı, personel yapılan ücret ve ikramiye ödemeleri, diğer her türlü ödemeler döviz veya Türk Lirası üzerinden yapılabilir (BKK,2017/10718, Md. 1).

2.1.9. Türkiye’deki Serbest Bölgelerin Yapısı ve İstatistikleri

Dünyada serbest bölge ile ilgili uygulamalar oldukça eski tarihlere dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu zamanlarında da serbest bölge açılması planlanmış ama bir sonuç alınamamıştır. Ülkemizde 24 Ocak 1980 ekonomik kararları neticesinde dışa açık ekonomik modele geçilmesi ve 1985 yılında yayımlanan 3218 Sayılı

Serbest Bölgeler Kanunu, serbest bölgelerin açılması sürecini hızlandırmıştır (Avcı ve Erek, 2018, s. 208).

Aşağıdaki çizelge 3'te görüldüğü gibi Türkiye'de serbest bölgeler 1985-2002 yıllarında kurulmaya başlamıştır. Türkiye'de, diğer ülkelere kıyasla serbest bölgelerin geç kurulmasına rağmen, günümüzde birçok ülkeden daha fazla serbest bölge bulunmaktadır. Serbest bölgeler mevzuatı gereği Türkiye'de serbest bölge açılabilmesi için bir kamu kurumu veya özel sektörden bir yatırımcının Bakanlığa müracaat etmesi gerekmektedir. Bu çerçevede Türkiye'deki açılan serbest bölgelerin bir kısmı özel sektör girişimi ile (örneğin; Avrupa Serbest Bölgesi) bir kısmı ise kamu kurum veya kuruluşları (örneğin; Mersin Serbest Bölgesi) tarafından açılmıştır.

Mersin ve Antalya serbest bölgeleri 1985 yılında açılmış olup ülkemizin ilk serbest bölge olma özelliklerini taşımaktadır. Bu serbest bölgeleri 1987 yılında açılan Ege Serbest Bölgesi izlemiş olup sonra da belirli tarih aralıklarında diğer serbest bölgeler açılmıştır. Diğer taraftan bugün mevcut serbest bölgeler sahip oldukları alan açısından değerlendirildiğinde: En büyük alana sahip olan serbest bölge Kayseri Serbest Bölgesi, ikinci sırada Adana Yumurtalık Serbest Bölgesi, Üçüncü sırada Ege Serbest Bölgesi ve dördüncü sırada ise Avrupa Serbest Bölgesi bulunmaktadır. Serbest bölgelerde sağlanan istihdam açısından durum incelendiğinde: En fazla Ege Serbest Bölgesinde istihdam sağlandığı, ikinci olarak Mersin Serbest Bölgesi, üçüncü sırada Bursa Serbest Bölgesi ve Dördüncü sırada İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi gelmektedir.

Serbest Bölgelerde faaliyette bulunan firma sayısı incelendiğinde: En fazla firmanın Mersin Serbest Bölgesi'nde, ikinci sırada İstanbul Trakya Serbest Bölgesi, üçüncü sırada İstanbul Endüstri ve Ticaret Bölgesi, dördüncü sırada ise Ege Serbest Bölgesi gelmektedir. Serbest bölgeler dış ticaret hacimlerine göre değerlendirildiğinde ilk sırada Ege Serbest Bölgesi, ikinci sırada Mersin Serbest Bölgesi, üçüncü sırada İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi, dördüncü sırada ise Avrupa Serbest Bölgesi yer almaktadır.

Türkiye'de hukuki temelleri 3218 Sayılı Kanunla atılan serbest bölgeler, çalışmalara ilk olarak altyapı ve arazi harcamaları devlet tarafından karşılanan Mersin ile Antalya'da başlamıştır. Bu çalışmalar sonucunda 1987 yılında ilgili iki şehirde de serbest bölge kurulmuştur (Tüzmen, 1996, s. 40).

Türkiye’de faaliyet gösteren serbest bölgelerin isimleri ve kuruluş yılları aşağıdaki gibidir.

Çizelge 3. Türkiye’deki Serbest Bölgeler ve Kuruluş Yılları

Sıra No.	Serbest Bölge İsimleri	Kuruluş Yılı
1	Mersin Serbest Bölgesi	1985
2	Antalya Serbest Bölgesi	1985
3	Ege Serbest Bölgesi	1987
4	İstanbul AHL. Serbest Bölgesi	1990
5	Trabzon Serbest Bölgesi	1990
6	İstanbul Trakya Serbest Bölgesi	1990
7	Adana Yumurtalık Serbest Bölgesi	1992
8	İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi	1992
9	Samsun Serbest Bölgesi	1995
10	Avrupa Serbest Bölgesi	1996
11	Rize Serbest Bölgesi	1997
12	Kayseri Serbest Bölgesi	1997
13	İzmir Serbest Bölgesi	1997
14	Gaziantep Serbest Bölgesi	1998
15	TÜBİTAK-MAM Serbest Bölgesi	1999
16	Denizli Serbest Bölgesi	2000
17	Bursa Serbest Bölgesi	2000
18	Kocaeli Serbest Bölgesi	2000

Kaynak: (<http-7>).

Türkiye’de serbest bölgelerin kurulmasında, Orta Doğu’ya ve AB Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’ne olan yakınlıkları önemli rol oynamıştır. Bu sebepten serbest bölgelerin genelde, deniz, hava limanları ve karayolu ağları ile bağlantısı vardır. Özellikle emek yoğun ülkelerin, üretim faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi için ucuz

insan gücü sağlayacak büyük ve kalabalık şehirlere yakınlık da bir tercih nedeni haline gelmiştir (Tekelli ve İlkin, 1987).

Türkiye’de serbest bölgelerde toplam ticaret hacmi 2020 yılında 22 milyar dolar iken 2021’de 25 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Günümüzde 37 yıllık geçmişe sahip olan 18 adet serbest bölgenin verileri aşağıdaki gibidir.

Çizelge 4. Serbest Bölgelerin Faaliyet Ruhsatlarının Konularına Göre Dağılımı ve Değişim Oranları

FAALİYET KONULARI	YERLİ (2021)	YABANCI (2021)	2020 TOPLAM	2021 TOPLAM	%
ÜRETİM	805	310	1.044	1.115	6,8
ALIM-SATIM	739	284	1.040	1.023	-1,6
DiĞER	521	143	655	664	1,4
TOPLAM	2.065	737	2.739	2.802	2,3

Kaynak: (<http-7>).

2021 yılında üretim faaliyetinde bulunan yerli firma sayısı 805 iken, yabancı yatırımcı sayısı ise 310’dur ve önceki yıla oranla en fazla artışın gerçekleştiği kalemdir. İlgili yıllarda serbest bölgelerin faaliyet ruhsatlarının konuları incelendiğinde, önceki yıla göre azalış gösteren alım-satım kalemidir. Alım-satım faaliyeti gerçekleştiren toplam firma sayısı 2020’de 1.040 iken 2021 yılında bu sayı 1.023’e düşerek %-1,6 oranında azalma gerçekleşmiştir. 2021 yılında alım satım faaliyeti yapan firma sayısı toplam 1.023 olmakla birlikte bunun 739’u yerli firma, 284’ü de yabancı yatırımcıdır.

Bölgelerdeki diğer faaliyetlere bakıldığında 2021 yılında 521 yerli yatırımcı bulunurken 143 yabancı yatırımcı bulunmakta, 2021 yılında bir önceki yıla oranla %1,4’lük artış ile toplam 664 firma faaliyet göstermektedir. Bölgelerde 2020 ve 2021 yıllarında faaliyet gösteren firma toplamına bakıldığında %2,3 artış ile 2.739’dan 2.802’ye çıktığı görülmektedir.

Yukarıdaki çizelge 4 incelendiğinde, 2020 ve 2021 yılı verilerine göre bölgelerde alım-satım faaliyeti yapan firma sayıları azalırken, diğer sektördeki firma sayılarında artış olmuştur. Bu göstergenin artmasının sebebi Ticaret Bakanlığı'nın son yıllarda üretimi destekleyici politikalara ağırlık vermesi sonucu gerçekleşmiş olabilir.

Çizelge 5. 2020 Yılı Serbest Bölgelerde İstihdam Verileri

BÖLGELER	İŞÇİ	BÜRO PERSONELİ	DİĞER	TOPLAM
Ege	16.577	3.918	1.186	21.681
Bursa	10.519	1.318	291	12.128
Mersin	7.355	944	1.304	9.603
Antalya	3.888	834	1.028	5.750
İstanbul Endüstri ve Ticaret	5.368	657	0	6.025
Kocaeli	877	359	3.067	4.303
TÜBİTAK-MAM Tek.	1.520	418	114	2.052
Avrupa	4.700	1.278	0	5.978
Kayseri	4.825	613	89	5.527
İzmir	4.115	630	267	5.012
İstanbul Trakya	2.719	875	68	3.662
İstanbul İhtisas	667	1.025	100	1.792
Adana-Yumurtalık	844	100	90	1.034
Samsun	209	37	0	246
Gaziantep	211	65	10	286
Trabzon	0	0	74	74
Denizli	59	18	16	93
Rize	0	2	0	2
TOPLAM	64.453	13.091	7.704	85.248

Kaynak: (http-7).

Serbest bölgelerin başarılı olabilmeleri için özellikle istihdam ve üretim artırıcı sektörlerin oluşturulması ve istihdamın sağlanması için de emek ihtiyacının kendi ülkemizden karşılanması gerekmektedir. 2021 yılı toplam istihdamı bir önceki yıla oranla %7,2 artarak 85.248'e ulaşmıştır. 2021 yılında Ege, Bursa, Antalya, İstanbul Endüstri ve Ticaret, Kocaeli, Tübitak-Mam Teknoloji, Avrupa, İzmir,

İstanbul Trakya, İstanbul İhtisas, Samsun, Gaziantep, Trabzon ve Denizli serbest bölgeleri istihdamda artış gösterirken, Mersin, Kayseri ve Adana serbest bölgeleri istihdamda azalış göstermiştir. Rize Serbest Bölgesi ise her iki yılda da aynı sayıda istihdam sağlamıştır.

Çizelge 6. Serbest Bölgeler İtibariyle Yıllık Ticaret Hacimleri (1.000 \$)

Bölgeler	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
İstanbul Endüstri ve Ticaret	3.327.829	2.939.480	2.768.535	3.096.670	2.534.746	2.077.808	2.019.244	2.343.981
Ege	4.293.268	3.878.767	4.075.581	4.327.519	4.403.877	4.151.220	3.849.145	4.671.790
İstanbul İhtisas	1.518.438	1.271.014	1.096.455	1.135.613	1.077.543	602.503	3.639.047	794.056
Mersin	3.509.193	3.389.099	2.856.284	2.935.266	2.962.452	2.801.862	2.520.963	3.352.779
İstanbul Trakya	1.633.496	1.320.836	1.121.674	1.264.534	1.306.325	1.292.615	1.343.521	1.540.414
Bursa	1.934.424	1.746.803	1.835.456	1.766.078	1.918.151	1.901.484	1.709.448	2.113.111
Avrupa	2.447.756	2.338.770	1.972.380	2.030.141	2.309.868	2.124.837	2.016.312	2.911.817
Antalya	833.450	682.537	661.597	722.791	668.585	777.655	840.024	995.672
Kocaeli	700.819	419.707	482.237	586.335	577.214	755.039	739.066	1.097.378
Kayseri	806.459	737.563	752.559	853.353	948.783	968.692	1.063.568	1.468.751
İzmir	319.987	242.664	208.802	351.495	491.637	719.350	675.711	892.570
Samsun	111.085	120.920	80.897	81.829	141.205	108.245	159.316	173.039
Adana-Yumurtalık	515.598	570.263	602.455	814.514	1.198.761	1.166.498	1.279.498	1.970.004
Gaziantep	134.455	86.296	69.575	33.245	39.388	84.749	61.617	107.026
TÜBİTAK-MAM Tek.	174.486	76.052	63.774	65.638	69.843	67.803	82.220	89.898
Trabzon	46.569	375.695	365.860	285.619	248.822	17.677	1.233	27.175
Denizli	121.408	61.012	17.821	27.025	31.662	37.873	58.126	68.640
Rize	3.522	3.185	1.136	918	202	0	8	0
TOPLAM	22.432.242	20.260.661	19.033.079	20.378.584	20.929.063	19.655.910	22.058.066	24.618.099

Kaynak: (<http-7>).

Çizelge 6 incelendiğinde serbest bölgelerin 2014, 2015 ve 2016 yılları bir önceki yıla oranla toplam ticaret hacimlerinde bir düşüş meydana gelmektedir. Fakat 2017’de bir önceki yıla oranla %7,07’lik bir büyüme elde edilmiştir. 2018’de de %2,7’lik artış ile yıllık ticaret hacmi toplam 21 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ancak 2019’da toplam ticaret hacmi bir önceki yıla oranla %-6,1 oranında azalmıştır. 2020 yılında bir önceki yıla oranla %12,2 artış gerçekleşirken, 2021 yılında %11,6 oranında bir değişim olmuştur. 2021 yılında ise fazla ticaret hacmine sahip olan 3 bölge sırasıyla Ege, İstanbul İhtisas ve Mersin serbest bölgeleri iken en az ticaret hacmine sahip olan 3 bölge sırası ile Rize, Trabzon ve Denizli serbest bölgeleridir. 2021 yılında İstanbul İhtisas ve Rize serbest bölgeleri dışında 16 serbest bölge toplam ticaret hacminde artan eğilimi göstermektedir. İlgili yılda 0 \$ ile en az ticaret hacmine sahip olan Rize Serbest Bölgesi iken, en fazla ticaret hacmi ise 5 milyar dolar ile Ege Serbest Bölgesi’dir.

Çizelge 7. Toplam Ticaret Hacmindeki Değişmeler (1.000 \$)

Yönü	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Yurt İçinden Serbest Bölgelere	2.125.131	2.374.508	2.563.422	2.665.482	2.573.562	3.465.627
Serbest Bölgelerden Yurt Dışına	7.040.974	7.525.016	8.146.764	7.978.059	7.727.313	9.754.598
Yurt Dışından Serbest Bölgelere	5.867.525	6.405.857	6.452.567	5.632.878	7.028.256	7.072.638
Serbest Bölgelerden Yurt İçine	3.999.450	4.073.203	3.766.310	3.379.491	4.728.935	4.325.236
TOPLAM	19.033.079	20.378.584	20.929.063	19.655.910	22.058.066	24.618.099

Kaynak: (http-7).

Yönü itibariyle yurt içinden serbest bölgelere yapılan ticaret 2016 yılından 2019 yılına kadar artan bir eğilim göstermektedir. Fakat 2020 yılında bir önceki yıla göre %3,45’lik azalış göstermektedir. Serbest bölgelerde yönü itibariyle toplam ticarete bakıldığında 25 milyar dolar ile en fazla 2021 yılında olduğunu söylemek mümkündür. İlgili yıl içinde bir önceki yıla göre yaklaşık 2 milyar dolar artarak 10 milyar dolar ile en fazla artış serbest bölgelerden yurt dışına ticaret kategorisi olmuştur. Hemen ardından yaklaşık 892 milyon dolar artış ile 3 milyar dolara ulaşan

yurt içinden serbest bölgelere yapılan ticaret kategorisidir. Genel olarak tabloya bakıldığında yönü itibariyle serbest bölgelerden yurt dışına en fazla ticaret 2021 yılında 10 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Yönü itibariyle yurt içinden serbest bölgelere kategorisi 2016 yılında 2 milyar dolar ile en düşük 2021’de 3 milyar dolar ile en yüksek ticaret hacmini gerçekleştirmiştir. İlgili kategori diğer yıllarda da tablonun geneli incelendiğinde diğer kategorilere göre düşük bir ticaret hacmine sahiptir.

Çizelge 8. 2020-2021 Dönemi Serbest Bölgeler Ticaret Hacminin Ülkelere Göre Dağılımı (1.000 ABD \$)

ÜLKELER	Bölgelere Giriş 2020	Bölgelere Giriş 2021	Bölgelerden Çıkış 2020	Bölgelerden Çıkış 2021	TOPLAM 2020	TOPLAM 2021
AB Ülkeleri	2.147.707	2.699.518	3.699.544	4.743.490	5.847.252	7.443.007
Diğer Avrupa (AB Hariç)	2.122.911	889.530	712.394	1.012.323	2.835.306	1.901.852
Diğer Asya	1.331.477	1.835.104	460.871	566.741	1.792.348	2.401.845
Yakın ve Orta Doğu	517.288	821.834	1.096.473	1.159.557	1.613.761	1.981.391
Kuzey Amerika	322.382	392.560	994.470	1.049.602	1.316.852	1.442.162
Latin Amerika ve Karayipler	175.170	135.059	172.787	334.894	347.957	469.953
Kuzey Afrika	114.374	179.564	231.790	514.596	346.164	694.161
Diğer Afrika	188.598	12.105	182.026	181.941	370.624	194.046
Avustralya ve Yeni Zelanda	8.439	8.127	26.368	49.952	34.807	58.079
Diğerleri	99.909	99.240	150.590	141.502	250.498	240.742
Türkiye	2.573.562	3.465.627	4.728.935	4.325.235	7.302.497	7.790.862
TOPLAM	9.601.817	10.538.266	12.456.248	14.079.833	22.058.066	24.618.099

Kaynak: (http-7).

Çizelge 8 incelendiğinde, serbest bölgelerin 2021 yılında bölgelere giriş toplamı bir önceki yıla oranla %9,8 bölgelerden çıkış toplamı ise %13'lük bir artış

gerçekleştirmiştir. 2020 ve 2021 yılları, bölgelere giriş kategorisi karşılaştırıldığında en fazla artış 892 milyon dolar ile Türkiye olmuştur. Bu kategoride de 2020 yılında serbest bölgelere giriş 10 milyar dolar iken, 2021 yılında serbest bölgelere giriş 11 milyar dolar olmuştur. 2021 yılı ve bir önceki yıl incelendiğinde serbest bölgelere girişte en fazla azalış 1 milyar dolar ile Diğer Avrupa ülkeleridir, ardından 176 milyon dolar ile Diğer Afrika gelmektedir. Türkiye'deki serbest bölgelerin AB Ülkeleri ve Türkiye ile yaptığı toplam ticaret, tüm ülkeler ile yaptığı toplam ticaret hacminin yarısından fazla olduğu söylenebilir. Bölgelerden çıkış kategorisi incelendiğinde 2020 ve 2021 yılları için en fazla artış 1 milyar dolar ile AB Ülkeleridir. Diğer Avrupa Ülkelerinde ise aynı kategoride 1 milyar dolarlık azalma yaşanmıştır. Çizelgede ilgili yıllarda bölgelerin giriş ve çıkış toplamaları için 2 milyar dolar ile en fazla artış gösteren ülke grubu AB Ülkeleri, daha sonra 609 milyon dolar ile Diğer Asya ülkeleri ve 488 milyon dolar ile Türkiye takip etmektedir. İlgili yıllarda toplam kategorisinde en fazla azalma 933 milyon dolar ile Diğer Avrupa ülkelerinde gerçekleşmiştir.

Aşağıdaki Çizelge 9'a bakıldığında, 2020 ve 2021 yılı için de serbest bölgelerin ticaret hacminde en yüksek payın sanayi sektörüne ait olduğu görülmektedir. Kendi içerisinde üç bölüme ayrılmış olan sanayi sektörü de toplam giriş çıkış en çoktan en aza sırası ile C. Sanayi Ürünleri, A. İşlenmiş Tarım Ürünleri ve B. İşlenmiş Petrol Ürünleri olarak belirtilmiştir. Ardından 2021 yılında toplam 1 milyar dolarlık ticaret hacmi sağlayan tarım sektörü gelmektedir. Kendi içerisinde dört kategoriye ayrılan tarım sektörü 2020 ve 2021 yılı için de en fazla giriş çıkışı bitkisel tarım ürünlerine ait olduğu görülmektedir. İlgili kategoride 2021 yılında bir önceki yıla oranla %2,1 oranında artış görülmektedir. Tarım alanında 2020 yılında ikinci işlem hacmi 29 milyon dolar ile su ürünleri kategorisine aitken 2021'de 25 milyon dolar ile hayvansal ürünler kategorisinin bulunduğu görülmektedir. 2021 yılı için hayvansal ürünler toplam giriş ve çıkışlarda bir önceki yıla oranla %91,5 artarak 25 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Tablonun geneli incelendiğinde 2021 yılı için en fazla toplam azalmayı 529 milyon dolar ile B. İşlenmiş Petrol Ürünleri oluşturmaktadır. İlgili yılda ikinci toplam azalış 29 milyon dolar ile C. Su Ürünleri kategorisi görülmektedir.

Çizelge 9. 2019-2020 Dönemi Serbest Bölgeler Ticaret Hacminin Sektörlere Göre Dağılımı
(1.000 ABD \$)

SEKTÖRLER	Bölgelere Giriş 2020	Bölgelere Giriş 2021	Bölgelerden Çıkış 2020	Bölgelerden Çıkış 2021	Toplam 2020	Toplam 2021
I. TARIM	679.494	701.832	659.357	665.441	1.338.851	1.367.274
A. Bitkisel Ürünler	656.059	667.964	639.496	642.043	1.295.555	1.310.008
B. Hayvansal Ürünler	9.181	18.784	3.733	5.945	12.914	24.730
C. Su Ürünleri	13.815	275	15.611	366	29.426	642
D. Orman Ürünleri	439	14.808	517	17.086	956	31.895
II. MADENCİLİK ve TAŞOCAKÇILIĞI	37.093	60.631	24.811	34.410	61.904	95.041
III. SANAYİ	8.885.230	9.775.802	11.772.080	13.379.982	20.657.310	23.155.784
A.İŞLENMİŞ TARIM ÜRÜNLERİ	105.315	789.551	89.428	850.582	194.743	11.640.133
B. İŞLENMİŞ PETROL ÜRÜNLERİ	464.886	202.388	564.102	297.220	1.028.988	499.608
C. Sanayi Ürünleri	8.315.030	8.783.863	11.118.550	12.232.180	19.433.580	21.016.043
TOPLAM	9.601.817	10.538.266	12.456.248	14.079.833	22.058.066	24.618.099

Kaynak: (http-7).

2.1.10. Serbest Bölge ve Ekonomi İlişkisi

Ülkelerin serbest bölge kurmak istemelerinin en önemli sebebi dünya ticaretinden daha fazla pay almak istemeleridir. Kurulan serbest bölgelerin, buldukları ülke ekonomisinde birtakım etkileri söz konusudur. Bu etkiler: İhracatın artması ile döviz kazandırıcı etkiler, istihdam etkisi, transit ticaret ile diğer liman faaliyetlerine olan etkiler, yabancı sermaye ve teknoloji transferi etkileri gibi istenen etkiler olarak sıralanabilir. Fakat serbest bölgelerin ülke ekonomisinde

istenmeyen etkileri de bulunmaktadır. Bu etkiler ise: Serbest bölge firmalarının, yerli firmalara karşı rekabet avantajına sahip olması, yatırımların sektörel ve bölgesel açıdan dengesiz dağılması, sosyal yapının bozulması gibi karşımıza çıkabilir. Globalleşen dünyada ülkelerin, serbest bölge kurmak istemelerinin bir başka sebebi ise dış ticarete avantaj sağlayabilmektir.

Teorik olarak serbest bölge ticaretinin artması halinde, ülke dış ticaretinin bundan olumlu bir şekilde etkilenmesi beklenmektedir. Gelişmiş ülkeler ekonomik kalkınmayı ucuz iş gücü arayarak amaçlarken, gelişmekte olan ülkeler ise düzenli bir şekilde döviz girişi sağlayarak amaçlamaktadırlar. Kalkınma sürecinin hızlanması ve ekonominin canlanması ve için ihracatta artışın ve devamlılığın istikrarlı şekilde sağlanması gerekmektedir. Bununla birlikte 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren serbest bölgeler, ülkeler tarafından bir dış ticaret politikası olarak uygulanmıştır. Dış ticarete uygulanan gümrük vergileri ve ticari düzenlemeler, üretimi gerçekleştirmek için ithal mallara ihtiyaç duyan endüstrileri rekabet ortamında dezavantajlı konuma getirebilmektedir. Bu sebeple gerek yatırımcılar gerekse ticari faaliyet gerçekleştirenler, maliyetlerin oldukça yüksek olduğu bu tür işlemler için, daha makul şartlarda üretim gerçekleştirebilecekleri alanlara yönelmektedir. Serbest bölgelerde sağlanan birçok avantaj dikkate alındığında genel olarak aşağıdaki firmalar için bu bölgelerde faaliyette bulunmalarının daha avantajlı olduğu söylenebilir.

- Üretim faaliyetlerini gerçekleştirdikleri ürünlerde ithal girdi kullanan ve ilgili ürünlerin dış ticaretini yapan firmalar,
- İşlemlerini döviz ile gerçekleştirmek isteyen kullanıcılar,
- Alt-üstyapı imkanları tamamlanmış modern ve yüksek teknoloji alanlarda üretim yapmak isteyen firmalar,
- Transit ticaret ve takas ticareti faaliyetinde bulunan firmalar
- Emegın yoğun sektörlerde faaliyette bulunan firmalar, için serbest bölgeler daha avantajlıdır (Erek, 2017).

2.1.10.1. Serbest Bölgelerin Ülke Ekonomisine Sağladığı Avantajlar

Serbest bölgelerin, dış ticarete kolaylık sağlayan diğer uygulamalar gibi birtakım avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Fakat serbest bölgeler kurulurken beklenen avantajların dezavantajlardan fazla olması beklenmektedir (Toroslu, 2000, s. 11).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yerli firmaların birtakım eksikliklerinden kaynaklanan olumsuzluklar, ülke ekonomilerinin gelişimi için yabancı sermayenin önemini arttırmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin serbest bölgelerine yabancı yatırımcıların gelmesi ile gerekli olan teknoloji transferi sağlanacak, bu bölgelerde gerçekleşen üretim faaliyetleri ile iş gücünün eğitimi gerçekleşecek, ihracat işlemleri çeşitlenecek ve döviz kazancı artışı sağlanabilecektir (Çetinkaya, Bektaş, 2016).

Serbest bölgelerin, ülkenin makroekonomisine sağlayacağı olumlu katkılar, Serbest Bölgeler Kanunu'nda "*amaç ve kapsam*" başlığı altında belirtilmektedir. Buna göre, serbest bölgeler:

"İhracatı arttırmaya yönelik yatırım ve üretimi teşvik etmek, işletmeleri ihracata yönlendirmek doğrudan yabancı yatırımları ve beraberinde teknoloji girişini hızlandırmak ve uluslararası ticareti geliştirmek amacıyla kurulurlar" (3218 SBK).

Ayrıca serbest bölgelerde bulunan firmaların su, elektrik, işgücü, gibi temel ihtiyaçlarını yer aldıkları ülkeden gıdermeleri, ev sahibi ülkenin de ekonomisine katkı sağlamaktadır. Serbest bölgelerin olumlu etkileri bölgelerin üretim veya ticaret ağırlıklı bölge olması veya serbestlik derecesine göre değişiklik göstermektedir (İncekara, 1986, s. 30).

- **Yeni İstihdam Olanakları**

Günümüzde özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için istihdam önemli bir sorundur. Serbest bölgelerin yararlarından birisi de bu soruna bir çözüm sağlamasıdır. Bölgelerde oluşan ekonomik faaliyetlerin, istihdam sorununu ortadan kaldırması için, gerek duyduğu iş gücünü ev sahibi ülkeden karşılaması ile oluşur. Serbest bölgelerde kurulan sanayi kuruluşlarının ev sahibi ülkenin istihdamına büyük ölçüde katkı sağlamaktadır. Fakat bazı durumlarda bu katkı komşu ülkelere sağlanmaktadır. Örneğin; emeğin ücreti komşu ülkelerde daha ucuz ise, serbest bölge

kuruluşu ucuz iş gücü ile çalışmak isteyebilir. Böylece serbest bölge kuruluşunun bulunduğu ülkeye emek göçü olabilir. Sonuç olarak serbest bölgenin bulunduğu yerde, oluşturulan istihdam fırsatları komşu ülkeler tarafından sağlanması ve emeğin ücretinin düşmesi tehlikeleri vardır (Güner, 1995, s. 11).

- **Döviz Arttırıcı Etkisi**

Serbest bölgelerde oluşan ekonomik kuruluşlar gerçekleştirdiği ticaret ile ev sahibi ülkelerin döviz girdilerini arttırmaktadır. Böylece ev sahibi ülkenin ödemeler dengesi üzerinde pozitif etkiler sağlamaktadır. Bölgelere gelen yatırımcıların ihtiyaç duyduğu yatırım ile ilgili girdilerini; hammadde, yarı mamul veya mamul gibi ev sahibi ülkeden temin etmeleri yerli üretim ve ihracat kalemlerini olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca serbest bölgelerin döviz girdisini artırması bakımından ülkenin döviz üretme potansiyeline katkı sağlamaktadır (Özdoğan, 2006, s. 18-19). Bununla birlikte serbest liman olarak faaliyet gösterilen alanlar içerisinde yabancı gemilere sağlanan hizmetler ve depo, antrepo gibi yerlerden alınan kira gelirleri, ödemeler bilançosunda görünmeyen kalemler bölümünün, artı vermesini sağlayacaktır (Alpar, 1985, s. 40). Serbest bölgelerde gerçekleşen her türlü alış, satış, üretim, tüketim, v.b iktisadi faaliyetlerin, dolaylı ya da dolaysız olarak ülke ekonomisine döviz kazandırmada etkisi bulunmaktadır (Erdoğan ve Ener, 2005, s. 37).

- **Yabancı Sermaye ve Teknoloji Çekme Etkisi**

Yabancı sermaye ve beraberinde teknolojinin ülkeye getirilmesi, gelişmekte olan ülkelerin, planladıkları kalkınma politikasıdır. Bu stratejinin gerçekleşmesi için, uygun zemin ve şartların sağlanması gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkeler bu hedeflerini, ülkenin önemli rol alan serbest bölgeleri ile dış ticaret yaparak gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Yabancı sermayeyi ülkeye çekmek kolay bir iş değildir. Ülkenin yabancı sermayeye, çeşitli vergisel muafiyetler, ucuz ve vasıflı iş gücü, altyapı tesislerinin kaliteli olması imkanlarını sunabilmesi gerekmektedir. Ayrıca yabancı yatırımcı için kar transferi garantisi gibi çeşitli avantajlar sağlayabilme konusu da oldukça önem arz etmektedir. Ülkenin, bütün bu imkanları sağlaması halinde yabancı sermayeyi kendisine çekmesi oldukça kolaylaşacaktır. Böylece serbest bölge ile ülkeye yabancı sermaye girişi sağlanırken aynı anda

teknoloji transferi de gerçekleşmektedir (Ural, 2009, s. 19). Burada önem arz eden konu gerçekleşen teknoloji transferinin, ev sahibi ülke ekonomisi ile entegre olmasını sağlamaktır. Bununla birlikte yaşanan teknolojik gelişmeleri içselleştirerek, ev sahibi ülkenin sahip olduğu üretim faaliyetinde kullanılmasını başarabilmektir. İlgili konular sağlandığında ev sahibi ülkenin mühendisleri ve işçileri ülkeye gelen yabancı teknolojiyi kullanmaya başlayacaktır. Ayrıca bütün bu sürece dahil olan kişiler, bilgi seviyelerini yükseltmiş olup, ev sahibi ülkenin ilerde kuracağı yerli sanayisinde önemli rol alacağı düşünülmektedir.

- **Transit Taşımacılığa Etkisi**

Serbest liman olarak faaliyette bulunan bölgelerde, transit taşımacılığın önemi oldukça fazladır (Orhan, 2003, s. 123). Jeopolitik konum bakımından uluslararası yollara, yakınlık bakımından avantajları olan ülkeler bulunmaktadır. Bu ülkelerin ulaşım için liman hizmetleri ve altyapı çalışmaları sağlaması ile, ülke içerisinde transit ticaret sayesinde önemli gelirler elde edilebilir. Bununla birlikte ev sahibi ülkenin lojistik alanında alacağı öncü kararlar sayesinde yeni istihdam oluşturabilir ve döviz geliri sağlayabilir (Akyürek, 1983, s. 20).

- **İthalata Etkisi**

Serbest bölgelerin ithalata etkisini, bölgede bulunan firmalara sağladığı yararlar bakımından dört grupta incelenebilir. İlk olarak bölgelerin ithalatında gerçekleşecek ürünleri zamanında ve doğrudan temin edilmesi konusunda kolaylık sunmasıdır. Böylece yerli girişimciler, yurt içinde yerli üretimde kullanmak amacıyla gerek duydukları hammadde, ara mallar ve tüketim malları gibi ithal girdilerini, zaman kaybetmeden ve direkt olarak sağlayabilir. İkincisi, serbest bölgelerin yerli girişimcilere, gerçekleşen ithalat işlemleri sırasında, malların stoklanması ve stoklama maliyeti açısından firmalara avantaj sunmaktadır. Üçüncüsü ise bölgelere ithalat yapan girişimciler, ithalat vergilerini ödemediği serbest bölgelerde ithal ürünlerini depolayabilmektedir. Ayrıca bu ürünlere firma ihtiyaç duydukça aşamalı bir şekilde ülkeye ithalatını gerçekleştirebilir. Son olarak dördüncüsü ise bölgelerin, girişimcilere ithal ürünlerini yerinde görüp kalite ve kontrol açısından değerlendirme fırsatı sunmaktadır (Orhan, 2003, s. 121).

- **İhracata Etkisi**

Serbest bölgelere ev sahibi ülkeden gönderilecek her türlü mal ve hizmet ihracat sayıldığından, bölgedeki yabancı sermaye yatırımları için gerekli olan bütün girdilerin yurt dışından alınmayıp, ev sahibi ülkeden sağlanması ülke ihracatını arttırmış olacaktır (Toroslu ve Durmuş, 2010, s. 20).

Serbest bölgelerde ihracat işlemi gerçekleştirecek firmaların, bölgeyi malları için süresiz bir şekilde depolama alanı olarak kullanabilmektedir. Böylece serbest bölge firmaları kendileri için en iyi satış imkanlarının oluşmasını bekleyebilmektedirler. Serbest bölgelerin, firmalara ürün ve hizmetlerini hemen satmak zorunda olmadığı ve uygun zamanda satma imkânı sağlamaktadır. Bu sebepten dolayı serbest bölgeler, kendi sınırlarında yapılan ihracatı kolaylaştırırken firmaları da ihracata teşvik etmektedir (Köroğlu, 1999, s. 67). Serbest bölgelerde, yabancı ülkelere alınan malların tasniflenerek, işlenerek veya başka işlemlerle farklı bir mamule dönüştürerek reeksport anlamına gelen yani yeniden ihraç edilmesi, işlem bakımından da maliyet, gümrük ve diğer mevzuatlar bakımından da çok daha uygun ve caziptir. Oluşturulan istihdam artışı ve katma değer ülke ekonomisini olumlu yönde etkilemektedir. Bununla birlikte serbest limanlar ve serbest bölgeler, transit ticaret işlemi bakımından uygun olup işleme ve zaman tasarrufu sunmaktadır (Aslan, 1998, s. 15).

2.1.10.2. Serbest Bölgelerin Ülke Ekonomisine Getirdiği Dezavantajlar

Serbest bölgelerin ülke ekonomisine sağladığı avantajların yanında dezavantajları da bulunmaktadır. Bu noktada önemli olan avantajlarının dezavantajlarından fazla olmasıdır. Serbest bölgelerin ülke ekonomisine getirdiği dezavantajlar aşağıda yer almaktadır.

- **İthalat Baskısı Yaratması**

Serbest bölgelerden ihracat artırıcı eğilimler beklenmektedir. Özellikle montaj düzeyinde üretimde faaliyet gösteren firmalar üretimde kullandıkları ham maddeleri veya ürünlerin çoğunluğunu üçüncü bir ülkeden ithal etmektedir (Toroslu, 2000, s. 12). Buna bağlı olarak serbest bölgelerdeki firmaların ihracatı arttıkça

ithalatı da artmaktadır ve ihracat ithalata bağımlı hale gelmektedir. Bunun sonucunda da ev sahibi ülkenin hiç istemediği bir durum olarak, dış ticaret açığı oluşmaktadır (Özdoğan, 2006, s. 21).

Serbest bölgelerde faaliyet gösteren yabancı sermayeli firmaların, gerçekleştirdikleri ithalat işleminde bölgenin sağladığı avantajlardan faydalandığı bilinmektedir. Buna bağlamda yabancı yatırımcının düşük maliyetli üretim yapabilme imkânı elde ettiğini söylemek mümkündür. Böylece yabancı sermayeli kuruluşlar, dış ticaretlerinde, maliyet ve kalite bakımından yerli firmalara kıyasla daha avantajlı durumda olabilmektedir. Bu durumun bir ithalat baskısı yaratacağı söylenebilir. İthalat baskısını önlemeye yönelik birtakım tedbirler alınmıştır. Bunlardan bazıları serbest bölgeden, yurt içine ithalat engelleri koymak ve serbest bölge uygulamalarında gümrük mevzuatında değişiklikler yapmak alınan tedbirler arasındadır. Fakat ülke içine ithal edilen ürün veya malın, serbest bölgelere ihracatı ev sahibi için olumlu etkiler yaratmaktadır. Kısacası, serbest bölgelerin zaman zaman farklı sebeplerden dolayı kuruluş amaçları dışında faaliyet gösterdikleri söylenebilir (Erkan ve Tatlıdil, 1990, s. 12).

- **Serbest Bölge Firmalarının Yerli Firmalarla Rekabet Etmesi**

Serbest bölgelerde faaliyet gösteren kalifiye iş gücüne ve yüksek teknolojik yapıya sahip yabancı firmalar, ev sahibi ülkede bulunan firmaları da teknolojik modernizasyona yöneltmektedir. Böylece ev sahibi ülkenin istihdam kalitesi ve üretim standartlarının gelişmesine katkı sağlamaktadır. Serbest bölgelerde ihracat ağırlıklı üretim faaliyetleri gösteren yabancı sermayeli firmalar bulunmaktadır. Bu firmalar, küreselleşen ticarete yerli sektöre kaliteyi artırma ve dış pazarlara açılma yönünde öncülük etmektedir. Dış pazarlarda yerel firmaların, yabancı sermayeli firmalara göre daha az kaynağa ve daha küçük piyasa gücüne sahip olması olumsuz etki yaratmaktadır. Ayrıca yabancı sermayeli kuruluşlar iç piyasada da yerli firmalara rekabetçi baskılar oluşturabilmektedir (Tümenbatur, 2012, s. 345).

Yurt içi firmalar ile ihracat pazar ve piyasaları arasındaki mesafeden kaynaklanan lojistik ve navlun maliyetleri yüksek olduğunda, bölgedeki yabancı firmaların bu olumsuzluğu aşabileceği düşünülmektedir. Böylece yerli firmaların ihraç pazarları, yabancı firmalar tarafından kapatılmaktadır. Bu durum yabancı firmaların uluslararası pazarlarda üstünlük sağlamasına ve yerli firmaların pazar

paylarını kaybetmelerine sebep olmaktadır (İncekara, 1986, s. 35). Bu sebeple serbest bölgelerdeki firmaların ve faaliyet alanlarının dikkatli bir şekilde seçilmesi, karşılaşılabilecek bazı olumsuz gelişmelerin öngörülmesi gerekmektedir.

- **Diğer Kanun Dışı Faaliyetleri Artırma ve Kaçakçılık Riski**

Serbest bölgelerde genellikle mal kaçakçılığı ve vergi kaçakçılığı görülmektedir. Mal kaçakçılığının sebebi, gümrük vergisinden muaf bir şekilde serbest bölgeye gelen ithal malların fiyatlarının yurt içine kıyasla serbest bölgede daha düşük olmasından kaynaklanmaktadır (Taylor, 2008, s. 53). Bu nedenle yurt içine serbest bölgeden mal kaçırılarak kazanç sağlanabilmektedir (Erkan ve Tatlıdil, 1990, s. 13).

Vergi kaçakçılığının sebebi ise, yurt içinden serbest bölgelere sağlanan vergisel avantajdan dolayı vergi kaçırmak isteyen bazı kişilerin bölgedeki şahısları veya şirketlerden faydalanarak ihracatta sahte faturaların kullanılmasıdır. Malların fiili ve fiziki kontrollerinin sıkı bir şekilde denetlenmesi bu sorunu çözmeye yardımcı olacaktır (Tümenbatur, 2012, s. 345)

Serbest bölgelerin giriş çıkışlarının belirli yerlerden kontrollü bir şekilde yapılması, etrafının tellerle çevrili olması ve polisiye tedbirlerin en üst seviyede tutulmasına karşın gerekli denetimlerin bürokratik engellere takılması veya idarenin yetersiz kalması gibi farklı nedenlerden dolayı serbest bölgelerde kaçakçılık faaliyetleri maalesef görülmektedir (Toroslu, 2000, s. 129).

Ancak serbest bölgelerin sınırlarının iyi belirlenmesi, giriş çıkışta bölge çevresinde gerekli güvenlik önlemlerinin alınması ve iktisadi faaliyetlerin tümünün denetimleri iyi bir şekilde gerçekleşmesi halinde kaçakçılık faaliyetlerinin önüne geçilmesi veya en aza indirilmesi mümkün olduğu söylenebilir. (Erdoğan ve Ener, 2005, s. 102).

- **Ücret Adaletinin ve Sosyal Yapının Bozulması**

Serbest bölgelerin oluştukları yerlerde genellikle endüstriyel faaliyetler yoğun olmaktadır. Bölgelerin sanayi merkezleri olarak gelişme göstermesi veya sanayilerin serbest bölgelere yakın yerlerde kurulması veyahut da serbest bölgelerin sanayi yakınlarına kurulması, firmaların bu bölgelerde yoğunlaşmasına sebep olmaktadır.

Bu durum sosyal yapıda ve nüfusta değişiklik yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Buna bağlı olarak da yatırımların, bölgesel dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir (Taylar, 2008, s. 56). Bununla birlikte ülkedeki istihdam olanakları belirli bölgelere yoğunlaşması ve bölgelerdeki toplumsal refah düzeyinin azalmasına buna bağlı olarak da işsizliğin artmasına sebep olmaktadır. Ayrıca serbest bölgelerin avantajları arasında yer alan vergi muafiyetinden dolayı işçi ücretleri, yurt içinde bulunan işçi ücretlerinden daha düşüktür. Bu durum ücret piyasasında karmaşıklık yaratarak ikili ücret düzeyini oluşturmakta ve ücret adaletini bozmaktadır (Düzenli, 2006, s. 35).

- **Çevresel Sorunların Artması**

Serbest bölgede yapılan faaliyetlerin türüne ve serbest bölgenin bulunduğu yere göre birtakım çevresel sorunlara sebep olunabilir (Tümenbatur, 2012, s.345). Örneğin; serbest liman veya limanlar bölgesine yakın olan serbest bölgelerin deniz kirliliğine yol açtığı söylenebilir. Bir başka örnek ise endüstriyel üretim faaliyetlerinin yoğun olduğu serbest bölgelerde üretimden dolayı hava kirliliği ve atıklar meydana gelmektedir (Toroslu, 2000, s. 12, Düzenli, 2006, s. 34, Tümenbatur, 2012, s. 345).

- **Yatırım ve Kaynakların Olumsuz Dağılımı**

Çoğunlukla serbest bölgelerin çevresinde sanayi merkezlerinin yoğun olması, yatırımların bölgesel dağılımında, dengesizliklere yol açarak olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Yabancı sermayeli yatırımcıların ekonomilerinden faydalanmak için sanayilerin genellikle serbest bölgelere yakın yerlerde yoğunlaştığı bilinmektedir. Bu durum bölgeler arasında sosyal ve ekonomik dengesizlikleri maalesef arttırmaktadır. Buna bağlı olarak da ülkedeki istihdam olanaklarının belirli yerlerde yoğunlaşması, diğer bölgelerde ise işsizliğin artması ve sosyal refahın azalmasına sebep olmaktadır. Fakat yatırımların ve kaynakların olumsuz dağılımı, serbest bölgelerin kurulmasına veya işletilmesine engel olduğu düşünülmemektedir (Düzenli, 2006, s. 35, Taylar, 2008, s. 56).

2.1.10.3. Türkiye’de Serbest Bölge Uygulamaları

Türkiye’de Serbest Bölgeler Kanunu 15.06.1985 tarihinde 3218 Sayılı Karar ile yürürlüğe girmiştir. Kanunun ilk uygulaması 1987 tarihinde, arazisi devlete ait olan aynı zamanda altyapı giderleri de devletçe karşılanan Antalya ve Mersin serbest bölgeleridir. İlgili bölgelerin pozitif sonuç vermesi ile serbest bölge oluşturma faaliyetleri hızlanmaya başlamıştır.

Mersin ve Antalya serbest bölgelerinin ardından zamanla 21 serbest bölge kurulmuş ve faaliyete geçmiştir. Farklı tarihlerde İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, Mardin ve Doğu Anadolu serbest bölgeleri kapatılmıştır. Günümüzde 18 serbest bölge faaliyet göstermektedir. Alan ve sınırları BKK tarafından belirlenmesine karşın bazı mahkeme vb. sorunlar sebebiyle Zonguldak-Filyos Serbest Bölgesi, İstanbul Ataköy Kıyı Bankacılığı Serbest Bölgesi ve İpek Yolu Vadisi (Sakarya) bugüne kadar faaliyete başlayamamıştır. BKK ile koordinatları ve sınırları belirlenmiş Resmi Gazete’de 20 Kasım 2017 tarihinde yayımlanmış, en son kuruluş kararı çıkan serbest bölge Karaman olup faaliyete geçmesi için işlemleri hala devam etmektedir.

Bölgelerin kamu kurum kuruluşlarınca, gerçek veya tüzel, yerli veya yabancı kişilerce kurulmasına ve işletilmesine Kanun’un 2. maddesinde BKK ile izin verileceği belirtilmiştir. Bölgelerin kurulup işletilmesi veya kurulmasında uygulamada genellikle 4 model vardır. Bu modeller: Devlete ait arazide işletici şirketin yap-işlet-ruhsat sonunda devlete devret modeli, ikincisi kamuya ait arazide devletin altyapıyı yapmasından sonra işletici şirkete verilen ve ruhsat süresi sonunda devlete devredilen işlet-devret modeli, üçüncüsü işletici şirkete ait arazide, yap-kirala-ruhsat süresi sonunda sahip ol modeli ve dördüncüsü yine işletici şirkete ait arazide, yap-işlet-sahip ol modelleridir. Açıklanan her bir modelden ülkemizde örneği bulunmaktadır.

Marmara Bölgesi’nde faaliyette bulunan serbest bölgeler aşağıda incelenmiştir.

2.1.10.3.1. İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi

İstanbul Atatürk Havalimanı Serbest Bölgesi’nin yeri ve sınırı 12.05.1990 tarihli 90/220 sayılı BKK ile belirlenmiştir. Serbest bölgenin birinci kısmı 1990

Eylül ayında ikinci kısmı ise 1991 Temmuz ayında faaliyete başlamıştır (Toroslu, 2000, s.72). İstanbul Atatürk Havalimanı Serbest Bölgesi diğer serbest bölgelerden farklı olarak yüksek teknolojili buna bağlı olarak katma değeri yüksek malların üretildiği bölgedir. Hazine arazisi üzerinde yer alan İstanbul Atatürk Havalimanı Serbest Bölgesi 19 Şubat 2020 tarihinde İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi adında faaliyetlerine devam etmektedir. Bölgeye girişimci adı altında 10 yılı opsiyonlu olmak üzere toplam 40 seneliğine İSBİ- İstanbul Atatürk Havalimanı Serbest Bölge Kurucu ve İşletmecisi Anonim Şirketi'ne verilmiştir. Serbest bölge yap-işlet-devret modeline göre kurulmuştur. İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi 180.152 m²'lik alan üzerinde kurulu olan bölgede bugün 160'tan fazla işletmeye ev sahipliği yapmaktadır. Bölgede 1278'den fazla çalışan bulunmaktadır. Bölgede ticaret hacmi en yüksek 2008 yılında 3 milyar 539 milyon \$ olup, sonraki yıllarda önemli düşüşler yaşamıştır. 2020 yılında bir önceki yıla oranla -2,82 oranında düşüş göstererek 3.609.046.966 \$ olarak gerçekleşmiştir. İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi'nde 1996-2018 tarihleri arasında toplam ticaret hacmi 51.412 milyar \$'dır (http-9).

2.1.10.3.2. İstanbul Trakya Serbest Bölgesi

Trakya (Çatalca) Serbest Bölgesi'nin yeri ve sınırı 31.10.1990 tarihli 90/1102 sayılı BKK ile belirlenmiştir. İSBAŞ-İstanbul Trakya Serbest Bölge İşleticisi A.Ş'ne bölgeyi kurma ve işletme izinleri 21.01.1991 tarihli ve 91/1409 sayılı Kararname ile verilmiş olup 12.03.1998'de ticari faaliyete başlamıştır (Toroslu, 2000, s. 73).

İstanbul Trakya Serbest Bölgesi İstanbul ili, Çatalca ilçesinde 387.500 m²'lik alan üzerine kurulmuştur. Bölge Türkiye'de tapu mülkiyetini gerçekleştiren ilk uygulama olarak, yap-kısmen sat-sahip ol modeline göre kurulmuştur. Bölgede 2020 verilerine göre 3221 çalışan bulunmaktadır. Bölgenin ticaret hacmi ise 2019 ve 2018 verileri kıyaslandığında %-1,05'lik bir azalma görülürken, 2020 ve 2019 yılları karşılaştırıldığında %3,94'lük artış sağlanmıştır. 2020 yılında bölgenin ticaret hacmi 134.3521.902 \$ olarak gerçekleşmiştir (http-10).

2.1.10.3.3. İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi

İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi'nin yeri ve sınırları 02.03.1992 tarihli 92/2778 sayılı BKK ile belirlenmiştir. DESBAŞ- İstanbul Deri ve Endüstri Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş'ne 22.02.1993 tarihli ve 93/4118 sayılı Kararname ile bölgeyi kurma ve işletme izni verilmiştir. Serbest bölge mülkiyeti özel sektöre ait olup 540.000 m²'lik alan üzerine kurulmuştur. Bölgede deri konfeksiyonu faaliyetleri ağırlıklı olarak işlenmektedir. 06.02.2011 tarihli 2011/1836 sayılı BKK ile bölgeye deri haricinde diğer sektörlerin faaliyet konuları da dâhil edilmiştir. 05.05.2011. tarihli 2011/1836 sayılı BKK ile DESBAŞ 'ın unvanı, DESBAŞ- İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi A.Ş'ne dönüştürülmüştür. Bölge yap-kirala-sahip ol modeline göre kurulmuştur.

2007 yılında İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi Türkiye'de kurulan serbest bölgeler içinde 7 milyar \$'lık ticaret hacmi ile birinci sırada yer almıştır.2008 yılında yaşanan küresel kriz v.b nedenlerden dolayı ticaret hacmi azalmıştır. 2019 ve bir önceki yıl kıyaslandığında %-18,03'lük bir azalış söz konusu olup, 2020 ve 2019 yılları karşılaştırıldığında %-2,82'lik düşüş gerçekleşmiştir. İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi'nde 2020 yılında ticaret hacmi 2.019.388.848\$ olarak gerçekleşmiştir (http-11).

2.1.10.3.4. Avrupa Serbest Bölgesi

Avrupa Serbest Bölge'sinin yeri ve sınırları 16.10.1996 tarihinde 96/9108 sayılı BKK'na göre belirlenmiştir. Avrupa Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş.'ne (ASB) bölgeyi kurma ve işletme izni verilmiştir. Sözleşme, 02.06.1997 tarihinde, DTM ve Şahinler Holding A.Ş tarafları ile imzalanmıştır. Avrupa Serbest Bölgesi, 1999 yılında ticari faaliyetlerine başlamış, kur-işlet-sahip ol modelini benimsemiştir (Toroslu, 2000, s. 71).

Tekirdağ'ın Çorlu ilçesinde kurulan, Avrupa Serbest Bölge'si konumu sebebiyle Avrupa ülkeleri ile ticaretin arttırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bölge 20.000 m²'lik alan üzerine kurulmuş olup, bugün 200 firmaya ev sahipliği yapmaktadır. 2019 ile bir önceki yılın ticaret hacimleri kıyaslandığında %-8,01'lik düşüş gerçekleşmiş olup, 2020 ve 2019 yılları karşılaştırıldığında %-5,11'lik düşüş

yaşanmıştır. 2020 yılında bölgede 2.016.306.621 \$'lık ticaret gerçekleştirilmiştir. Dünya için en önemli markaların üretildiği serbest bölgede günümüzde 3000'den fazla kişiye istihdam sağlamaktadır ([http-12](#)).

2.1.10.3.5. TÜBİTAK-Marmara Araştırma Merkezi Teknoloji Serbest Bölgesi

TÜBİTAK-Marmara Araştırma Merkezi Teknoloji Serbest Bölgesi'nin yeri ve sınırları 20.11.1999 tarihli 99/13725 sayılı BKK ile belirlenmiştir. TÜBİTAK-MAM serbest bölgeyi kurup işletmek üzere görevlendirilmiştir. TÜBİTAK Bilim Kurulu'nda, 01.06.2002 tarihinde Teknoloji Geliştirme Bölgesi'nin işletilmesi adına anonim şirket kurulması kararı alınmıştır. TÜBİTAK Teknoloji Geliştirme Bölgesi Yönetici Şirketi Marmara Teknokent A.Ş 10.06.2003 tarihinde kurulmuştur. Gebze'de bulunan TÜBİTAK-Marmara Araştırma Merkezi Teknoloji Serbest Bölgesi'nin diğer serbest bölgelerden farkı AR-GE faaliyetlerinin fazla olması ve buna bağlı olarak teknolojik gelişim alanlarında işlem yapan firmaların bu bölgede daha çok yer almasıdır. Marmara Teknokent toplamda 620.000 m²'lik alan üzerine kurulmuş olup, Teknoloji Geliştirme Bölgesi 25,73 hektarlık bir alana sahipken, Teknoloji Serbest Bölgesi de 36,27 hektarlık bir alanda kurulmuştur. 2020 yılı verilerine göre bölgede 1656 kişiye istihdam sağlanmaktadır. Ticaret hacmine bakıldığında ise 2020 yılı ve bir önceki yıl incelendiğinde %21,26'lık artış sağlanmaktadır. 2020 yılında bölgenin ticaret hacmi 82.211.878\$ olarak görülmektedir ([http-13](#)).

2.1.10.3.6. Bursa Serbest Bölgesi

Bursa-Yalova yolu üzerinde, Gemlik ilçesinde kurulan Bursa Serbest Bölgesi'nin yeri ve sınırları 27 Nisan 2000 tarihli 2000/538 sayılı BKK ile belirlenmiştir. Yine aynı kararname ile serbest bölge kurucu ve işleticisi olarak içlerinde çoğunluğu Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığı'nın yer aldığı 119 ortağı olan BUSEB-Bursa Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş yetkilendirilmiştir. Bölge mülkiyeti özel sektöre ait 908.000 m²'lik alan üzerine kurulmuştur.

Bursa'nın sanayi potansiyelini de göz önünde bulundurarak faaliyet konuları, otomotiv, otomotiv yan sanayi, gıda, tekstil, mobilya, makine ve mermer sektörleri ön plana çıkmıştır.

Faaliyetlerine Mayıs 2001 tarihinde başlayan serbest bölgenin günümüzde 10.312 kişiye istihdam sağlamaktadır. 90 adet firmaya ev sahipliği yapan bölgenin son yıllarda ticaret hacimlerine bakıldığında 2020 yılı ve bir önceki yıla oranla %10,10'luk bir düşüş yaşanmıştır. 2020 yılında bölgenin ticaret hacmi 1.709.448.139 \$ olarak gerçekleşmiştir. (http-14).

2.1.10.3.7. Kocaeli Serbest Bölgesi

Kocaeli Serbest Bölgesi'nin yeri ve sınırlarını 2000 tarihli 693 sayılı BKK ile belirlenmiştir. Yine BKK ile belirlenen ölçütler içinde bölgenin 30 yıl faaliyetini gerçekleştirmek üzere Kocaeli Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş'ne KOSBAŞ kurma ve işletme yetkisi 09.10.2000 tarihinde verilmiştir (Orhan, 2003, s. 128-129).

Kocaeli Sanayi Odası liderliğinde, bölgede bulunan 72 sanayi firmasının ortaklığı ile 817.000 m²'lik alan üzerine 4 milyon sermaye ile kurulmuştur.

Kocaeli Serbest Bölgesi'nin, konumu açısından gelişmiş bir lojistik merkezde yer alması, faaliyette bulunan firmalarına gerek altyapı gerekse de üstyapı hizmetleri, farklı yatırım alternatifleri gibi her bakımdan çok önemli bir konuma sahiptir. Bölge, ülke ekonomisinin ihtiyaç duyduğu ana ve ara hammaddeyi kesintisiz olarak ve düşük fiyatla sağlamayı, yurtdışından doğrudan sermaye yatırımları ve ileri teknoloji gelişini arttırmayı amaçlamıştır.

Kocaeli Serbest Bölgesi'nde bugün 8 adet gemi firması 11 adet de diğer firmalar olmak üzere 19 tane firma faaliyet göstermektedir. 2020 verilerine göre bölgede 3.376 kişi çalışmaktadır. Serbest bölgenin ticaret hacmi incelendiğinde ise 2020 ve 2019 yılı kıyaslandığında %-2,12'lik azalma görülmektedir. 2020 verilerine göre bölgede ticaret hacmi 739.066.315 \$ olarak gerçekleşmiştir (http-15).

2.2. İlgili Araştırmalar

Aşağıda serbest bölgeler ile ilgili bazı çalışmalara yer verilmiştir.

Çakmaklısoy (2001) çalışmasında Türkiye’de 1987 yılından itibaren faaliyete bulunan serbest bölgelerin gerçekleştirmiş olduğu performanslarını araştırmıştır. Çalışmada bölgelerin yıllık ticaret hacimleri, ticaret hacimlerinin ülkelere ve sektörlerle göre dağılımı, toplam ticaret hacmindeki değişimler, kullanıcıların faaliyet konusuna göre dağılımı ve bu bölgelerde çalışan personel sayısı dikkate alınmıştır. Çalışma sonucunda ise Türkiye’deki serbest bölgelerin performanslarının yüksek seviyede olduğu tespitine ulaşılmıştır.

Organ (2003) Türkiye’deki serbest bölge uygulamalarının AB’ye uyumunun değerlendirildiği çalışmasında, serbest bölgelerde faaliyet gösteren firmaların karşılaştıkları sorunları belirlemek amacıyla anket çalışması yapmıştır. Çalışmada “Tabakalı Rastgele Örnekleme Yöntemi” kullanılmış ve Mersin, Ege, Samsun, İstanbul Deri ve Endüstri, İstanbul Atatürk Havalimanı, ve Antalya serbest bölgelerinde işlem gerçekleştiren 216 firmaya çeşitli sorular sorulmuştur. Çalışma sonucunda AB üyesi ülkelerde faaliyet gösteren serbest bölgelerde firmalara vergi avantajları sağlanmamasına karşın, Türkiye’de vergi avantajlarının bölgede yatırım yapılmasını etkileyen en önemli unsur olduğu tespit edilmiştir.

Orhan (2003) yayımladığı makalesinde serbest bölgelerin dünyada ve Türkiye’deki gelişimini incelemiş olup Türkiye’deki serbest bölgelerin performanslarını değerlendirmiştir. Çalışmada ayrıca Kocaeli’de bulunan serbest bölgenin performansı, bölgeye sağlayacağı faydalar konusunda bilgiler verilmiştir. Çalışma sonucunda araştırmacı tarafından, bölgede yapılmış çalışmalar ve bölgenin olağan durumu hakkında bilgiler verilmiş olup Kocaeli’nde faaliyete geçecek olan serbest bölge için bir takım fikir ve öneriler ortaya atılmıştır. Çalışmanın yapıldığı dönemde KOSBAŞ henüz yeni kurulmuş olduğu için; çalışmada Kocaeli ilinin serbest bölge ihtiyaçlarını karşılama potansiyeli ele alınmıştır. Aynı zamanda çalışma sonucunda Kocaeli’nin Türkiye ve Ortadoğu için önemli bir ulaşım ağının ortasında bulunması konusuna değinilmiştir. Bununla beraber Kocaeli’nde kurulmakta olan serbest bölgenin üretiminin kendi sınırları içinde olmasından ziyade yakınında bulunan İstanbul, Düzce, Sakarya, Bolu Yalova ve Bilecik illerine önemli bir ekonomi ve ticaret olanakları sunacağı kanısına ulaşılmıştır.

Tüzemen (2004) yapmış olduğu çalışmasında Ege Bölgesinde faaliyet gösteren işletmelerin serbest bölgeleri neden seçtiklerini araştırmıştır. Çalışmada Temel Bileşenler Analizi uygulanmıştır. Araştırmanın bulgularına göre; Ege Serbest Bölgesinde faaliyet gösteren işletmelerin, sağlanan özel teşvik ve avantajlardan faydalanmak için serbest bölgeleri tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Muzhdabayeva (2006) çalışmasında Türkiye'deki serbest bölgelerin ülke ekonomisine sağladığı katkıları incelemiştir. Yabancı yatırım, istihdam ve dış ticaret hacimleri açısından yapılan değerlendirmeler sonucunda Türkiye'deki serbest bölgelerin ülke ekonomisine önemli katkılar sağlandığını tespit etmiştir.

Düzenli (2006) çalışmasının amacı Türkiye'de faaliyet gösteren serbest bölgelerin doğrudan yabancı yatırım performansının değerlendirilmesi ve serbest bölgeler açısından Türkiye ekonomisi üzerinde doğrudan yabancı yatırımın önemini irdelemektir. Çalışmada ülkemizin 1988 yılından günümüze kadar, yabancı sermaye ve beraberinde teknoloji ihtiyacını karşılamak amacıyla, ülkemizde işlem gerçekleştiren serbest bölgelerin, işleyişleri ve doğrudan yabancı yatırım performansları değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda serbest bölgelerde beklenen doğrudan yabancı yatırım performansları tahmin edilen değerlerin çok altında olduğu tespit edilmiştir. İhracata dayalı kalkınma modeli izleyen ülkemizin serbest bölgelerden ihracatı arttırması düşünülürken beklenenin aksine ithalat baskısı yarattığı tespit edilmiştir. Çalışmada tavsiye olarak Türkiye'de yabancı yatırımları arttırmak, teknolojiyi ülkeye çekmek ve ihracatı arttırmak adına serbest bölgelere gereken önemin verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca serbest bölgelerin etkin kullanılması için daha fazla ve önemli teşvikler sunulmalı ve bununla beraber gerekli yasal düzenlemelerin yapılması gerektiği ifade edilmiştir.

Uzay ve Tıraş (2009) yayımlanmış olduğu makalesinde Kayseri Serbest Bölgesi'nin ekonomiye katkısı belirlemeyi amaçlamıştır. Alan araştırması ile serbest bölgede işlem gerçekleştiren firmaların karşılaştıkları sorunları tespit ederek olası çözüm önerileri geliştirmiştir. Bununla birlikte çalışmada, Kayseri Serbest Bölgesi'nde işlem gerçekleştiren firmaların bölgeye yatırım yapma sebeplerinin ve bunların gerçekleşme düzeylerinin belirlenmesi, Kayseri Serbest Bölgesi'nin kurucu işletici firması olan KAYSER A.Ş.'nin performansını değerlendirilmesi, bölgedeki firmaların serbest bölgeler ile ilgili görüşlerinin alınarak teorik bilgilerle örtüşüp örtüşmediğinin belirlenmesi de amaçlanmıştır. Araştırma, anket uygulamasından elde

edilen verilerin toplu olarak değerlendirilmesine dayanmaktadır. Araştırma sonucunda serbest bölgelerde yapısal problemlerden ve uygulamadan dolayı çok fazla sorunla karşılaşıldığı tespit edilmiş ve konuyla ilgili sorunlara çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Aksoy (2010) çalışmasında, Türkiye'deki serbest bölgelerin vergisel ve mali avantajlarını olumlu ve olumsuz yönden incelemiştir. Kayseri serbest bölgesinden elde edilen verilerden hareketle avantaj ve sorunlar irdelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda, serbest bölgelerin ülke ticaretini olumlu yönde etkilediği, vergisel teşviklerin devam etmesi gerektiği anlaşılmıştır. Ayrıca vergisel teşviklerdeki farklılaşma ve değişikliğin, serbest bölgelere yatırım yapmayı asgari düzeye indirerek olumsuz etkilediği anlaşılmıştır. Fakat serbest bölgelerin buna rağmen kârlılıklarını devam ettirmekte olduğu ve sorunlarını kendi bünyelerinde çözmeye çalıştığı anlaşılmıştır.

Paksoy ve Güllü (2011) çalışmalarında Türkiye'deki serbest bölgelerden ve serbest bölgelerin tarihsel süreçlerinden bahsetmişlerdir. Çalışmada Gaziantep Serbest Bölgesi'nde işlem gerçekleştiren 84 firmanın yapılarını ve ticaret işleyişlerini ölçmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada kuruluş dönemi, çalışan sayısı, hukuki yapısı, ithalat ihracat yapılan ülkeler, yıllık ticaret hacmi, faaliyet şekli ve alanı, vb. tutumlar değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında anket uygulaması 34 işletme tarafından yapılmıştır. Çalışmanın anket sonuçları değerlendirilmiş ve birtakım önerilerde bulunulmuştur. Ayrıca çalışmada serbest bölgelerin ekonomik refah seviyesinin yükselmesi için kullanılabileceği belirtilmiştir.

Tümenbatur (2012) çalışmasında Türkiye'de faaliyet gösteren serbest bölgelerin 1985'ten beri ülkemizdeki gelişimini değişimini ve ekonomiye katkılarını belirtmiştir. Çalışmada arşiv araştırması ve sayısal veri analizi yapılmıştır. Sonuç olarak serbest bölgelerin sağlamış olduğu alt yapı hizmetlerinin, ülke içine kıyasla ucuz emek temininin ve vergilerin sübvansede edilmesinin firmalar açısından cazip bulunduğu açıklanmıştır. Bununla beraber Türkiye için serbest bölgelerin, üzerinde önemle durulması gereken bir konu olduğu belirtilmiştir.

Kabaköz (2012) yaptığı Türkiye'deki serbest bölgelerin performans değerlendirmesine yönelik araştırma çalışmasında, serbest bölgelerin yıllık istatistik bilgilerinden elde edilen verileri, parametrik ve parametrik olmayan yöntemlerle

analiz etmeye çalışmıştır. İlk olarak; parametrik yöntemlerden regresyon yöntemi, Ewievs programı aracılığı ile Türkiye'deki serbest bölgelerin toplam ticaret hacmi, istihdam, uluslararası sermaye yatırımı son olarak ihracat ve ithalat değerlerine uygulanmıştır. Aralıklı Ölçek Yöntemine göre 5 kategoride gerçekleştirilen çalışmada, serbest bölgelerin performans kriterlerinin ölçülebilir olanlarla kısıtlanmış olması ve gözlem yılının 10 yıllık göreceli kısa bir süreyi kapsaması, sonuçların anlamsız ve aralarındaki korelasyonunun düşük çıkması sonucunu doğurmuştur.

Yılmaz ve Çapraz (2013) çalışmasında serbest bölgelerin performanslarını VZA yöntemi ile karşılaştırmıştır. Türkiye'de faaliyet gösteren 12 serbest bölge özelinde, istihdam sayısı 500 ve üzerinde olan bölgeler çıktı odaklı VZA ile karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak 8 bölgenin etkin olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışmada serbest bölgelerde faaliyet gösteren, yabancı ve toplam firma sayıları girdi olarak kullanılmış olup, istihdam oranı ve ticaret hacmi ise çıktı olarak kullanılmıştır.

Bakan ve Gökmen (2014) çalışmasında dış ticaret, ithalat ve ihracatın yer ve önemini Türkiye'deki serbest bölgelerle değerlendirmiştir. Çalışmasında 2001-2012 yıllarını baz alarak Gaziantep Serbest Bölgesi'nin dış ticaret performansını ele almış ve diğer serbest bölgeler arasındaki yerine dikkat çekmiştir. Çalışmada, Gaziantep Serbest Bölgesi'nin diğer serbest bölgelere göre daha düşük bir ticaret hacminin olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca serbest bölgelerin ülke ticaretine pozitif yönlü bir katkı sağladığı ve uluslararası ticarete ülkemizin daha etkin bir konuma gelmesi gerekliliği belirtilmiştir.

Siroen ve Yücer (2014) yapmış oldukları çalışmada serbest bölgelerin ticaret hacimleri bakımından performanslarını çekim modeli kullanarak incelemişlerdir. Veri tabanını kendileri oluşturmuş ve nominal GSYİH, nominal kişi başına GSYİH, mesafe, uzaklık indeksi, serbest bölgenin denize kıyısı olup olmadığı, bölgesel ticaret anlaşması olup olmadığı, Avrupa Birliği (27) ülkeleri alınmış, bitişiklik, ortak dil, sömürge bağlantı yaşı gibi değişkenler kullanılarak modeli analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda serbest bölgelerde yapılan ticarete kısıtların olması durumunda etkinliği ve ithalat kısıtlarının ihracata göre daha fazla olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda kayıp ve kazançların az olmasından dolayı kesin bir sonuca varılamamıştır.

Ağaç, Baki, Peker ve Ar (2015)'in yayımladıkları makalede, Doğu Anadolu Bölgesi'nde kurulabilecek bir serbest bölgenin kuruluş yerinin belirlenmesinde

nelerin etkili olduğunu açıklamıştır. Çalışmada serbest bölge kurulacak olan yerde hangi kriterlerin hangi oranda ele alınması gerektiği açıklanmıştır. Çalışmada Çok Kriterli Karar Verme tekniklerinden AHP, TOPSIS, ELECTRE ve VIKOR yöntemleri kullanılmıştır. Sonuç olarak serbest bölgenin kurulacağı yeri seçerken en önemli üç kriterin ilk olarak ülkelere yakınlık, ikincisi ihracat miktarı ve son olarak devlet teşviki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte Doğu Anadolu'da kurulabilecek olan serbest bölgenin ilk üçü Iğdır, Hakkari ve Van illeri olduğu tespit edilmiştir.

Demirtaş (2016) gerçekleştirdiği çalışmasında ülkemizdeki serbest bölgelerin dış ticarete etkilerini deneysel olarak incelemiştir. Çalışmada Türkiye'nin dış ticareti sadece serbest bölgelerden etkilenmediği de dikkate alınmış ve ARDL yöntemi kullanılmıştır. Ekonometrik bir yöntem kullanılan çalışmada dört farklı model oluşturulmuştur. Analize Dünya gelirleri, Türkiye gelirleri, ihracat ve ithalat birim fiyatları ve döviz kuru değişkenleri eklenmiştir. Çalışma sonunda Türkiye'nin dış ticareti ile serbest bölgeler arasında ve diğer değişkenler ile eş bütünleşme olduğu tespit edilmiştir.

Öncel ve Demirtaş (2017) yaptıkları çalışmada faaliyet gösteren serbest bölgelerin Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki önemi ve etkisini incelemiştir. Ampirik çalışmada öncelikle serilerin durağanlık dereceleri Augmented Dickey-Fuller-1979 (ADF) ve Philips-Perron-1988 (PP) birim kök testleri ile belirlenmiştir. Çalışmada seriler arasında nedensellik olup olmadığına Hacker ve Hatemi-J(2006) nedensellik testi kullanılarak bakılmış olup nedensellik ilişkisinin olduğu kanısına varılmıştır. Ayrıca Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi ile pozitif ve negatif şokları ayırılmış ve sonucunda bulgular geliştirilmiştir. Çalışmada pozitif ve negatif şokların aynı anda olduğu durumda serbest bölgelerin dış ticaretinin Türkiye'nin dış ticaretini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Aylık verilerle yapılmış olan 12 test sonucu incelendiğinde serbest bölgelerin dış ticaretinden Türkiye'nin dış ticaretine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Böylece serbest bölgelerin sadece dış ticareti etkilediği değil aynı zamanda bulunduğu ülkelerin dış ticaretinden de etkilendikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada serbest bölgelerin, Türkiye ekonomisinde yerinin ve öneminin giderek arttığı yargısına da ulaşılmıştır.

Avcı ve Erek (2018) yapmış oldukları çalışmada amaç Ege Serbest Bölgesinin makroekonomik etkileri üzerine fikirler üretmek ve yabancı sermayeye

etkisini analiz etmektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Bu bağlamda ulaşılan veriler sonucunda, bölgede işlem gerçekleştiren yabancı firmaların, tedarik yapılarına bakıldığında, çoğunun Türkiye’de iş yaptığı önemli tedarikçilerinin olduğu tespit edilmiştir. Türk tedarikçiler gerek sağlamış oldukları mal kaliteleri gerekse fiyat avantajları ile yabancı yatırımcıları Ege Serbest Bölgesi’ne çekmeyi başardığı belirlenmiştir. Son olarak yabancı yatırımcıların serbest bölgede faaliyette bulunmasının bir diğer nedeni, bölgenin sağlamış olduğu teşvik ve avantajlar olduğu tespit edilmiştir.

Çakır (2019) yaptığı çalışmada, Türkiye’de bulunan serbest bölgelerin istihdam rakamlarını ve iktisadi durumları konusunda bilgi verilmiştir. Aynı zamanda Türkiye’de faaliyet gösteren serbest bölgelerin istihdama etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Antalya Serbest Bölgesi örneğinde, bölgede faaliyet gösteren firmaların yöneticileri ile derinlemesine mülakat yöntemiyle serbest bölgelerin istihdama etkisi değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda Türkiye’deki serbest bölgelerin istihdam rakamları ve ticaret hacimleri incelendiğinde birkaç bölge haricinde serbest bölgelerin etkin bir şekilde çalışmadığı belirtilmiştir. Bu sebepten dolayı serbest bölgelerden beklenen üretim, ihracat ve istihdam rakamlarını de edemedikleri tespit edilmiştir. Bununla beraber yapılan araştırmada, serbest bölgelerin toplam istihdamları ve ticaret hacimleri ile arasında pozitif ya da negatif bir ilişki kurulamamıştır. Ayrıca çalışmada serbest bölgelerde gerçekleşen ticari işlemlerin artması ya da azalması istihdamı doğrudan etkilemediği kanısına ulaşılmıştır.

Kokoç (2019) çalışmada Türkiye’de faaliyette bulunan serbest bölgelerin etkinliği, 2017 yılına ait verileri doğrultusunda işlemiştir. Çalışmada verilerini parametrik olmayan yöntemlerden Veri Zarflama Analizi (VZA) ve parametrik yöntemlerden Stokastik Sınır Analizi (SSA) ile değerlendirmiştir. Türkiye’de faaliyet gösteren 18 serbest bölge karar verme birimi olarak seçilmiştir. Çalışmada kullanılan alan başına düşen yatırım miktarı ve firma başına düşen istihdam sayısı girdi olarak kullanılmış olup dış ticaret hacmi ise çıktı olarak değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda gerek VZA-BCC ve VZA-CCR yöntemi ile gerekse de SSA yöntemi ile ulaşılan etkinlik skorları birlikte incelenmiş olup her iki yöntemde de elde edilen sonuçların birbiri ile aynı olduğu kanısına ulaşılmıştır. Bununla birlikte İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi ile Ege Serbest Bölgesi’nin toplam etkinliğe

erişemedikleri tespit edilmiştir. Çalışmada ilgili bölgelerin teknik olarak etkin oldukları fakat ölçek etkinliğine yeterli seviyede sahip olmadığı belirtilmiştir. Çalışmada bu bölgelere nazaran Mersin Serbest Bölgesi, teknik olarak da ölçek etkinliği olarak da her iki modele göre de etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Toprak (2019) yapmış olduğu çalışmada, Ege Serbest Bölgesi'nde üretim ve dağılımı inceleyerek olası bir kümelenme potansiyeli var mı? Sorusuna cevap aramıştır. Ege Serbest Bölgesinin kuruluşundan itibaren gerçekleştirdiği faaliyet ve ticaret hacmi ile sebep olduğu dış ticaret etkileri verilerle karşılaştırmalı analiz yöntemiyle incelemiştir. Ayrıca Ege Serbest Bölgesi'nin ticaretteki uluslararası rekabet gücünün bölgeden yurtdışına ve yurtdışından bölgeye “Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (Balassa AKÜ) Endeksi” çerçevesinde ölçümü yapılmış ve ulaşılan bulgular değerlendirilmiştir. Sonuç olarak belirli endüstriler bazında ihracat ve ithalat verileri değerlendirilerek karşılaştırmalı rekabet avantajı ve karşılaştırmalı rekabet dezavantajı ortaya konulmuştur. Çalışmada belirli bir endüstrideki ticaret akımlarındaki değişim ve değişim performansları ilk defa ölçümlenmiştir. Bununla birlikte literatüre ihracat yönlü marjinal ticaret değişimi ve ithalat yönlü marjinal ticaret değişimi ölçüm sonuçları kazandırılmıştır.

3. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmada kullanılan kriterlerden, araştırmanın modelinden, evreni ve örnekleminden, veri toplama araçlarından, veri toplama sürecinden, verilerin analizinden bahsedilmiştir. Araştırmada kullanılan ÇKKV yöntemlerinden, AHP ve TOPSIS yöntemleri açıklanmıştır.

3.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmanın bu bölümünde Marmara Bölgesi'nde faaliyet gösteren İstanbul İhtisas, İstanbul Trakya, Avrupa, İstanbul Endüstri, Tübitak-MAM Teknoloji, Bursa ve Kocaeli serbest bölgeleri olmak üzere 7 serbest bölgenin, performansı ÇKKV yöntemlerinden TOPSIS modeli ile açıklanmıştır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmaya ait evren, Türkiye'de faaliyet gösteren 18 serbest bölgedir. Araştırmanın örneklemini oluşturan çalışma grubu ise: Ekonomik ve zaman faktörleri göz önünde tutularak, Marmara Bölgesi'nde faaliyet gösteren İstanbul'da İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi, İstanbul Trakya Serbest Bölgesi, İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi, Bursa'da Bursa Serbest Bölgesi, Kocaeli'de Tübitak-MAM Teknoloji Serbest Bölgesi ve Kocaeli Serbest Bölgesi ve Tekirdağ'da Avrupa Serbest Bölgesi olmak üzere 4 ilde bulunan toplam 7 serbest bölge olarak belirlenmiştir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada serbest bölgelerle ilgili belirlenen 15 kriter doğrultusunda; istihdam; büro personeli ve yönetici, işçi, diğer olarak, dış ticaret hacmi; Türkiye’den bölgeye ithalat, bölgeden Türkiye’ye ihracat, yurt dışından bölgeye ithalat ve bölgeden yurt dışına ihracat şeklinde, serbest bölge faaliyet konuları; yerli, yabancı, y/y ortaklık şeklinde, serbest bölge kullanıcı faaliyetleri; kiracı, yatırımcı olarak veriler derlenmiştir. Çalışmada; 2018, 2019 ve 2020 yıllarının verileri karşılaştırılmıştır. Araştırmada kullanılan veriler, TÜİK, Ticaret Bakanlığı sitelerinden, TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi Teknoloji Serbest Bölgesi, BUSEB, İSBAŞ, KOSBAŞ, ASB, İSBİ, DESBAŞ serbest bölgelerinin resmi internet sitelerinden ve her serbest bölgenin genel müdürlüğü ile iletişime geçilerek telefon ve e-mail yoluyla serbest bölgenin yılsonu raporlarına ulaşılmış olup verilerin güvenilirliği ve geçerliliği kabul edilmiştir.

3.4. Veri Toplama Süreci

Çalışmada veri toplamak için ilk olarak literatürde bulunan tüm araştırmalar taranmıştır. Araştırmanın kapsamını oluşturan serbest bölgelerle ilgili yapılan çalışmalardan elde edilen veriler doğrultusunda literatür hazırlanmıştır.

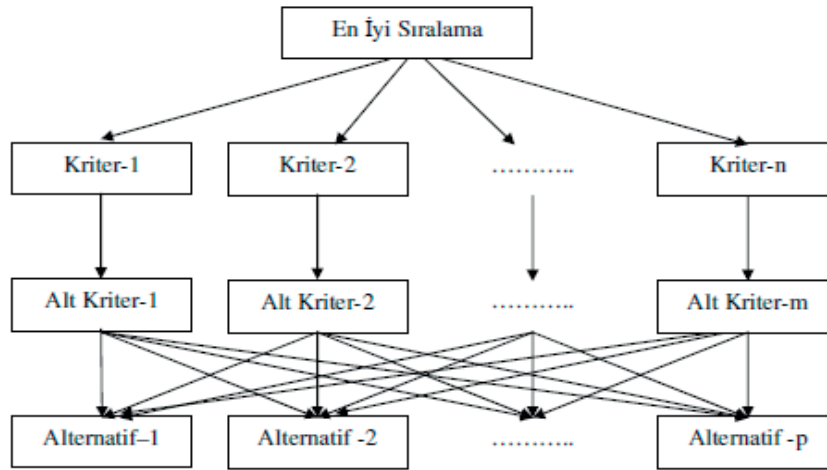
Serbest bölgelerin performanslarını karşılamak için belirlenen 15 kriter doğrultusunda ihtiyaç duyulan verilere ulaşılmıştır. İlgili veriler, TÜİK, Ticaret Bakanlığı resmi internet sitelerinden TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi Teknoloji serbest bölgesi, BUSEB, İSBAŞ, KOSBAŞ, ASB, İSBİ, DESBAŞ serbest bölgelerinin resmi internet sitelerinden ve her serbest bölgenin genel müdürlüğü ile iletişime geçilerek telefon ve e-mail yoluyla serbest bölgelerin yılsonu raporlarından, çalışmada kullanılan veriler derlenmiştir. Bu verilerle 7 serbest bölgenin performans karşılaştırması yapılmış ve istenilen sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Çalışmada elde edilen verilerin analizi için, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden, her bir kriterin ağırlığının belirlenmesi için; Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve serbest bölgeleri sıralayabilmek için; Benzerliklerin Sıralanarak İdeal Çözümün Bulunması Tekniği (TOPSIS) metotları kullanılmıştır. Verilerin ilgili eşitlik kullanılarak hesaplanmasında ise Microsoft Excel Sürüm 2016 paket programı kullanılmıştır.

3.5.1. Çok Kriterli Karar Verme

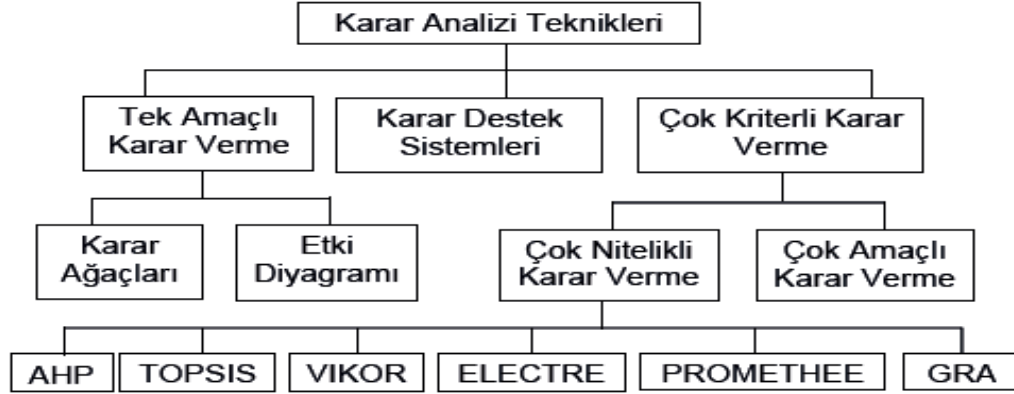
Belirli bir amaca ulaşmaya veya problemi çözmeye yönelik olarak mevcut alternatifler arasından, en uygun olan seçeneği seçme işlemine Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) denir (Güner ve Yücel, 2007). Karar verme işlemi gerçekleştirilebilmek için öncelikli olarak birden fazla alternatifin olması gerekmektedir. ÇKKV Karar Analizi Teknikleri'nin bir alt dalıdır ve karar sürecini modellere göre analiz etmektedir. ÇKKV yöntemlerinde genel olarak karar verme mantığı birbirine benzemektedir. Fakat sonucu elde etmede karar verici sayıları, işlem akışı ve tüm bunların sıralamaları küçük farklar oluşturabilmekte ya da bazı durumlarda tutarlılık testleri gerektirmektedir (Eleren ve Ersoy, 2007).

Şekil 1: ÇKKV Yöntemlerinin Genel Yapısı

Kaynak: Saaty, T. L. and Vargas, G.L. (2001). *Model, Methods, Concepts and Applications of The Analytic Hierarchy Process*. Denmark: Kluwer's International Series.

ÇKKV Karar Analizi Tekniklerinin bir alt dalı olup mevcut alternatiflerin birden fazla ölçütlere göre sıralanmasını sağlamaktadır. Çok Nitelikli Karar Verme çeşitleri; AHP, TOPSIS, VIKOR, ELECTRE, PROMETHEE ve GRA teknikleridir (Boran, Genç, Kurt ve Akay, 2009).

Şekil 2: Karar Analizi Tekniklerinin Sınıflandırılması

Kaynak: Zhou, P., Ang, B. W. and Poh, K. L. (2006) Decision Analysis in energy and updata energy and Environmental Modeling. *Update Review Energy*, 31, (14), 2604-2622.

Bireylerin ve örgütlerin farklı hedef ve/veya amaçları vardır. Bu amaçlara ulaşmalarını sağlayacak farklı alternatif yolları mevcuttur. Karar alternatifler arasında seçim yapılmasına denir. Karar verme süreci kişilerin ve örgütlerin o anlık durumlarına göre değişiklik gösterebilmektedir. Bireyler, bir işletme veya grubu ilgilendiren ciddi olaylarda bilimsel temele dayalı kararlar verirken, rutin kararlarda sezgisel yaklaşıma dayalı kararlar vermektedir. Bilimsel karar süreci, iki temel aşamadan oluşmaktadır bunlar; kriterlerin belirlenmesi ve uygun yönetimin seçilmesidir. Alınan kararlarda etkinlik ve rasyonelliği sağlamak için mantıklı hareket etmek gerekmektedir. Bundan dolayı eskiden günümüze kadar mantık ve karar arasındaki ilişki devam etmektedir (Uludağ ve Doğan, 2016, s. 18).

Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV), bir karar durumunda, birbiriyle çatışan birden fazla kriteri karşılaştırarak olası en iyi çözüme ulaşmayı sağlayan yöntem ve yaklaşımları bünyesinde bulundurmaktadır (Çınar, 2004).

3.5.1.1. AHP Yöntemi

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP), ilk olarak Myers ve Alpert tarafından 1968 yılında ortaya atılmıştır. AHP 1977 yılında Thomas H. Saaty tarafından geliştirilmiş karar verme problemlerinin çözümünde kullanılan bir teknik haline gelmiştir. AHP seçeneklerin açıkça bilindiği ancak karar vermede etkili olacak koşulların bilinmediği durumlarda kullanılmakta olup karar verme sürecini iyileştirmeyi sağlamaktadır (Dağdeviren ve Tamer, 2001). AHP Belirlenen kriterler doğrultusunda, en uygun seçeneğin belirlenmesi işlemine denir. AHP yöntemi amaç-ölçütler-alt ölçütler-seçenekler hiyerarşisi kullanılması şartıyla problemleri çözmeye yardımcı olmaktadır (Kurşunoğlu ve Önder, 2014). AHP sürecinde ilk olarak karar süreci oluşturulur. AHP, en genel tanımıyla; çok kriterli puanlama tekniğinde kullanılan kriterlerin ağırlıklandırılmasında bir yaklaşım sağlar (Ulucan, 2004, s. 332).

Örgütlerin ve kişilerin, pazarlama faaliyetleri kapsamında üretim, toplam kalite yönetimi, karşılaştırma vb. konulara ilişkin karar problemlerinde AHP yöntemi kullanılmaktadır. AHP yöntemi 6 adımdan oluşmakta olup aşağıda açıklanmıştır (http-16).

Adım 1: Karar Verme Probleminin Tanımlanması: Seçim kriterlerinin belirlenmesi işlemine denir ve iki aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak; karar kaç tane sonuç üzerinden değerlendirilecek ise bu bağlamda karar noktaları belirlenir. İkinci olarak; belirlenen karar noktalarını etkileyen faktörler tespit edilir. Çalışmada n karar noktalarını etkileyen faktör sayısı, m ise karar noktaları sayısı ile gösterilmiştir. AHP yönteminde ikili karşılaştırma yapılırken tutarlı ve mantıklı olmak için, özellikle sonucu etkileyen faktör sayısının doğruluğu ve bu faktörlerin detaylı tanımlarının yapılması gerekmektedir.

Adım 2: Faktörler Arası Karşılaştırmalı Üstünlük Matrisinin Oluşturulması: Seçim yapılacak olan konuya ait kriterlerin birbirlerine göre ağırlıklandırılmasında kullanılan ölçüt Saaty'nin skalasıdır. Saaty gösterge çizelgesi aşağıda gösterilmektedir. Aşağıda çizelge 10'da verilen önem değerleri kullanılarak hangi alternatif veya ölçütlerin daha ağırlıklı olacağını tespit edilmesi için ikili karşılaştırma matrisi hazırlanır.

Çizelge 10. AHP Faktör Önem Dereceleri Ölçeği

Önem Derecesi	Tanımı	Açıklama
1	Eşit Önemli	Her iki faktörün eşit öneme sahip olması durumu
3	Orta Derece Önemli	1. Faktörün 2. faktörden daha önemli olması durumu
5	Kuvvetli Derecede Önemli	1. Faktörün 2. faktörden çok önemli olması durumu
7	Çok Kuvvetli Derecede Önemli	1. Faktörün 2. faktöre nazaran çok güçlü bir öneme sahip olması durumu
9	Kesin Önemli	1. Faktörün 2. faktöre nazaran mutlak üstün bir öneme sahip olması durumu
2, 4, 6, 8	İki yargı arasındaki ara önem dereceleri	Uzlaşma gerektiğinde.
Değerlerin Tersleri	i aktivitesi j aktivitesiyle kıyaslandığında yukarıdaki değerlerden birine sahipse, j aktivitesi i aktivitesiyle karşılaştırıldığında bu değer tersine sahip olur	

Çizelge 11’de olduğu gibi ikili karşılaştırma matrisleri oluşturularak ikili karşılaştırma işlemi yapılmaktadır. Bu işlem, karar yargısına dayanmakta olup iki kriterin karşılaştırılması demektir. Satty’nin önem derecesi ölçeği kriterlere kendi aralarında önem derecesi verilirken kullanılmaktadır. Önem derecesi ölçeği çizelge 11’de görülmektedir. n sayıda ölçüt kullanılması halinde nxn boyutunda bir ikili karşılaştırma matrisi ortaya çıkacaktır. Çizelge 11’de Vargas (1990)’ın ikili karşılaştırma matrisi gösterilmektedir.

Çizelge 11. İkili Karşılaştırma Matrisi

	Ölçüt 1	Ölçüt 2	Ölçüt n
Ölçüt 1	1	w1/w2	w1/wn
Ölçüt 2	w2/w1	1	w2/wn
Ölçüt n	wn/w1	wn/w2	1

Çizelgede gösterilen w2/w1 oranı 2 numaralı ölçütün bir numaralı ölçüte göre ne derece tercih edildiğini ifade etmektedir. Örneğin bu değer 9 olması durumunda, “2 numaralı ölçüt 1 numaralı ölçüte göre kesin öneme sahiptir” denilmektedir (Şahin ve Hasan, 2011).

Faktörler arası karşılaştırma matrisi, nxn boyutlu bir kare matristir. Bu matrisin köşegeni üzerindeki matris bileşenleri 1 değerini alır. Karşılaştırma

matrisinin oluşturulmasında kullanılan İkili Karşılaştırma Matrisi Denklemi aşağıda gösterilmiştir.

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nm} \end{bmatrix} \quad a_{ji} = \frac{1}{a_{ij}} \quad \text{Denklem: 1}$$

Adım 3: Faktörlerin Yüzde Önem Dağılımlarının Belirlenmesi:

Karşılaştırma matrisi, faktörlerin birbirlerine göre önem seviyelerini belirli bir mantık içerisinde gösterir. Ancak bu faktörlerin bütün içerisindeki ağırlıklarını, diğer bir deyişle yüzde önem dağılımlarını belirlemek için, karşılaştırma matrisini oluşturan sütun vektörlerinden yararlanılır ve n adet ve n bileşenli B sütun vektörü oluşturulur. Bu aşamada yapılan işlem, matrisin normalleştirilmesi olarak adlandırılır. B sütun vektörünün hesaplanmasında Denklem 2’de gösterilen eşitlik kullanılır (Şahin ve Hasan, 2011).

$$B_i = \begin{bmatrix} b_{11} \\ b_{21} \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ b_{n1} \end{bmatrix} \quad b_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}} \quad \text{Denklem: 2}$$

Yukarıda anlatılan adımlar diğer değerlendirme faktörleri içinde tekrarlandığında faktör sayısı kadar B sütun vektörü elde edilecektir. N adet B sütun vektörü, bir matris formatında bir araya getirildiğinde ise aşağıda gösterilen C matrisi oluşturulacaktır.

$$C = \begin{bmatrix} c_{11} & c_{12} & \dots & c_{1n} \\ c_{21} & c_{22} & \dots & c_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ c_{n1} & c_{n2} & \dots & c_{nn} \end{bmatrix} \quad \text{Denklem: 3}$$

B Sütun Vektörü Oluşturma Denklemi ve C matrisinden yararlanarak, faktörlerin birbirlerine göre önem değerlerini gösteren yüzde önem dağılımları elde edilir. Bu işlem için Denklem 3 Ağırlıklar Vektörü Eşitliği kullanılır. C matrisini oluşturan satır bileşenlerinin aritmetik ortalaması alınır ve Ağırlıklar Vektörü olarak adlandırılan W sütun vektörü elde edilir.

$$W = \begin{bmatrix} w_1 \\ w_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ w_n \end{bmatrix} \quad w_i = \frac{\sum_{j=1}^n c_{ij}}{n} \quad \text{Denklem: 4}$$

Adım 4: Faktör Kıyaslamalarındaki Tutarlılığın Ölçülmesi: AHP kendi içinde ne kadar tutarlı bir sistematığe sahip olsa da sonuçların gerçekçiliği doğal olarak, karar vericinin faktörler arasında yaptığı birebir karşılaştırmadaki tutarlılığa bağlı olacaktır. AHP bu karşılaştırmalardaki tutarlılığın ölçülebilmesi için bir süreç önermektedir. Kriter ağırlıklarının tutarlı olarak belirlenip belirlenmediğinin tespiti için tutarlılık ölçütü belirlenir. Bu ölçütün belirlenmesi AHP'nin en kuvvetli yönlerinden biridir (Ulucan, 2004, s. 337).

Sonuçta elde edilen Tutarlılık Oranı (CR) ile, bulunan öncelik vektörünün ve dolayısıyla faktörler arasında yapılan birebir karşılaştırmaların tutarlılığın test edilebilmesi imkanı sağlamaktadır. AHP, CR hesaplamasının özünü, faktör sayısı ile Temel Değer adı verilen (λ) bir katsayının karşılaştırılmasına dayandırmaktadır. λ 'nın hesaplanması için öncelikle A karşılaştırma matrisi ile W öncelik vektörünün matris çarpımından D sütun vektörü elde edilir.

$$D = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix} \begin{matrix} \left[\begin{matrix} w_1 \\ w_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ w_n \end{matrix} \right] \\ \times \end{matrix}$$

Denklem: 5

$$E_i = \frac{d_i}{w_i} \quad \lambda = \frac{\sum_{i=1}^n E_i}{n} \quad CI = \frac{\lambda - n}{n - 1}$$

D sütun vektörü ile W sütun vektörünün karşılıklı elemanlarının bölümünden her bir değerlendirme faktörüne ilişkin temel değer (E) elde edilir. Bu değerlerin aritmetik ortalaması ise karşılaştırmaya ilişkin temel değeri (λ) verir. λ hesaplandıktan sonra Tutarlılık Göstergesi (CI) hesaplanır.

Son aşamada, Tutarlılık Göstergesi (CI), Çizelge 12’de gösterilen Random Gösterge (RI) standart düzeltme değerine bölünerek Denklem: 6 CR tutarlılık değeri elde edilir.

Çizelge 12. Random Gösterge (RI) Tablosu

Seçenek Sayısı	RI	Seçenek Sayısı	RI
1	0	9	1,45
2	0	10	1,49
3	0,58	11	1,51
4	0,90	12	1,48
5	1,12	13	1,56
6	1,24	14	1,57
7	1,32	15	1,58
8	1,41		

$$CR = \frac{CI}{RI}$$

Denklem: 6

Hesaplanan CR tutarlılık değerinin 0.10'dan küçük olması karar vericinin yaptığı karşılaştırmaların tutarlı olduğunu gösterir. Tutarlılık değerinin 0.10'dan büyük olması, ya AHP'deki bir hesaplama hatasını ya da karar vericinin karşılaştırmalarındaki tutarsızlığını gösterir (Şahin ve Hasan, 2011).

Sonuç olarak AHP yöntemi kullanılarak tüm alternatiflere ve ağırlıklara göre hazırlanan karar matrisi oluşturulmuştur. Bir sonraki aşama ise, TOPSIS yönteminin kullanılarak alternatifler arasından en iyi seçeneğin bulunmasına çalışılacaktır.

3.5.1.2. TOPSIS Yöntemi

Karar verme sürecinde kullanılan yöntemlerden bir diğeri olan TOPSIS, alternatifler arasından en iyi seçimin yapılmasına imkân tanıyan bir tekniktir. TOPSIS, Hwang ve Yoon tarafından geliştirilmiştir (Hwang ve Yoon, 1981).

TOPSIS yöntemi kompleks algoritmalar ve karmaşık matematiksel modeller içermeyen oldukça basit bir yöntemdir. Anlaşılmasının kolay olması ve sonuçlarının yorumlanmasında zorlanılmaması nedeniyle hemen hemen birçok alanda TOPSIS tekniğinden faydalanılmaktadır. TOPSIS yönteminden, tedarik zinciri yönetimi, tedarikçi seçimi, lojistik, mühendislik, üretim sistemleri, işletme ve pazarlama uygulamaları, insan kaynakları yönetimi, finansal uygulamalar, enerji yönetimi, kimya mühendisliği, su kaynakları yönetimi gibi birçok farklı alanda faydalanılmaktadır (Behzadian vd., 2012).

TOPSIS yönteminin adımları aşağıda açıklanmıştır.

Adım 1: Karar Noktalarındaki Sonuç Dağılımının Bulunması: Karar matrisinin satırlarında üstünlükleri sıralanmak istenen karar noktaları, sütunlarında ise karar vermede kullanılacak değerlendirme faktörleri yer alır. A matrisi karar verici tarafından oluşturulan başlangıç matrisidir. Karar matrisi aşağıdaki gibi gösterilir. A_{ij} matrisinde m karar noktası sayısını, n değerlendirme faktörü sayısını verir.

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix} \quad \text{Denklem: 7}$$

Adım 2: Standart Karar Matrisinin (R) Oluşturulması: Standart Karar Matrisi, A matrisinin elemanlarından yararlanarak ve aşağıdaki formül kullanılarak hesaplanır. Bu aşamada yapılan işlem matrisin normalleştirilmesi olarak adlandırılır. R matrisi aşağıdaki gibi elde edilir.

$$R_{ij} = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix} \quad r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}} \quad \text{Denklem: 8}$$

Adım 3: Ağırlıklı Standart Karar Matrisinin (V) Oluşturulması: Öncelikle değerlendirme faktörlerine ilişkin ağırlık değerleri w_i belirlenir. Daha sonra R matrisinin her bir sütunundaki elemanlar ilgili w_i değeri ile çarpılarak V Ağırlıklı Standart Karar Matrisi oluşturulur. V matrisi aşağıda gösterilmiştir.

$$V_{ij} = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \dots & w_n r_{1n} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \dots & w_n r_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ w_1 r_{m1} & w_2 r_{m2} & \dots & w_n r_{mn} \end{bmatrix} \quad \sum_{i=1}^n w_i = 1 \quad \text{Denklem:9}$$

Adım 4: İdeal (A^+) ve Negatif İdeal (A^-) Çözümlerin Oluşturulması: TOPSIS yöntemi, her bir değerlendirme faktörünün artan veya azalan bir eğilime sahip olduğunu varsaymaktadır. İdeal çözüm setinin oluşturulabilmesi için V matrisindeki ağırlıklandırılmış değerlendirme faktörlerinin, yani sütun değerlerinin

en büyükleri (ilgili değerlendirme faktörü minimizasyon yönlü ise en küçüğü) seçilir. İdeal çözüm setinin bulunması aşağıdaki formülde gösterilmiştir.

$$A^* = \left\{ (\max_i v_{ij} | j \in J), (\min_i v_{ij} | j \in J') \right\} \quad \text{Denklem: 10}$$

Formülünden hesaplanacak set $A^* = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^*\}$ şeklinde gösterilir. Negatif ideal çözüm seti ise, V matrisindeki ağırlıklandırılmış değerlendirme faktörlerinin, yani sütun değerlerinin en küçükleri (ilgili değerlendirme faktörü maksimizasyon yönlü ise en büyüğü) seçilerek oluşturulur. Negatif ideal çözüm setinin bulunması aşağıdaki formülde gösterilmiştir.

$$A^- = \left\{ (\min_i v_{ij} | j \in J), (\max_i v_{ij} | j \in J') \right\} \quad \text{Denklem: 11}$$

Formülünden hesaplanacak set $A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$ şeklinde gösterilir. Her iki formülde de J fayda (maksimizasyon), J' ise kayıp (minimizasyon) değerini göstermektedir. Gerek ideal gerekse negatif ideal çözüm seti, değerlendirme faktörü sayısı yani m elemandan oluşmaktadır.

Adım 5: Ayırım Ölçülerinin Hesaplanması: TOPSIS yönteminde her bir karar noktasına ilişkin değerlendirme faktör değerinin İdeal ve negatif ideal çözüm setinden sapmalarının bulunabilmesi için Euclidian Uzaklık Yaklaşımından yararlanılmaktadır. Elde edilen karar noktalarına ilişkin sapma değerleri ise İdeal Ayırım (S_i^*) ve Negatif İdeal Ayırım (S_i^-) Ölçüsü olarak adlandırılmaktadır. İdeal ayırım ölçülerinin hesaplanması Denklem: 12 Pozitif ve Negatif İdeal Çözüm Seti Denklemi kullanılarak yapılmaktadır. Hesaplanacak S_i^* ve S_i^- sayısı karar noktası sayısı kadar olacaktır.

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2} \quad S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad \text{Denklem: 12}$$

Adım 6: İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması ve Karar

Verilmesi: Her bir karar noktasının ideal çözüme göreli yakınlığının (C_i^*) hesaplanmasında, ideal ve negatif ideal ayırım ölçülerinden yararlanılır. Burada kullanılan ölçüt, negatif ideal ayırım ölçüsünün toplam ayırım ölçüsü içindeki payıdır. İdeal çözüme göreli yakınlık değerinin hesaplanması Denklem: 13 İdeal Çözüm Denklemi kullanılarak yapılmaktadır. Denklemde hesaplanan C_i^* değeri $0 \leq C_i^* \leq 1$ aralığında değer alır ve $C_i^* = 1$ ilgili karar noktasının ideal çözüme, $C_i^* = 0$ ilgili karar noktasının negatif ideal çözüme mutlak yakınlığını gösterir.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*}$$

Denklem: 13

4. BULGULAR VE YORUMLAR

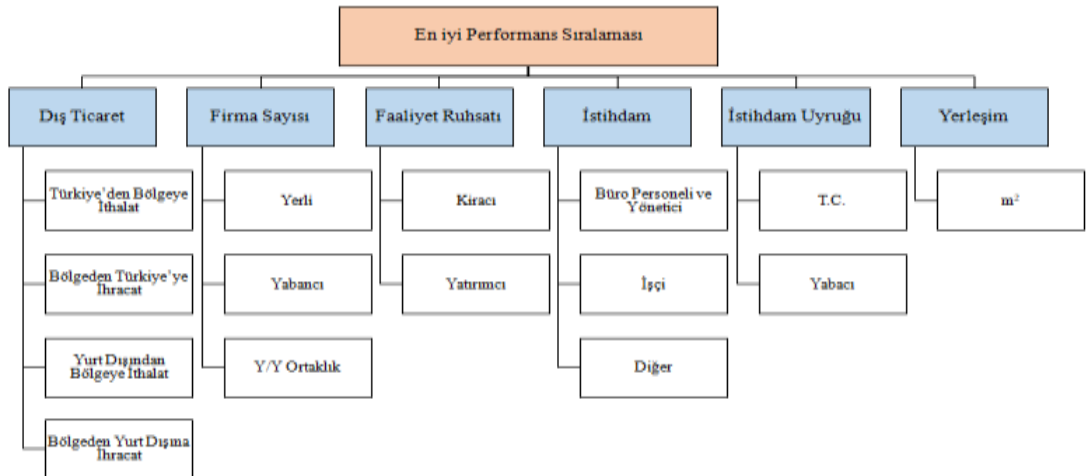
Bu bölümde, analitik çoklu karar verme yöntemleri kullanılarak, 7 farklı serbest bölgenin, belirlenen 15 kriter gözetilerek performanslarının karşılaştırılması incelenmiştir.

4.1. AHP Süreci

AHP işlem süreci aşağıda başlıklar halinde incelenmiştir.

4.1.1. Kriterlerin Belirlenmesi

Hedeflenen amaç doğrultusunda uzman personel ile görüşülerek dış ticaret, firma sayısı, firma faaliyet ruhsatı, istihdam, istihdam uyuşuğu ve yerleşim ana kriterlerinden oluşan 15 farklı alt kriter belirlenmiştir. En iyi performansın seçilmesine yönelik belirlenen ana ve alt kriterleri Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3: AHP Analizi İçin Belirlenen Ana ve Alt kriterler

Belirlenen kriterler aşağıdaki gibi kodlanmıştır. Çalışmanın kalan bölümlerinde bu kodlama tekniği kullanılacaktır:

- C1; Türkiye'den Bölgeye İthalat
- C2; Bölgeden Türkiye'ye İhracat
- C3; Yurt Dışından Bölgeye İthalat
- C4; Bölgeden Yurt Dışına İhracat
- C5; Yerli
- C6; Yabancı
- C7; Y/Y Ortaklık
- C8; Kiracı
- C9; Yatırımcı
- C10; Büro Personeli ve Yönetici
- C11; İşçi
- C12; Diğer
- C13; T.C.
- C14; Yabancı
- C15; m²

4.1.2. Karşılaştırmalı stnlk Matrisinin Oluşturulması

Belirlenen 15 kritere gre oluşturulan karşılaştırmalı stnlk matrisi, aşağıdaki gibidir.

Çizelge 13. Karşılaştırmalı Üstünlük Matrisi

KRİTER	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12	C13	C14	C15
C1	1,00	2,00	1,00	2,00	4,00	5,00	5,00	2,00	2,00	5,00	4,00	4,00	4,00	5,00	3,00
C2	0,50	1,00	5,00	2,00	5,00	4,00	3,00	3,00	2,00	5,00	3,00	2,00	3,00	5,00	3,00
C3	1,00	0,20	1,00	3,00	2,00	3,00	3,00	1,00	1,00	5,00	4,00	3,00	2,00	5,00	3,00
C4	0,50	0,50	0,33	1,00	4,00	5,00	4,00	1,00	1,00	4,00	3,00	2,00	2,00	4,00	3,00
C5	0,25	0,20	0,50	0,25	1,00	5,00	5,00	2,00	2,00	4,00	4,00	4,00	4,00	2,00	1,00
C6	0,20	0,25	0,33	0,20	0,20	1,00	4,00	2,00	1,00	1,00	1,00	2,00	1,00	4,00	1,00
C7	0,20	0,33	0,33	0,25	0,20	0,25	1,00	1,00	2,00	2,00	2,00	2,00	1,00	1,00	1,00
C8	0,50	0,33	1,00	1,00	0,50	0,50	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	2,00	1,00	1,00	1,00
C9	0,50	0,50	1,00	1,00	0,50	1,00	0,50	1,00	1,00	1,00	1,00	2,00	1,00	1,00	1,00
C10	0,20	0,20	0,20	0,25	0,25	1,00	0,50	1,00	1,00	1,00	4,00	2,00	1,00	1,00	1,00
C11	0,25	0,33	0,25	0,33	0,25	1,00	0,50	1,00	1,00	0,25	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
C12	0,25	0,50	0,33	0,50	0,25	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
C13	0,25	0,33	0,50	0,50	0,25	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	7,00	1,00
C14	0,20	0,20	0,20	0,25	0,50	0,25	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,14	1,00	1,00
C15	0,33	0,33	0,33	0,33	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00

4.1.3. Yüzde Önem Dağılımlarının Belirlenmesi

İkili karşılaştırmalı üstünlük matrisi kullanılarak Çizelge 14’te gösterilen normalleştirilmiş matris elde edilmiştir.

Çizelge 14. Normalleştirilmiş Matris

KRİTER	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12	C13	C14	C15	KRİTER AĞIRLIĞI
C1	0,163	0,277	0,081	0,155	0,201	0,169	0,161	0,103	0,108	0,153	0,125	0,133	0,166	0,125	0,130	0,15009
C2	0,082	0,139	0,406	0,155	0,251	0,136	0,097	0,154	0,108	0,153	0,094	0,067	0,124	0,125	0,130	0,14799
C3	0,163	0,028	0,081	0,233	0,101	0,102	0,097	0,051	0,054	0,153	0,125	0,100	0,083	0,125	0,130	0,10836
C4	0,082	0,069	0,027	0,078	0,201	0,169	0,129	0,051	0,054	0,122	0,094	0,067	0,083	0,100	0,130	0,09709
C5	0,041	0,028	0,041	0,019	0,050	0,169	0,161	0,103	0,108	0,122	0,125	0,133	0,166	0,050	0,043	0,09066
C6	0,033	0,035	0,027	0,016	0,010	0,034	0,129	0,103	0,054	0,031	0,031	0,067	0,041	0,100	0,043	0,05019
C7	0,033	0,046	0,027	0,019	0,010	0,008	0,032	0,051	0,108	0,061	0,063	0,067	0,041	0,025	0,043	0,04237
C8	0,082	0,046	0,081	0,078	0,025	0,017	0,032	0,051	0,054	0,031	0,031	0,067	0,041	0,025	0,043	0,04698
C9	0,082	0,069	0,081	0,078	0,025	0,034	0,016	0,051	0,054	0,031	0,031	0,067	0,041	0,025	0,043	0,04857
C10	0,033	0,028	0,016	0,019	0,013	0,034	0,016	0,051	0,054	0,031	0,125	0,067	0,041	0,025	0,043	0,03973
C11	0,041	0,046	0,020	0,026	0,013	0,034	0,016	0,051	0,054	0,008	0,031	0,033	0,041	0,025	0,043	0,03221
C12	0,041	0,069	0,027	0,039	0,013	0,017	0,016	0,026	0,027	0,015	0,031	0,033	0,041	0,025	0,043	0,03094
C13	0,041	0,046	0,041	0,039	0,013	0,034	0,032	0,051	0,054	0,031	0,031	0,033	0,041	0,175	0,043	0,04703
C14	0,033	0,028	0,016	0,019	0,025	0,008	0,032	0,051	0,054	0,031	0,031	0,033	0,006	0,025	0,043	0,02911
C15	0,054	0,046	0,027	0,026	0,050	0,034	0,032	0,051	0,054	0,031	0,031	0,033	0,041	0,025	0,043	0,03868

Normalleştirilmiş matrisin bulunmasından sonra, Ağırlıklandırma Denklemi kullanılarak kriterlerin ağırlıkları elde edilir. Bütün faktörler birlikte değerlendirildiğinde elde edilen kriter ağırlıkları ve yaklaşık yüzdelik gösterimi aşağıda yer almaktadır.

- C1 = 0,15009 (%15,0)
- C2 = 0,14799 (%14,80)
- C3 = 0,10836 (%10,84)
- C4 = 0,09709 (%9,8)
- C5 = 0,09066 (%9,1)
- C6 = 0,05019 (%5,01)
- C7 = 0,04237 (%4,23)
- C8 = 0,04698 (%4,7)
- C9 = 0,04857 (4,86)
- C10 = 0,03973 (%3,97)
- C11 = 0,03221 (%3,2)
- C12 = 0,03094 (%3,1)
- C13 = 0,04703 (%4,7)
- C14 = 0,02911 (%2,9)
- C15 = 0,03868 (%3,87)

4.1.4. Tutarlılığın Ölçülmesi

İlgili denklemler kullanılarak yapılan hesaplama sonucunda $CI=0,14564$ değeri bulunmuştur.

Daha sonra seçim çalışmada kullanılan kriter sayısına göre (n=15), Random Göstergesi (RI) Tablosundan RI=1,58 değeri tespit edilmiştir.

Son olarak, Tutarlılık Denklemi kullanılarak CR=0,09218 değeri bulunmuştur. Bulunan sonucun CR<0,1 kuralına uygun olmasından dolayı, AHP yöntemi kullanılarak oluşturulan kriter belirleme ve kriterlerin ağırlıklandırma işlemlerinin tutarlı olduğu tespit edilmiştir.

4.2. TOPSIS Süreci

TOPSIS işlem adımları aşağıda başlıklar halinde yer almaktadır. TOPSIS işlem adımlarında serbest bölgelerin gerçek adları yerine, A1, A2, ... A7 ifadeleri kullanılmıştır. Buna göre;

- A1; İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi
- A2; İstanbul Trakya Serbest Bölgesi
- A3; İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi
- A4; Avrupa Serbest Bölgesi
- A5; TÜBİTAK MAM Teknoloji Serbest Bölgesi
- A6; Bursa Serbest Bölgesi
- A7 Kocaeli Serbest Bölgesi'dir.

4.2.1. Karar Noktalarındaki Veri Dağılımının Bulunması

Öncelikle, araştırma verileri elde edilmiş ve aşağıda gösterilen karar noktaları veri dağılım tablosu oluşturulmuştur.

Çizelge 15. Karar Noktaları Veri Dağılım Tablosu

Yıl	Ağırlıklar	0,15009	0,14799	0,10836	0,09709	0,09066	0,05019	0,04237	0,04698	0,04857	0,03973	0,03221	0,03094	0,04703	0,02911	0,03868
2018	A1	124.789.708	145.711.979	364.582.448	442.458.575	67	37	13	117	0	600	647	100	1.307	40	188.901
	A2	180.278.660	224.658.640	395.626.573	505.761.596	136	18	9	63	94	574	1.787	36	2.372	25	380.192
	A3	17.260.725	33.023.559	33.420.878	55.992.677	217	36	28	206	75	641	2.885	0	3.493	33	540.000
	A4	235.470.917	500.089.667	745.912.154	828.391.628	98	32	18	46	102	828	3.400	0	4.200	28	1.908.959
	A5	392.115	29.648.520	813.551	38.989.090	21	1	2	16	8	367	1.082	20	1.452	17	360.000
	A6	282.535.527	184.858.595	515.423.871	935.332.687	64	11	12	43	44	1.110	8.538	289	9.932	56	825.196
	A7	114.144.433	57.802.378	169.535.400	235.753.987	13	3	3	8	11	68	1.353	24	1.445	0	678.834
2019	A1	44.851.929	183.900.083	233.119.268	140.631.482	67	37	12	116	0	462	500	173	1.100	35	188.901
	A2	188.758.685	222.822.292	349.045.310	531.989.043	142	16	10	73	95	692	2.268	34	2.964	30	380.192
	A3	339.594.260	441.008.240	558.409.881	738.795.855	210	34	23	192	75	641	4.718	0	5.326	33	540.000
	A4	184.978.182	487.217.684	681.018.194	771.613.848	92	32	17	43	98	828	3.772	0	4.572	28	1.908.959
	A5	958.984	30.277.940	1.187.727	35.378.379	20	2	2	16	8	377	1.203	28	1.590	18	360.000
	A6	251.924.094	188.931.156	509.423.532	951.205.647	60	15	13	45	43	1.218	8.405	284	9.985	22	908.239
	A7	214.333.662	211.329.453	158.053.590	171.322.632	13	5	2	9	11	284	461	1.018	1.763	0	678.834
2020	A1	52.097.155	1.490.736.950	1.816.735.022	279.477.840	82	37	11	130	0	738	635	100	1.438	35	188.901
	A2	188.527.405	267.302.305	390.786.931	496.905.261	149	18	10	80	97	781	2.421	43	3.210	41	380.192
	A3	203.410.253	499.794.123	603.517.458	712.667.014	203	34	18	181	74	641	4.526	0	5.134	33	540.000
	A4	167.389.210	467.514.749	625.762.847	755.639.815	92	36	17	50	95	828	3.772	0	4.572	28	1.908.959
	A5	2.149.909	31.029.467	2.332.797	46.699.705	15	2	2	12	7	381	1.245	30	1.641	15	360.000
	A6	236.490.093	172.047.255	442.053.934	858.856.856	64	15	13	49	43	1.246	9.971	267	11.465	19	908.239
	A7	256.993.258	222.731.988	146.987.960	112.353.109	13	7	2	10	12	327	812	2.237	3.376	0	678.834

4.2.2. Normalleştirilmiş Karar Matrisinin Oluşturulması

İlgili denklem kullanılarak normalleştirilmiş karar matrisinin oluşturulmuştur. Hesaplanan değerlere göre oluşturulan karar matrisi aşağıda gösterilmiştir.

Çizelge 16. Normalleştirilmiş Karar Matrisi Tablosu

Yıl	Alternatifler	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12	C13	C14	C15
2018	A1	0,281	0,242	0,341	0,307	0,231	0,575	0,334	0,461	0,000	0,338	0,065	0,323	0,110	0,461	0,081
	A2	0,407	0,374	0,370	0,351	0,468	0,280	0,231	0,248	0,572	0,323	0,179	0,116	0,200	0,288	0,164
	A3	0,039	0,055	0,031	0,039	0,747	0,559	0,719	0,812	0,457	0,361	0,289	0,000	0,295	0,380	0,233
	A4	0,531	0,832	0,698	0,575	0,337	0,497	0,462	0,181	0,621	0,466	0,341	0,000	0,355	0,323	0,822
	A5	0,001	0,049	0,001	0,027	0,072	0,016	0,051	0,063	0,049	0,207	0,109	0,065	0,123	0,196	0,155
	A6	0,637	0,308	0,482	0,650	0,220	0,171	0,308	0,169	0,268	0,625	0,856	0,934	0,839	0,646	0,356
	A7	0,257	0,096	0,159	0,164	0,045	0,047	0,077	0,032	0,067	0,038	0,136	0,078	0,122	0,000	0,292
2019	A1	0,082	0,238	0,210	0,091	0,235	0,581	0,341	0,474	0,000	0,247	0,047	0,161	0,086	0,505	0,080
	A2	0,347	0,288	0,314	0,345	0,498	0,251	0,284	0,298	0,586	0,370	0,212	0,032	0,231	0,433	0,162
	A3	0,624	0,571	0,502	0,479	0,736	0,534	0,653	0,785	0,463	0,343	0,442	0,000	0,415	0,476	0,230
	A4	0,340	0,631	0,612	0,500	0,322	0,502	0,483	0,176	0,604	0,443	0,353	0,000	0,356	0,404	0,812
	A5	0,002	0,039	0,001	0,023	0,070	0,031	0,057	0,065	0,049	0,202	0,113	0,026	0,124	0,260	0,153
	A6	0,463	0,245	0,458	0,617	0,210	0,235	0,369	0,184	0,265	0,652	0,787	0,265	0,778	0,317	0,386
	A7	0,394	0,274	0,142	0,111	0,046	0,078	0,057	0,037	0,068	0,152	0,043	0,950	0,137	0,000	0,289
2020	A1	0,109	0,884	0,864	0,190	0,284	0,556	0,346	0,525	0,000	0,366	0,053	0,044	0,100	0,478	0,080
	A2	0,393	0,159	0,186	0,338	0,517	0,271	0,315	0,323	0,602	0,388	0,203	0,019	0,224	0,560	0,162
	A3	0,424	0,296	0,287	0,485	0,704	0,511	0,566	0,732	0,459	0,318	0,379	0,000	0,358	0,451	0,230
	A4	0,349	0,277	0,297	0,515	0,319	0,541	0,535	0,202	0,590	0,411	0,316	0,000	0,319	0,382	0,812
	A5	0,004	0,018	0,001	0,032	0,052	0,030	0,063	0,049	0,043	0,189	0,104	0,013	0,115	0,205	0,153
	A6	0,494	0,102	0,210	0,585	0,222	0,226	0,409	0,198	0,267	0,619	0,835	0,118	0,800	0,259	0,386
	A7	0,536	0,132	0,070	0,077	0,045	0,105	0,063	0,040	0,074	0,162	0,068	0,992	0,236	0,000	0,289

4.2.3. Ağırlıklı Karar Matrisinin Oluşturulması

Ağırlıklı Karar Matrisinin oluşturulması için, AHP sürecinde elde edilen $W=\{0,15009; 0,14799; 0,10836; 0,09709; 0,09066; 0,05019; 0,04237; 0,04698; 0,04857; 0,03973; 0,03221; 0,03094; 0,04703; 0,02911; 0,03868\}$ ağırlık değerleri kullanılmıştır. Karar matrisinin ağırlık değerleri ile ağırlıklandırılması ile çizelge 17’de gösterilen Ağırlıklı Karar Matrisi elde edilmiştir.

Çizelge 17. Ağırlıklı Karar Matrisi Tablosu

Yıl	Alternatifler	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12	C13	C14	C15
2018	A1	0,042	0,036	0,037	0,030	0,021	0,029	0,014	0,022	0,000	0,013	0,002	0,010	0,005	0,013	0,003
	A2	0,061	0,055	0,040	0,034	0,042	0,014	0,010	0,012	0,028	0,013	0,006	0,004	0,009	0,008	0,006
	A3	0,006	0,008	0,003	0,004	0,068	0,028	0,030	0,038	0,022	0,014	0,009	0,000	0,014	0,011	0,009
	A4	0,080	0,123	0,076	0,056	0,031	0,025	0,020	0,009	0,030	0,019	0,011	0,000	0,017	0,009	0,032
	A5	0,000	0,007	0,000	0,003	0,007	0,001	0,002	0,003	0,002	0,008	0,003	0,002	0,006	0,006	0,006
	A6	0,096	0,046	0,052	0,063	0,020	0,009	0,013	0,008	0,013	0,025	0,028	0,029	0,039	0,019	0,014
	A7	0,039	0,014	0,017	0,016	0,004	0,002	0,003	0,001	0,003	0,002	0,004	0,002	0,006	0,000	0,011
2019	A1	0,012	0,035	0,023	0,009	0,021	0,029	0,014	0,022	0,000	0,010	0,002	0,005	0,004	0,015	0,003
	A2	0,052	0,043	0,034	0,033	0,045	0,013	0,012	0,014	0,028	0,015	0,007	0,001	0,011	0,013	0,006
	A3	0,094	0,084	0,054	0,046	0,067	0,027	0,028	0,037	0,022	0,014	0,014	0,000	0,020	0,014	0,009
	A4	0,051	0,093	0,066	0,049	0,029	0,025	0,020	0,008	0,029	0,018	0,011	0,000	0,017	0,012	0,031
	A5	0,000	0,006	0,000	0,002	0,006	0,002	0,002	0,003	0,002	0,008	0,004	0,001	0,006	0,008	0,006
	A6	0,069	0,036	0,050	0,060	0,019	0,012	0,016	0,009	0,013	0,026	0,025	0,008	0,037	0,009	0,015
	A7	0,059	0,040	0,015	0,011	0,004	0,004	0,002	0,002	0,003	0,006	0,001	0,029	0,006	0,000	0,011
2020	A1	0,016	0,131	0,094	0,018	0,026	0,028	0,015	0,025	0,000	0,015	0,002	0,001	0,005	0,014	0,003
	A2	0,059	0,023	0,020	0,033	0,047	0,014	0,013	0,015	0,029	0,015	0,007	0,001	0,011	0,016	0,006
	A3	0,064	0,044	0,031	0,047	0,064	0,026	0,024	0,034	0,022	0,013	0,012	0,000	0,017	0,013	0,009
	A4	0,052	0,041	0,032	0,050	0,029	0,027	0,023	0,009	0,029	0,016	0,010	0,000	0,015	0,011	0,031
	A5	0,001	0,003	0,000	0,003	0,005	0,002	0,003	0,002	0,002	0,008	0,003	0,000	0,005	0,006	0,006
	A6	0,074	0,015	0,023	0,057	0,020	0,011	0,017	0,009	0,013	0,025	0,027	0,004	0,038	0,008	0,015
	A7	0,080	0,020	0,008	0,007	0,004	0,005	0,003	0,002	0,004	0,006	0,002	0,031	0,011	0,000	0,011

4.2.4. İdeal ve Negatif İdeal Çözümlerin Oluşturulması

İdeal ve negatif ideal çözüm değerleri, ağırlıklı karar matrisi kullanılarak elde edilir. Matrisin sütün elemanları arasından en büyük olan değerler ideal çözüm değerlerini (A^*) ve en küçük değerler negatif ideal çözüm değerlerini (A^-) verir. Yapılan hesaplamada aşağıdaki tabloda gösterilen değerler elde edilmiştir.

2018 yılı için;

$$A^* = \{0,000 \quad 0,123 \quad 0,000 \quad 0,063 \quad 0,068 \quad 0,029 \quad 0,030 \quad 0,038 \quad 0,030 \quad 0,025 \\ 0,028 \quad 0,029 \quad 0,039 \quad 0,019 \quad 0,032\}$$

$$A^- = \{0,096 \quad 0,007 \quad 0,076 \quad 0,003 \quad 0,004 \quad 0,001 \quad 0,002 \quad 0,001 \quad 0,000 \quad 0,002 \\ 0,002 \quad 0,000 \quad 0,005 \quad 0,000 \quad 0,003\}$$

2019 yılı için;

$$A^* = \{0,000 \quad 0,093 \quad 0,000 \quad 0,060 \quad 0,067 \quad 0,029 \quad 0,028 \quad 0,037 \quad 0,029 \quad 0,026 \\ 0,025 \quad 0,029 \quad 0,037 \quad 0,015 \quad 0,031\}$$

$$A^- = \{0,094 \quad 0,006 \quad 0,066 \quad 0,002 \quad 0,004 \quad 0,002 \quad 0,002 \quad 0,002 \quad 0,000 \quad 0,006 \\ 0,001 \quad 0,000 \quad 0,004 \quad 0,000 \quad 0,003\}$$

2020 yılı için;

$$A^* = \{0,001 \quad 0,131 \quad 0,000 \quad 0,057 \quad 0,064 \quad 0,028 \quad 0,024 \quad 0,034 \quad 0,029 \quad 0,025 \\ 0,027 \quad 0,031 \quad 0,038 \quad 0,016 \quad 0,031\}$$

$$A^- = \{0,096 \quad 0,007 \quad 0,076 \quad 0,003 \quad 0,004 \quad 0,001 \quad 0,002 \quad 0,001 \quad 0,000 \quad 0,002 \\ 0,002 \quad 0,000 \quad 0,005 \quad 0,000 \quad 0,003\}$$

4.2.5. İdeal Ayrım Ölçülerinin Hesaplanması

Bu aşamada, her bir alternatif için, pozitif ve negatif ideal çözüm seti denklemleri Denklem: 12 kullanılarak S_i^+ ve S_i^- değerleri hesaplanır. Yapılan hesaplama sonucunda, her bir karar noktası için aşağıda gösterilen ideal ayırım ölçüleri elde edilmiştir.

Çizelge 18. İdeal Ayrım Ölçütleri Tablosu

Yıl	Alternatif	Si+	Si-
2018	A1	0,1366	0,1383
	A2	0,1252	0,1440
	A3	0,1391	0,1490
	A4	0,1275	0,2082
	A5	0,1672	0,1223
	A6	0,1497	0,1606
	A7	0,1647	0,1104
2019	A1	0,1151	0,1316
	A2	0,1058	0,1316
	A3	0,1180	0,1742
	A4	0,1046	0,1817
	A5	0,1454	0,1150
	A6	0,1227	0,1460
	A7	0,1361	0,1005
2020	A1	0,1283	0,2406
	A2	0,1403	0,1350
	A3	0,1221	0,1616
	A4	0,1245	0,1550
	A5	0,1711	0,1233
	A6	0,1533	0,1402
	A7	0,1727	0,1077

4.2.6. İdeal Çözüme Yakınlığın Hesaplanması ve Karar

Son aşamada, ideal çözüm denklemini Denklem: 13 kullanılarak 7 farklı karar noktası için ayrı ideal çözüme yakınlık değeri (C_i^*) elde edilir. Elde edilen ideal çözüme yakınlık değerleri aşağıda gösterilmiştir.

2018 yılı için;

$$C_1^*=0,5031; C_2^*=0,5349; C_3^*=0,5171; C_4^*=0,6202; C_5^*=0,4224; C_6^*=0,5176, C_7^*=0,4013$$

2019 yılı için;

$$C_1^*=0,5335; C_2^*=0,5544; C_3^*=0,5962; C_4^*=0,6346; C_5^*=0,4415; C_6^*=0,5434, C_7^*=0,4249$$

2020 yılı için;

$$C_1^*=0,6522; C_2^*=0,4905; C_3^*=0,5696; C_4^*=0,5545; C_5^*=0,4188; C_6^*=0,4777, C_7^*=0,3842$$

Elde edilen ideal çözüme yakınlık değerlerin büyüklük sırasına göre ise, karar noktalarının önem sırasının;

2018 yılı için;

Avrupa Serbest Bölgesi, İstanbul Trakya Serbest Bölgesi, Bursa Serbest Bölgesi, İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi, İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi, TÜBİTAK MAM Teknoloji Serbest Bölgesi, Kocaeli Serbest Bölgesi şeklinde olduğu,

2019 yılı için;

Avrupa Serbest Bölgesi, İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi, İstanbul Trakya Serbest Bölgesi, Bursa Serbest Bölgesi, İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi, TÜBİTAK MAM Teknoloji Serbest Bölgesi, Kocaeli Serbest Bölgesi şeklinde olduğu,

2020 yılı için;

İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi, İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi, Avrupa Serbest Bölgesi, İstanbul Trakya Serbest Bölgesi, Bursa Serbest Bölgesi, TÜBİTAK MAM Teknoloji Serbest Bölgesi ve Kocaeli Serbest Bölgesi şeklinde olduğu belirlenmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Günümüzün sürekli değişen ve beraberinde giderek artan rekabet koşulları, insanları ve yöneticileri “başarılı” ve “iyi” karar vermeye zorlamaktadır. Böyle bir ortamda mevcut durumunu koruyabilmek, rekabet avantajı sağlamak ve bunu sürdürmek adına makul kararlar vermek bir gerekliliktir.

Bu çalışmada, Marmara Bölgesi’nde faaliyet gösteren 7 serbest bölge içerisinden, 2018, 2019 ve 2020 yılları için; dış ticaret, firma sayısı, firma faaliyet ruhsatı, istihdam, istihdam uyruğu ve yerleşim değişkenleri kullanılarak bir performans karşılaştırması yapılmaya çalışılmıştır. Serbest bölge işleticilerinin görüşleri incelendiğinde firmalar için en önemli avantajın verginin alınmaması veya kısmen alınmasıdır. Bu nedenle; serbest bölge firmaları ürettiği ürünü, ülke içine göre daha ucuza üretmekte ve dış piyasada rekabet gücünü elde etmektedir. Serbest bölgelerin sağladığı avantajlar kapsamında firmalar kendi kazançlarını, ülke ihracatını, ülke istihdamını ve aynı zamanda refah artışını sağlamaktadır.

Araştırmada, AHP ve TOPSIS Analitik Çoklu Karar Verme yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulardan yola çıkılarak ulaşılan sonuçlar aşağıda özetlenmiştir.

ÇKKV yöntemlerinden AHP ve TOPSIS’in serbest bölgelerde faaliyette bulunan büyük ölçekli tesislerin performanslarının karşılaştırılmasında etkinlikle kullanılabileceği belirlenmiştir.

Yapılan çalışmada kullanılan verilerin AHP ve TOPSIS yöntemleri ile analizi veya hesaplanması sonucunda ise araştırma kapsamında incelenen 7 ayrı serbest bölgenin yıllara göre performanslarının aşağıdaki şekilde gerçekleştiği tespit edilmiştir:

- 2018 yılı için performans sıralaması;

1. Avrupa Serbest Bölgesi
2. İstanbul Trakya Serbest Bölgesi
3. Bursa Serbest Bölgesi
4. İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi
5. İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi
6. TÜBİTAK MAM Teknoloji Serbest Bölgesi
7. Kocaeli Serbest Bölgesi

Bu sonuca göre, 2018 yılında en başarılı serbest bölge Avrupa Serbest Bölgesi ve en başarısız serbest bölge Kocaeli Serbest Bölgesi olmuştur.

- 2019 yılı için performans sıralaması;

1. Avrupa Serbest Bölgesi
2. İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi
3. İstanbul Trakya Serbest Bölgesi
4. Bursa Serbest Bölgesi
5. İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi
6. TÜBİTAK MAM Teknoloji Serbest Bölgesi
7. Kocaeli Serbest Bölgesi

Bu sonuca göre, 2019 yılında da en başarılı serbest bölge Avrupa Serbest Bölgesi ve en başarısız serbest bölge yine Kocaeli Serbest Bölgesi olmuştur.

- 2020 yılı için performans sıralaması;

1. İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi
2. İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi
3. Avrupa Serbest Bölgesi
4. İstanbul Trakya Serbest Bölgesi
5. Bursa Serbest Bölgesi
6. TÜBİTAK MAM Teknoloji Serbest Bölgesi

7. Kocaeli Serbest Bölgesi

Bu sonuca göre, 2020 yılında en başarılı serbest bölge İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi ve en başarısız serbest bölge yine Kocaeli Serbest Bölgesi olmuştur.

Çizelge 19. İllere Göre Ekonomik Göstergeler

İller	Yıllar	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (Bin TL)	Dış Ticaret (Bin \$)		Serbest Bölge Dış Ticareti (Bin \$)	
			İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
İstanbul	2018	1.157.705.220	125.175.604	88.203.471	1.115.959	1.407.607
	2019	1.326.304.462	109.280.926	88.827.640	1.713.779	2.259.147
	2020	1.517.323.616	126.858.302	82.815.389	3.255.074	3.746.883
Tekirdağ	2018	64.193.297	1.707.202	1.913.609	981.383	1.328.481
	2019	73.822.146	1.639.959	1.948.239	865.996	1.252.832
	2020	90.289.312	1.651.160	1.953.247	793.152	1.223.155
Kocaeli	2018	148.543.573	14.508.972	9.035.750	284.885	362.194
	2019	156.799.991	8.848.257	9.917.083	374.533	448.308
	2020	191.084.571	9.560.514	7.728.329	408.464	412.814
Bursa	2018	160.277.710	8.892.031	11.716.921	797.959	1.120.191
	2019	178.304.922	7.982.429	10.898.036	761.348	1.140.137
	2020	203.226.255	7.606.514	9.553.588	678.544	1.030.904

Kaynak: (http-17).

Yukarıdaki Çizelge 19 incelendiğinde; İstanbul'un 2018, 2019 ve 2020 yıllarında GSYİH, serbest bölgelerin toplam ithalat ve ihracat kalemlerinin sürekli olarak arttığı görülmektedir. İstanbul'da bulunan İstanbul İhtisas, İstanbul Trakya ve İstanbul Endüstri ve Ticaret serbest bölgelerinin ihracat kaleminde en fazla artış 2019 yılında bir önceki yıla oranla İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi'ne aittir. Araştırmada elde edilen performans sıralamasında da 2018 yılında 4. sırada bulunan İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi 2019 ve 2020 yıllarında 2. sırada yer almaktadır. Tekirdağ ilinin GSYİH ve ihracat kalemleri artış gösterirken, serbest bölge ithalatı ve ihracatının azaldığı görülmektedir.

Tekirdağ ilinin ithalatının ise 2019 yılında bir önceki yıla göre azaldığı fakat sonra tekrar arttığı görülmektedir. Çalışmada elde edilen performans sıralamasında ise Avrupa Serbest Bölgesi 2018 ve 2019 yıllarında 1. sırada 2020 yılında ise 3. sırada yer almaktadır. Bunun sebebi ise 2018 ve 2019 yılları için, Avrupa Serbest Bölgesi'nin ithalatının ihracatından daha fazla düşmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca tablodaki yıllarda, Avrupa Serbest Bölgesi'nin ihracatının, Tekirdağ ilinin

ihracatına yakın olduğu gözlenmektedir. Bu doğrultuda Avrupa Serbest Bölgesi'nin Tekirdağ'ın dış ticaretinin büyük bir bölümünü karşıladığı söylenebilir.

Kocaeli'nin ihracatına bakıldığında ilgili yıllarda İstanbul ve Bursa'dan sonra 3. sırada yer alırken serbest bölge kalemi ihracatının 4. sırada yer aldığı görülmektedir. Kocaeli'de bulunan Kocaeli Serbest Bölgesi ve Tübitak MAM Teknoloji Serbest Bölgesi'nin toplam ihracatı 2020 yılında bir önceki yıla göre azalmaktadır. Çalışma sonunda ilgili 3 yıl için de Tübitak MAM Teknoloji Serbest Bölgesi 6. sırada yer alırken Kocaeli Serbest Bölgesi 7. sırada yer almaktadır. Tübitak MAM Teknoloji Serbest Bölgesi'nin ithalat ve ihracat kaleminde sürekli artış görülmektedir. Yalnız 2019 yılında bölgeden yurt dışına ihracat kaleminde önceki yıla göre düşüş görülmüştür. Ayrıca 2018 ve 2019'da bölgede 24 firma faaliyet gösterirken 2020 yılında 5 firma bölgeden ayrılarak faaliyetlerine son vermiştir. Kocaeli Serbest Bölgesi için Türkiye'den bölgeye ithalat ve bölgeden Türkiye'ye ihracat kalemlerinde artış görülmektedir. Fakat Kocaeli Serbest Bölgesi'nin yurt dışı ile olan ithalat ve ihracat kalemlerinde ilgili yıllarda sürekli azalış görülmektedir. Buna rağmen, Kocaeli Serbest Bölgesi'nde yabancı firma sayısı sürekli artış göstermektedir. Bölgede 2018'de toplam 19, 2019'da 20 ve 2020'de 22 firma faaliyet göstermekte olup bu artış sürekli olarak yabancı firma sayısında gerçekleşmektedir.

Bursa ili GSYİH ve ihracat kalemi ilgili 3 yılda da İstanbul'dan sonra 2. sırada yer almaktadır. Fakat Bursa ilinin sürekli artan kalemi GSYİH'dır. İlgili yıllarda Bursa'nın serbest bölge ithalatı sürekli olarak azalmaktadır. Serbest bölge ihracatı ise 2019 yılında bir önceki yıla kıyasla artarken, 2020 yılında azalmaktadır. Bursa Serbest Bölgesi çalışmada ilgili yıllarda sırasıyla 3., 4. ve 5. sırada bulunmaktadır. Giderek performansı düşen Bursa Serbest Bölgesi'nin, ilgili yıllarda, 4 kaleme incelenen ticaret hacminde, Türkiye'den bölgeye ithalat ve bölgeden Türkiye'ye ihracat kalemlerinde sürekli düşüş gözlemlenmiştir. Yurt dışından bölgeye ithalat kalemi ise 2019 yılında 6 milyon \$, bölgeden yurt dışına ihracat kalemi de yine 2019 yılında 16 milyon \$ artış göstermiştir. 2020 yılında her iki kaleme de azalma görülmektedir. Bölgede firma sayısı ise ilgili yıllarda sırasıyla; 87, 88 ve 92 olmuştur. 2018 ve 2020 yılları arasında artış 4 yabancı ve 1 y/y ortaklık firma sayısı ile değişim göstermektedir. Bölgenin istihdamı ise 2019 da önceki yıla göre 17 kişi azalmıştır. 2020'de tekrar artış göstermektedir. Fakat tablonun geneli

incelendiğinde ve performans sıralaması dikkate alındığında, Bursa ve Kocaeli illerinin ihracatının yüksek, serbest bölge ihracatlarının ise Avrupa Serbest Bölgesi'ne oranla düşük olduğu ve ilgili bölgelerin tam kapasite çalışmadığı tespit edilmiştir.

5.2. Öneriler

Yapılan çalışmadan elde edilen bulgulardan hareketle aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

- Ticaretin hızla küreselleştiği dünyada serbest bölge uygulamaları ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre değişmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için serbest bölgeler; ihracat, istihdam ve üretimi arttırmak için kurulmuşken, gelişmiş ülkelerde çoğunlukla üretim faaliyetleri değil, ticari faaliyetler amacıyla kurulmuştur. Serbest ticaret bölgesi gibi büyük ölçekli tesis yöneticilerinin, geleneksel karar alma yöntemleri yerine, avantajlarından dolayı AHP ve TOPSIS gibi analitik ÇKKV yöntemlerine daha fazla önem vermeleri önerilmektedir.

- Kocaeli, Tübitak MAM Teknoloji ve Bursa serbest bölgeleri ticaret hacimlerinde ihracat kalemlerini arttırması veya ithalat kalemlerini azaltması gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca bu bölgeler, il genelinde yapılan endüstriyel üretimi ve ticareti serbest bölgeye çekmeye çalışmalıdır.

- Çalışmada serbest bölgelerde faaliyette bulunan işletmelerin; patent sayıları, kullandıkları enerji miktarları ve bölgede markalaşmış işletme sayıları da kriter olarak kullanılmak istenmiştir. Fakat ilgili verilere hiçbir kurumdan ve kaynaktan ulaşılamamıştır. Buna istinaden çalışmada ilgili 15 kriter kullanılmıştır. Ticaret Bakanlığı'nın ya da serbest bölge müdürlüklerinin bu verileri tutmaları gerektiği düşünülmektedir. Bu verilerin ileride yapılacak çalışmalarda fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

- Serbest bölgelerin ve bu alanlarda faaliyet gösteren işletmelerin, akademik araştırmalar ve bilimsel yöntemler ile üniversiteler tarafından desteklenmesi, uluslararası rekabet gücünü arttırmalarına katkıda bulunabilir.

- Böylesine avantajlı bir bölgede, firmaların faaliyet gösterebilmeleri için, birbiri ile rekabet edeceği ve aşırı yoğunluğun yaşanacağı düşünülmektedir. Fakat

düşünülenin aksine çalışmada 2018, 2019 ve 2020 yılı firma sayılarına bakıldığında, çok fazla artış olmadığı hatta İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi'nin 2020 yılında 2018 yılına göre 26 firmanın bölgeden ayrıldığı veya kapatıldığı saptanmıştır. İleride yapılacak çalışmalarda firmaların ayrılma ve kapatılma nedenlerinin incelenmesi literatüre katkı sağlayacaktır.

- İstanbul Atatürk Havalimanı Serbest Bölgesi, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile 8 Haziran 2020 tarihinde İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Bölgede orta yüksek / ileri düzey teknoloji imalatı, yazılım bilişim ve diğer döviz kazandırıcı faaliyet alanları bulunmaktadır. Çalışmada 2018 ve 2019 yıllarında performans sıralamasında 5. sırada yer alan İstanbul İhtisas Bölgesi, 2020 yılında 1. sırada yer alarak en başarılı bölge olmuştur. Bu bağlamda ihtisaslaşmanın önemi ortaya çıkmakta ve bu bölge diğer serbest bölgelere örnek olmaktadır.

- Serbest bölgelerde bulunan idari ve bürokrasi sürecinin uzun olması kararların hızlı bir şekilde alınamaması en büyük sorunlardan biridir. Ayrıca yerli ve yabancı yatırımcılara serbest bölgenin sağladığı teşvik ve avantajlar hakkında bilgilendirmeler yapılmalıdır. Bütün bunlar için yeniden bir yapılanmaya ve yasal düzenlemelere ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

- Tam kapasitede çalışmayan veya çalışmayan serbest bölgelerin sorunlarının tespit edilmesi gerekmektedir. Düşük verime sahip serbest bölgelerin en kısa zamanda güçlendirilmesi ve geliştirilmesine yönelik politikalar oluşturulmalıdır.

- Çizelge 1 incelendiğinde Türkiye'nin serbest bölge ticareti 2015 yılında 20 milyar dolar olarak gerçekleşirken, 2021'de bu rakam 25 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Fakat dış ticaret ve gümrük mevzuatları dışında tutulan serbest bölgelerde, ilgili yıllarda 5 milyar dolarlık artışın az olduğu düşünülmektedir. Devletin bu ayrıcalıklı yerlere daha fazla destek olması ve teşviklerin arttırılması için yeni bir uygulama getirmesi gerektiği düşünülmektedir.

- Bu çalışma, Covid-19 küresel salgın hastalığı nedeniyle sadece 7 serbest bölge ile sınırlandırılmıştır. İlerde yapılacak çalışmalarda daha çok sayıda ya da daha geniş bir alanı içeren örneklem grubu ile çalışmalar yapılması ile literatüre katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağaç, G., Baki, B., Peker, İ. ve Ar, İ. M. (2015). Çok kriterli karar verme tekniklerini kullanarak serbest bölge yer seçimi: Doğu Anadolu Bölgesi örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30, (1), 79-113.
- Aksoy, F. (2010). *Serbest bölgelerin avantajları, ülke ekonomisine etkileri: Kayseri Serbest Bölge uygulaması*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akyürek, T. E. (1983). *Serbest bölge tanımı*. İTO. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, Dünyada Türkiye'de Ekonomi Yayınları.
- Akyüz, F. (1999). *Serbest bölgeler*. Ankara: Ankara Ticaret Odası Dış Ticaret Bülteni, s.13.
- Alpar, C. (1985). *Dünyada ve Türkiye'de serbest bölgeler*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 19-49.
- Altınok, S. ve Alagöz, M. (1998), Karaman'da bir serbest üretim bölgesi kurulabilir mi? *Dış Ticaret Dergisi*, 11, 3, Ekim, s.3.
- Aslan, A. (1998). *Türkiye'de serbest bölge uygulamaları ve gümrük birliğine uyumu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atik, A.H. (1998). *Serbest bölge ve Türkiye'de serbest bölgeler*. Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş, GA/98-1-1, Araştırma Müdürlüğü, Ocak 1998, s.1-5.
- Avcı, M. Ve Erek, D. (2018), Türkiye'de serbest bölge uygulamalarının yabancı sermaye girişine katkısının değerlendirilmesi: Ege Serbest Bölge örneği. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1.
- Aybar, A. (1991). *Açıklamalı serbest bölgeler kanunu ve ilgili mevzuat*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.
- Bakan, S. ve Gökmen, S. (2014). Serbest bölgeler ve dış ticaret ilişkisi: Gaziantep Serbest Bölgesi örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, (51), 34-51.
- Balkır, C. (1993). *Serbest bölgeler: İhracata yönelik politikada önemli bir araç*. İzmir: ESİAD Egevizyon Ekonomi Dosyası, 4, s.71.
- Başar, H. (2012). Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı ekonomik sorunlar Dergisi, http://www.mfa.gov.tr/asya-pasifik-ekonomik-isbirligi-_APEC_.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 14.12.2019). s.26.
- Behzadian, M., Otaghsara, S. K., Yazdani, M., and Ignatius, J. (2012). *A state-of-the-art survey of TOPSIS applications*. Expert Systems with applications, s.18-39.
- Bilici, N. (2005). *Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

- Boran, F. E., Genç, S., Kurt, M., ve Akay, D. (2009). *A multi-criteria intuitionistic fuzzy group decision making for supplier selection with TOPSIS method*. Expert Systems with applications, s. 36(8), 11363-11368.
- Çakır, E. (2019). *Serbest bölgelerin istihdama etkisi: Antalya Serbest Bölge örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakmak, İ. (2012). *2008 Küresel ekonomik krizin Türkiye’de ihracata dayalı sektörler için etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakmaklısoy, N. (2001). *Türkiye’de serbest bölge, performanslar ve serbest bölge uygulanabilirliği açısından Eskişehir Organize Sanayi Bölge*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, K., Kalaycı, C. ve Sandalcılar, A.R. (2008). *Dış ticaret işlemleri yönetimi*. Trabzon: Murathan Yayınevi, 3, 225.
- Çetinkaya, Ö. ve Bektaş, N. B. (2016). Serbest bölgeler ve ekonomik işlevleri yönüyle değerlendirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, (2014), 53-70.
- Çınar, Y. (2004). *Çok nitelikli karar verme ve bankaların mali performanslarının değerlendirilmesi örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.
- Dağdeviren, M. ve Eren, T. (2001). Tedarikçi firma seçiminde Analitik Hiyerarşi Prosesi ve 0-1 Programlama Yöntemlerinin kullanılması. *Gazi Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi Dergisi*. 16, (2), 41-52.
- Demir, M. (2004). *Dış ticaret işlemleri ve muhasebesi*. Ankara: Detay Yayınları.
- Demirtaş, Ş. C. (2016). *Serbest bölgelerin dış ticarete etkileri: Türkiye üzerine ampirik bir analiz*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dölek, A. (2014). *Gümrük işlemleri*. Umut Kitabevi, (2), 218.
- Düzenli, C. (2006). *Doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülke ekonomilerine etkileri: serbest bölgeler açısından bir analiz*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ebiri, R. (2006). *Serbest bölgelerin ekonomiye etkileri ve Türkiye uygulamasının mali yönden incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eğilmez M. (1996). *Uluslararası Para Fonu (IMF)*. İstanbul: Dünya Bankası grubu ve Türkiye, Finans Dünyası Yayınları.
- Elagöz, İ. ve Abasov, V. (2001). Ege Serbest Bölgesi’ndeki bankaların faaliyetlerinin tanıtılması ve karşılaştıkları sorunlar üzerine bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, (3), 27-42.
- Eleren, A ve Ersoy, M. (2007). Mermer blok kesim yöntemlerinin Bulanık TOPSIS Kesim yöntemiyle değerlendirilmesi. *Bilimsel Madencilik Dergisi*, 46, (3), 9-22.

- Erçakar, M. E. (2004). Serbest bölgelerin ülkemiz ekonomisindeki yeri ve önemi. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 6, (2), 229.
- Erdem, H. (1992). *Serbest bölgelerin ekonomiye etkileri ve Türkiye’de serbest bölgeler rejimi*. İstanbul: Maliye Bakanlığı Hesap Uzmanları Kurulu Yeterlilik Etüdü.
- Erdoğan, E. (1985). *Serbest Bölgeler ve Türkiye’de Bir Model Denemesi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Erdoğan, E. ve Ener, M. (2005). *Küresel pazarların ekonomik üsleri: Serbest bölgeler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Erdoğan, S. (1988). Serbest bölgeler: Dünyada ve Türkiye’de. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4 (4), s.337-359.
- Erek, D. (2017). *Serbest bölgelerin ekonomik etkinliği: Ege Serbest Bölge örneği*, Yüksek Lisans Tezi. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erkan, H. ve Tatlıdil, R. (1990). *Serbest bölgelerde uygulanacak teşvik tedbirlerinin sektörler katkuları yönünden değerlendirilmesi*. Ankara: TOBB Yayınları. Semih Ofset Matbaacılık, s.7-18.
- Ertürk, E. (2002). *Uluslararası iktisadi birleşmeler*. Bursa: Vipaş Yayınları.
- Gümüş, E. (2007). Serbest bölgelerde vergi uygulamalarının değerlendirilmesi. *İ.B.B.F Dergisi*, 21, (1).
- Günel, H. (2008). *Kıyı bankacılığı off-shore banking ve serbest bölgeler*. <http://www.yenimakale.com/kiyi-bankaciligi-off-shore-banking-ve-serbest-bolgeler.html>, Erişim tarihi: 22.10.2021.
- Güran, N. ve Aktürk, İ. (1995). *Uluslararası iktisadi kuruluşlar*. İzmir: Karınca Matbaacılık.
- http-1:**
<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=0¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5801> (Erişim Tarihi: 15.01.2020).
- http-2:**
<https://www.invest.gov.tr/en/InvestmentGuide/Pages/investment-zones.aspx#> (Erişim Tarihi: 06.01.2020).
- http-3:**
<https://www.trade.gov/ita-us-exporters-database-home> (Erişim Tarihi: 19.01.2020).
- http-4:**
<https://www.taysad.org.tr/tr/bilgi-bankasi/faaliyet-raporlari/2020-yili-faaliyet-raporu> (Erişim Tarihi: 21.04.2020).
- http-5:**
<https://ec.europa.eu/eurostat/de/web/euro-indicators/> (Erişim Tarihi: 21.04.2020).
- http-6:**
http://www.bugumder.org/yuklenenler/1_d_0_icerik_4378_1648121772_2.pdf (Erişim Tarihi: 04.12.2020).

http-7:

<https://ticaret.gov.tr/serbest-bolgeler/serbest-bolgeler-istatistikleri> (Erişim Tarihi: 16.09.2020).

http-8:

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/24021.pdf>. (Erişim Tarihi:21.10.2020).

http-9:

<https://www.isbi.com.tr/SerbestBolge.aspx> (Erişim Tarihi:10.07.2021).

http-10:

<https://www.istanbulbolge.ticaret.gov.tr> (Erişim Tarihi: 21.07.2021).

http-11:

<https://desbas.com.tr/faaliyet-ruhsatlari/> (Erişim Tarihi: 26.07.2021).

http-12:

<https://batimarmara.ticaret.gov.tr> (Erişim Tarihi: 04.08.2021).

http-13:

<https://www.tgbd.org.tr/content/upload/document-files/4691-sayili-teknolojigel-20220303164820.pdf> (Erişim Tarihi: 09.09.2021).

http-14:

<http://www.buseb.com/hakkimizda/> (Tarihi: 16.09.20219).

http-15:

<https://www.kosbas.com.tr/hizmetlerimiz> (Erişim Tarihi: 18.092021).

http-16:

<https://docplayer.biz.tr/31989767-Analitik-hiyerarshi-prosesi.html>, (Erişim Tarihi: 04.01.2022).

http-17:

<https://data.tuik.gov.tr/68f9e1a7-9328-41a8-a391-6172b7f188a2> (Erişim Tarihi: 01.06.2022).

Hwang, C. L. and Yoon, K. (1981). *Methods for multiple attribute decision making in multiple attribute decision making springer*. Berlin: Heidelberg, s.58-191.

İncekara, A. (1986). *Dünya’da ve Türkiye’de serbest bölgeler*. İstanbul: Temel Yayınları. s.22-35.

Kabakoz, S. (2012). *Türkiye’deki serbest bölgelerin performans açısından değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kamuela, H. (1995). *Variations on the freeport theme - A U.S. perspective*. NAFTAZ: 23RD Annual Conference.

Kara, M. (2012). *E-dış ticarete karşılaşılan sorunlar üzerine bir araştırma: gıda sektörü örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Üniveristesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Karaduman, N. ve Zafer, Y. (2002). Serbest bölge uygulamalarının dış ticarete ve yabancı sermayeye katkıları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi*, 7, (12), s.132.
- Karluk, R. (1998). *Uluslararası ekonomik mali ve siyasal kuruluşlar*. Ankara: Turhan Kitabevi, 4.Baskı.
- Ketboğa, M. (2012). *Dış ticaret finansmanı dış ticarete kullanılan krediler ve özellikleri bu kredileri kullandıran kurumların kredileri kullandırma verimlilikleri*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kokoç, F. (2019). *Türk serbest bölgeleri etkinliğinin veri zarflama analizi ve stokastik sınır analizi ile değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Köroğlu, Ö. (1999). *Serbest bölgelerin ülke ekonomilerine etkileri*. Yaklaşım Dergisi, Sayı:75, s.66-70.
- Kurşunoğlu, N. ve Önder, M. (2014). Yeraltı maden işletmelerinde Analitik Hiyerarşi Prosesi Yönetimi ile uygun vantilatör seçimi. *Zonguldak: Türkiye 19. Kömür Kongresi*.
- Melemen, M. (1997). *Uygulamalı pratik dış ticaret işlemleri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Muzhdabayeva, F. (2006). *Dünya'da ve Türkiye'de serbest bölge uygulamaları: Ege Serbest Bölgesi'nin İzmir ekonomisine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Namal, M.K. ve Çakır E. (2019). Serbest bölgelerin istihdam alanı olarak etkinliği üzerine bir değerlendirme: Antalya Serbest Bölgesi örneği. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 6, (11), 49.
- Organ, İ. (2003). *Serbest bölgelerle ilgili Türkiye uygulamasının Avrupa Birliğine uyum açısından değerlendirmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Orhan, A. (2003). Serbest bölgelerin sağladığı avantajlar: KOSBAŞ örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5,(1), 117-131.
- Ortakarpuz, M. (2015). *Dış ticarete gümrük mevzuatı ve gümrük işlemleri*. Editörler: Asena Bostaş ve Ayşegül Oğuz. Dış Ticaret İşlemleri. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 1. Baskı, s.28.
- Öncel, A. ve Demirtaş, Ş.C. (2017). Serbest bölgelerin dış ticarete etkileri: türkiye üzerine ardl modeli ile ampirik bir uygulama. *Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12, (1), 65-82.
- Özçelik, M. ve Yadilcar, B. (2003). Dünü, bugünü ve geleceği ile serbest bölgelerimiz. *Dış Ticaret Dergisi*, Özel Sayı, Ekim.
- Özdemir, F. A. (2007). *Serbest bölge rejiminde dış ticaret işlemleri ve muhasebe uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdoğan, B. F. (2006). *Serbest bölgeler*. Ankara: Siyasal Kitabevi Yay. s.4-21.
- Öztürk, İ.(2006). Dünya bankası politikaları. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:3.

- Öztürk, L. (2004). Serbest bölgelerdeki doğrudan yabancı sermaye yatırımları: Dünyadaki uygulamaları teoriler ışığında bir bakış. *Akdeniz İ.B.B.F.Dergisi*, (7), s.111.
- Paksoy, S. ve Güllü, M. (2011). Serbest bölgeler üzerine bir araştırma: Gaziantep örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, (35), 113-133.
- Peter, G.W. (1989). Export processing zones: The economics of enclave manufacturing. *The International Bank for Reconstruction and Development /The World Bank*, 4, (1), 65-88.
- Pritzker, P. and Lew, J. J. (2015). 76th Annualreport ofthe foreign-tradezones boardto the cong- ress of the united states. *National Technical Information Service, U.S.A.*, s.1.
- Ross, W. and Mnuchin, S. T. (2019). 80th Arinual report of the foreign-trade zones board to the congress of the united states. *National Technical Information Service, U.S.A.*, s.1.
- Saaty, T.L. (2000). *Fundamentals of Decision Making and Priority Theory*. RWS., Pittsburgh, 2.
- Saaty, T. L. and Vargas, G.L. (2001). *Model, Methods, Concepts and Applications of The Analytic Hierarchy Process*. Denmark: Kluwer's International Series.
- Sefikhanov, A. (2005). *Serbest bölgeler ve vergi rekabeti*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Serbest Bölgelerde Türk Lirası ile Yapılacak Ödemelere İlişkin Karar, Karar Sayısı: 2017/10718, 20.09.2017 tarihli ve 30186 sayılı R.G. <http://www.asb.com.tr/faq.aspx>. (Erişim Tarihi: 20.02,2020). <https://ticaret.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 30.03.2020).
- Severino, R. C. (2008). *ASEAN*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies Press.
- Shaerlaeckens, I. (1993). *European community legislation on free zones*. Free Zones in the New Europe, A Publication of Flagstaff Institue, s.40.
- Shavin Malhotra (2008). *A comparative analysis of investment climate at free trade zones and host country mainland*. ASAC Halifax, NS Jacksonville University Nicolas Papadopoulos Carleton University, s.21.
- Siroen, J. M. and Yücer, A. (2014). *Trade performance of free trade zones*. Document De Travail, No:09.
- Şahin, A. (2008). *İhracatta ödeme şekilleri*. Ankara: İGEME Yayınları.
- Şahin, S. ve Varlık, L. (1986). *Serbest Bölgeler*. Ankara: Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Müdürlüğü. s. 127.
- Şahin, Y. ve Hasan, A. (2011). Ülke kaynaklarının verimli kullanımı: 4x4 arama ve kurtarma aracı seçiminde Ahp ve Topsis Yöntemlerinin uygulaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*.
- Taylar, Y. (2008). *Türk vergi hukuku açısından serbest bölgeler*. Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Tekelli, İ. ve İlkin, S. (1987). *Dünyada ve Türkiye'de serbest üretim bölgelerinin doğuş ve dönüşümü*. Ankara: Yurt Yayınları.

- Thowan, R.S. (1956). *Free ports and foreign trade*. cambridge: Cornell Maritime Press. s.12
- Toprak, M. (2019). *Bölgesel gelişme dinamikleri ekseninde serbest bölgelerin dış ticaret etkileri: Ege Serbest Bölgesi (Esbaş) örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toroslu M. (2000). *Serbest bölgeler*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Toroslu, M. ve Durmuş, C.N. (2010). *Serbest bölgeler*. Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Tufan, C. (2009). *Türkiye’de serbest bölgelerin performansında bürokrasinin etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tümenbatur, A. (2012). Serbest bölgeler ve Türkiye ekonomisine katkıları üzerine bir değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, (3), 339-356.
- Tüzemen, A. (2004). *Kuruluş yeri alternatifleri olarak serbest bölgelerin değerlendirilmesi üzerine bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tüzmen, K. (1996). Türkiye serbest bölgeleri. *Yaklaşım Dergisi*, 4, (42), 40-47.
- Ulucan, A. (2004). *Yöneylem araştırması, işletmecilik uygulamalı bilgisayar destekli modelleme*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Uludağ, A. S. ve Doğan, H. (2016). Çok kriterli karar verme yöntemlerinin karşılaştırılmasına odaklı bir hizmet kalitesi uygulaması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6, (2), 17-47.
- Unctad, (2018). *Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından yayınlanan 2018 Dünya yatırım raporu*. s.10, s.128. <http://worldinvestmentforum.unctad.org/session/free-special-economic-oneschallengesandopportunities/URL>
- Ural, Ö. (2009), *Avrupa Birliği ve Türkiye’de serbest bölgelerin vergilendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzandaç, G. H. (2008). *Serbest bölgelerin dış ticaret üzerindeki etkileri: Türkiye uygulaması*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzay, N. ve Tıraş, H. H. (2009). Serbest bölgelerin ekonomik etkileri: Kayseri Serbest Bölgesi için bir uygulama. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, (1), 247-277.
- Yavuz, E. (1985). Serbest bölgelerin başarılı olma açısından yasal altyapıları. *Vergi Dünyası Dergisi*. 3, (1), 10-14.
- Yıldırım, T. (2018). *Serbest bölgelerin dış ticarete etkisi: Bursa Serbest Bölgesi’ndeki firmaların yatırım yapma nedenlerinin ölçülmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, A. and Çapraz, K. (2013). Comparison of free zones in Turkey by means of DEA. at Samsun: *Data Envelopment Analysis and Performance Measurement*. 77-84.

Yılmaz, İ. (2012). *Çin ekonomisinde büyümenin dinamikleri*. Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, (77), 6.

Zhou, P., Ang, B. W. and Poh, K. L. (2006) Decision Analysis in energy and update energy and Environmental Modeling. *Update Review Energy*, 31, (14), 2604-2622.

